

“De kan jo ikke bare komme hit og *lage fred!*”

*Motdiskurser og lokale strategivalg blant en gruppe unge i Mostar,
Bosnia og Hercegovina*

Masteroppgave i sosialantropologi

Universitetet i Bergen

Høst 2007

Inger Paulsen

Introduksjon

Utgangspunktet for oppgaven.....	1
Spenningsforholdet der motdiskurser oppstår.....	2
<i>Motivacija</i>	5

Kapittel 1: Historisk kontekst, krig og menneskene som ikke vil fortsette å leve i ”krigstid”

Kort historikk	9
Krigen kommer til Mostar.....	10
Mostar etter krigen.....	12
Språk.....	13
Felten, Mostar og menneskene.....	14
Slåsskampen som viste det usensurerte Mostar.....	18

Kapittel 2: Sementering av etniske kategorier. Er det mulig å unngå å være sin etnisitet?

Nasjonalitetsinndeling og etnoreligiøs identitet.....	21
Å være eller å ikke være sin etnisitet.....	23
Identitet og identifisering.....	24
En monolittisk måte å tenke identitet på.....	25

Kapittel 3: En motvekt til den rådende diskursen; strategivalg og motdiskurser

Lokale strategivalg og alternative følelser av tilhørighet.....	27
Motdiskurs.....	28
Strategier for å skape motdiskurser.....	29
<i>Normalan</i>	30
”Et lukket syn” og det å leve i krigstid.....	31

<i>Ona strana i ova strana</i> (denne siden og den andre siden).....	32
Hva skal vi kalle språket?.....	33
Å være fra Mostar.....	33
Er det lettere å ikke involvere seg?.....	36

Kapittel 4: ”Det må da finnes en større strategi enn å putte to kroater og to muslimer sammen i et rom?” Utfordringer ved lokalt engasjement i NGO-sektoren

Lokal benyttelse av NGOer: et ønske om å skape endringer.....	40
Å kunne møtes som ungdommer, ikke som etniske ungdommer.....	42
Donoren bestemmer.....	43
Et ønske om å bevare den lokale sjelen i arbeidet.....	45
<i>”NGO-illusjonen”</i>	47
<i>En lukket sirkel</i>	50
Ovenfra-og-ned tilnærming.....	52

Kapittel 5: Symbolbruk, segregering og to byer under ett navn

Etnifisering av rom, og det å ”flagge” nasjonalitet.....	57
Religiøse symboler som markører.....	59
”Fotball, det er så mye mer enn bare fotball”.....	62
<i>”Granica syjetova, begova i kmetova”</i> - grensen mellom to verdener, de herskende og de tjenende.....	63

Kapittel 6: ”Våres helter er jo deres fiender”, når segregering er institusjonalisert i skolen og i den politiske strukturen

”Den ideelle etniske likevekten”.....	68
Problemet når politikken er i alt.....	71

Mangelen på felles mål.....	74
To skoler, to pensum, to historievinklinger; alt under ett tak.....	75
Kunsten å skape en sannhet.....	78

Kapittel 7: “Why is everybody coming here to cure us?” - ulike forståelser av forsoningsbegrepet

En forenklet historie.....	81
Når forsoning blir problematisk.....	82
”Hvorfor skal jeg ta ansvar for noe jeg ikke hadde kontroll over?”	85
Så hva betyr det å skulle ta et kollektivt ansvar?.....	87
Et individuelt versus kollektivt utgangspunkt.....	91
En oppgave for rettssystemet?.....	93
Konklusjoner.....	94
Litteraturliste.....	97

Hvala - Takk

First of all a big thank you to all of the fantastic people I met, and got to know, in Mostar. Without you this paper wouldn't have been possible at all, and I wouldn't have had an interesting, confusing, fun, frustrating and unforgettable stay in Mostar. Thanks for answering my million questions, for helping me to settle in, for teaching me some of the language, and for introducing me to people you thought would be helpful for me. Last but not least; thank you for socializing with me, and for showing me *your* Mostar. Hvala!

Takk til veileder Tone Bringa. Du har gitt meg mye hjelp, nyttige innspill, og hjelp til å se klart i forhold til innfallsvinkler, fokus og hva jeg egentlig har holdt på med.

Takk til dere i klassen som har vært gode å ha når frustrasjoner, stress og forvirring har dominert dagene på lesesalen, og takk for at vi har tatt oss tid til å treffes også utenfor universitetet.

En stor takk til foreldrene mine, Helga og Thorvald, og til storebroren min, Erling. Dere har vært en god støtte å ha alle tre. Takk for oppmuntrende ord, og det hjelper veldig mye å vite at dere har troen på meg.

Til slutt vil jeg gi en stor takk til forloveden min Trond som har vært helt fantastisk å ha. Du har vært en enorm støtte gjennom hele arbeidet med masteroppgaven. Uten alle de gode og trøstende telefonsamtalene vi hadde da jeg var i Mostar hadde jeg ikke klart meg gjennom feltarbeidet. Uten de oppmuntrende ordene og gode klemmene jeg har fått av deg mens jeg har jobbet med oppgaven hadde jeg gitt opp for lengst. Det at du alltid har klart å muntre meg opp når humøret har vært på bunn og når frustrasjonene har nådd himmels, har betydd enormt mye for meg. Du er rett og slett en fantastisk person å ha i livet, og takk for at du har holdt ut med meg.

Inger Paulsen

Bergen, 15. desember. 2007

Courtesy of the University of Texas Libraries, the University of Texas at Austin.

Getty Images, Corbis

Noen avklaringer

Alle egennavn på samtalepartnere, kontakter og venner er forandret i oppgaven. I noen tilfeller er alder og karakteristikk forandret noe for å sikre en anonymisering. Jeg omtaler mine bekjenskaper bevisst som venner (og i noen tilfeller som bekjente eller kontakter), men aldri som informanter. Jeg fikk et såpass nært forhold til dem jeg ble kjent med, og gikk sammen med, at det vil være kunstig for meg å omtale dem som informanter. Selv om mine venner også oppfylte den mer klassiske informantrollen som står sentralt i et antropologisk feltarbeid, så ble de også mine venner både i en sosial og en kommunikativ forstand. Jeg har valgt å bruke den engelske forkortelsen for både Non-Government Organizations (NGO) og International Non-Government Organizations (INGO). Dette har jeg valgt i mangel av en god norsk forkortelse, samtidig som jeg har sett en økt bruk av den engelske forkortelsen i både det norske språket og i den sivile sektoren i Norge. Navnene på de ulike organisasjonene er forandret fordi jeg ønsker at organisasjonene og de ansatte skal være anonyme. Jeg benytter konsekvent begrepet muslim (*musliman*) og ikke bosniak (*bošnjak*) når jeg omtaler den bosniske muslimske befolkningen i Mostar og Bosnia og Hercegovina (heretter BiH). Selv om *bošnjak* er det offisielle begrepet, er det *musliman* som er det begrepet mine venner benytter. Jeg har i noen få tilfeller benyttet bosniak i min oppgave; når jeg omtaler offentlige hendelser, statistikk eller seminarer der begrepet ble benyttet. Mine venner motsatte seg sterkt bruken av begrepene ”øst og vest-Mostar”, og ”denne siden og den andre siden”, for å referere til de ulike sidene av byen. Jeg har derfor valgt å forsøke å benytte begrepene ”øst og vest-Mostar” så nøytralt som mulig som en referanse til de to ulike sidene i de avsnittene der jeg omhandler faktiske og fysiske skiller mellom de to sidene. Jeg ønsker også å respektere mine venners ønske om å formidle at de ikke ønsker en todeling av byen sin, og at de derfor personlig tar avstand fra en begrepbruk som inneholder en referanse til at det er ulikt eierskap på de to sidene. Kommunikasjonen mellom mine venner og meg foregikk på engelsk. Jeg har valgt å oversette sitater fra mine venner til norsk, fordi jeg mener en oversettelse ikke har noen innvirkning på verken den analytiske eller den empiriske delen. I noen få tilfeller har jeg valgt å beholde sitatene, deler av sitatene, eller enkelte ord på engelsk eller på lokalt språk. Dette gjelder tilfeller der betydningen av begrepet er oppstått i en spesifikk lokal kontekst og derfor er vanskelig å oversette, eller i tilfeller der jeg ikke har funnet et norsk eller engelsk begrep som dekker den betydningen som mine venner legger i begrepet slik de bruker det på lokalspråket.

Introduksjon

Det er sommer i Mostar, solen står høyt på himmelen og temperaturen er drøye 40 grader. Inne i et av byens kulturhus for ungdommer sitter jeg sammen med en gjeng amerikanske tenåringer som er på et arbeidsseminar i Mostar. Jeg har fått lov å følge dem hele den uken seminaret varer for å få et innblikk i en av de mange internasjonale NGOene som har rettet sitt virke mot byen. I følge brosjyren til denne organisasjonen er målene å bygge broer mellom de kristne og muslimske ungdommene i byen, samt å skape varige vennskapsbånd på tvers av etniske og kulturelle skiller. Tre menn i midten av tyveårene fra Mostar, som på hver sin måte er engasjert i lokalsamfunnet, er kommet for å snakke med de amerikanske ungdommene om Mostar, og om det arbeidet de selv gjør i hjembyen sin. Etter innleggene fra de lokale mennene retter Sakib, en av mennene, et spørsmål til de amerikanske tenåringene om hvorfor de er kommet til Mostar. Ingen av dem svarer, og han gjentar spørsmålet. Det er fremdeles ingen respons fra de amerikanske ungdommene, og Sakib ser litt oppgitt ut. Han endrer litt på spørsmålet og han kan ikke la være å smile litt ironisk mens han spør: "Ok, er dere kommet hit for å lage fred?!"

Utgangspunktet for oppgaven

Da jeg ankom Mostar hadde jeg som mål å fokusere på lokale unge kvinner og menn som er aktive i ulike (I)NGOer. Mye av litteraturen på unge mennesker som er aktive i (I)NGOer i ulike postkonfliktsamfunn har gjort et mer generelt poeng av hvordan organisasjonsarbeidet ofte er veien ut av landet for aktivistene, og at resultatet dermed blir en kunnskapseksport fra opprinnelseslandet. Jeg var inspirert av Ruth Mandel (2002) sitt arbeid fra Kazakstan, og den tendensen hun fant blant de unge kvinnene og mennene i landet til å bruke (I)NGOer som "stepping stones". De unge menneskene hun møtte benyttet ulike lokale NGOer til å enten knytte viktige kontakter i utlandet slik at de kunne komme seg ut av Kazakstan, eller til og klarte opp stigen av (I)NGOer i hjemlandet for å få en bedre betalt jobb i byene. Tendensen med å benytte NGO-sektoren som "stepping stones" fører til at mye av kunnskapen og kompetansen som de unge menneskene får gjennom erfaringen fra de ulike NGOene forsvinner fra både lokalsamfunnene og selve postkonfliktlandene. På bakgrunn av slike funn ble jeg interessert i å se om en lignende kompetanseeksport og draging mot utlandet er tilfelle blant de unge menneskene i den sivile sektoren i Mostar. Jeg valgte Mostar som sted fordi antall (I)NGOer i byen er svært høyt. I tillegg kan byen sees som en del av et vestlig eksperiment der målet er å utvikle et sivilisert samfunn i kjølevannet av både krig og et kommunistisk politisk system.

Da jeg hadde bodd i Mostar i noen måneder, og blitt kjent med flere unge som er involverte i ulike NGOer, slo det meg imidlertid at det Mandel beskriver i forhold til lokale engasjement i NGO-sektoren ikke er en realitet blant de unge jeg ble kjent med i byen. Ingen av dem jeg møtte som er aktive i ulike NGOer ønsker å forlate hjemlandet. Det er derimot sterke drivkrefter som motiverer dem i forsøkene på å skape rom der ungdom kan få uttrykke alternative identiteter som er frigjorte fra etnisitet. Jeg fant også en sterk vilje blant de unge til å skape endringer innenfor det de definerer som *situacija* (situasjonen). *Situacija* blir brukt helt spesifikt av lokale ungdom når de omtaler de forholdene i Mostar som de ser på som negative ettervirkninger av krigen. Eksempler på forhold som inngår i *situacija* er todelingen av byen, sementeringen av etniske kategorier, samt den nasjonalistiske diskursen som råder innenfor den offentlige sektoren. *Situacija* er et ladet, kontekstspesifikt begrep som må sees ut fra den lokale konteksten i BiH hvor det har oppstått. I filmen *We are all neighbours* (Bringa, 1993) snakker flere av menneskene om det de omtaler som *situacija*, og også der refererer begrepet til handlinger under krigen, og spesielt til det de så på som følgene av disse handlingene. Begrepet er dermed ikke bare spesifikt for Mostar, men også for andre steder i BiH.

Spenningsforholdet der motdiskurser oppstår

Spenningsforholdet mellom det jeg har kalt *faktisk realitet* og *ønskelig situasjon* er sentralt i min analyse av motstandsstrategier og engasjement i ulike NGOer. Spenningene oppstår ved at det er et stort sprik mellom hvordan de unge jeg møtte opplever virkeligheten i Mostar, og hvordan de ser for seg den ønskelige virkeligheten i byen deres. Den faktiske realiteten omfatter den etniske todelingen, segregeringen, den nasjonalistiske polariseringen og de etniske konfliktene som finner sted i 2006. Den ønskelige situasjonen omfatter mine venners ønsker om et etnisk inkluderende og ikke-nasjonalistisk samfunn, et politisk styre som arbeider for felles mål, samt mulighetene til å bevege seg fritt uavhengig av etnisk tilhørighet. Det er i dette spenningsrommet at strategier, som jeg definerer som ulike forsøk på å skape motdiskurser, oppstår. Jeg har lånt begrepet motdiskurs fra Kolind (2004) sin analyse fra Stolac, BiH. Kolind definerer motdiskurs som å kun eksistere i relasjon til den nasjonalistiske diskursen. Motdiskursen er dermed ikke en uavhengig enhet; den manifesterer seg selv ved å motstå den nasjonalistiske diskursen sitt krav om hegemoni. Dette foregår for eksempel ved å introdusere alternative antinasjonalistiske kontekster for å forklare og

identifisere ulike hendelser. Kolind sammenligner motdiskurs med begrepet *hidden transcript* som Scott (1990) benytter til å analysere motstand. Både motdiskurser og *hidden transcripts* inneholder praksiser som hovedsakelig strider i mot det som dominerer den offentlige scenen. De ulike strategiene for å skape en alternativ motdiskurs som ungdommene benytter seg av, med spesiell vekt på det å engasjere seg i NGO-sektoren, vil være et gjennomgående tema i oppgaven.

I oppgaven ønsker jeg for det første å vise at det finnes små grupper av unge mennesker i Mostar som skiller seg ut fra majoriteten ved at de ønsker å bryte med den politiske strukturen der etnisitet blir sementert, og der nasjonalisme og segregering manifesterer seg gjennom den rådende diskursen. Det er disse unge menneskene som jeg vil fokusere på i oppgaven, og det er deres forestillinger om verden rundt dem som er utgangspunktet for tematikken og problemstillingene som jeg vil diskutere. Måten som disse unge menneskene ser verden på ved at de ikke definerer seg selv eller andre primært ut fra etnisk tilhørighet, gjør at de skiller seg ut fra andre unge mennesker med en sterk etnisk tilhørighet som ser verden på en helt annen måte. For mennesker med en sterk etnisk tilhørighet vil det ofte være mer naturlig å søke trygghet og knytte nettverk innenfor deres etniske inngruppe, enn det vil være å forsøke å bygge interetnisk samarbeid som kan hjelpe dem til å integrere i et multietnisk samfunn (Pickering, 2006:147).

Det er store forskjeller mellom de unge kvinnene og mennene som er aktive i ulike NGOer, og de som ikke er involvert i denne type arbeid. Dette gjelder spesielt graden av tilhørighet som ungdommene føler i forhold til Mostar. Graden av tilhørighet kommer til uttrykk gjennom viljen til, og ønskene om, å bli værende i Mostar. De unge jeg møtte innenfor ulike NGOer ser på fremtiden som fylt med et videre engasjement i sektoren, og de har i tillegg stor tro på fremtidsutsiktene til Mostar som by i forhold til det finansielle, det politiske og det kulturelle. Arbeidet som de er involvert kan sies å gi dem en følelse av håp for fremtiden. Denne følelsen av håp utvikler seg gjennom at de ser behovet for det arbeidet de utfører, i tillegg til at selve arbeidet er med på å styrke de følelsene av tilhørighet som de allerede har. Følelsen av å høre til blir styrket gjennom nye bekjentskap med ”folk som seg selv”, steder de bygger/rekonstruerer, aktiviteter de er med å arrangere, samt gjennom vennskap på tvers av etniske skillelinjer. Det er viktig å påpeke at samtidig som arbeidet i NGOene er med på å styrke tilhørigheten til Mostar, så er også en sterk følelse av tilhørighet en av grunnene til at unge mennesker involverer seg i ulike NGOer i utgangspunktet. I mange

tilfeller er tilhørigheten til Mostar som by svakere blant de av mine venner som ikke er aktive i NGOer, enn blant dem som velger å engasjere seg i ulike motdiskurspraksiser. For dem er fremtidsutsiktene i forhold til økonomi, jobb og levestandard lysere i enten andre deler av Balkan eller i vest-Europa, og det oppstår dermed heller ikke et behov for å involvere seg aktivt i å bedre fremtiden til byen¹.

Et annet tema i oppgaven er å vise hvordan den politiske og administrative strukturen som er nedfelt i Daytonavtalen², er med på å institusjonalisere en ”monolittisk ide om identitet”³. Strukturene fungerer i tillegg som en medvirkende faktor til at de etniske kategoriene blir sementert. Selve strukturene i samfunnet er dermed med på å undergrave arbeidet til de aktive innenfor NGO-sektoren som forsøker å skape nøytrale rom der de kan gå utenom etnisitet. For flere av vennene mine er det frustrerende at de først og fremst blir sett på som sin etnisitet, og blir tilskrevet verdier som forbindes med en spesifikk etnisk tilhørighet, før de blir sett på som en kvinne eller mann fra Mostar. Ved at det eksisterer krav og forventninger til etnisk likevekt i alle sektorer og nivå i samfunnet, blir etnisitet avgjørende for rekruttering, ansettelse og donorstøtte. Skolesystemet fungerer som en arena der etnisitet blir sementert, blant annet gjennom prinsippet om ”to skoler under ett tak” (*dvije škole pod jednim krovom*), og gjennom henholdsvis kroatiske (fra Zagreb) og bosniske (fra Sarajevo) lærebøker. Etnisk likevekt manifesterer seg også i NGO-sektoren; de internasjonale donororganisasjonene støtter hovedsakelig prosjekter som er basert på å la likt antall ungdommer fra hver av de etniske gruppene i BiH komme sammen. Prosjekter som de lokale selv har troen på, og som går utenom de fastsatte rammene for forsoningsarbeid basert på etnisk likhet, får ikke pengestøtte.

Til slutt i oppgaven vil jeg vise at det oppstår problematikk innenfor den lokale sivile sektoren i Mostar fordi det råder ulike og svært sprikende forståelser av hva som ligger i forsoningsbegrepet. På den ene siden finner vi de internasjonale aktørenes forsoningsstrategier som tar utgangspunkt i psykologiske og kristne teorier om helbredelse og

---

¹ For mange unge i Mostar med dobbelt statsborgerskap (enten både statsborgerskap i BiH og Kroatia, eller statsborgerskap i både BiH og Serbia), er et lokkende alternativ å flytte til henholdsvis Kroatia og Serbia der de mener de har muligheten til å få en høyere levestandard.

² For en oversikt over innholdet i Daytonavtalen, se The General Framework Agreement.

³ Begrep som brukt av Bringa (2005:195). Begrepet henviser til når identitet blir det samme som etnisk identitet.

tilgivelse, samt strategier som er tuftet på teorier om at mennesker skal ta på seg et kollektivt ansvar for hva medlemmer av ens egne etniske gruppe gjorde under krigen. På den andre siden finnes flere ulike lokale oppfatninger om hva som vil være veien å gå for å bedre situasjonen i Mostar. Felles for flere av de lokale oppfatningene av hva som er forsoning er et mindre fokus på det mentale, og et større fokus på å forandre den nasjonalistiske politikken og det segregerte skolesystemet der etnisitet blir definisjonen på hvem man er som individ. Det finnes også sterke ønsker blant de unge jeg snakket med om at forsoning må sees i lys av å skape felles mål som alle kan jobbe for, uavhengig av etnisk tilhørighet. Problemer oppstår og resultater uteblir når forestillinger om forsoning er forskjellige blant dem som implementerer prosjekter (INGOer), og dem som står som mottakere (de lokale innbyggerne i Mostar).

Motivacija

For å se nærmere på hvorfor noen forsøker å skape en motdiskurs til den rådende diskursen, eller velger å involvere seg i NGO-sektoren, er det sentralt å se på hva som driver dem. Mine venner kaller det som driver dem i arbeidet deres for *motivacija* (motivasjon). Jeg har valgt å benytte drivkraft, og ikke motivasjon, som beskrivende begrep når jeg oversetter *motivacija*. For det første er dette fordi jeg mener drivkraft som begrep er mer dekkende for hva ungdommene selv legger i begrepet *motivacija*, enn det motivasjon er. For det andre er jeg er klar over at motivasjon som et analytisk og psykologisk begrep er problematisk, hovedsakelig fordi det er vanskelig å måle motivasjon. Sett ut ifra et psykologisk perspektiv er motivasjon en subjektiv emosjon, og det er derfor vanskelig å kunne stadfeste en tilstedeværelse av motivasjon hos individer andre enn seg selv. Motivasjon er heller ikke en enkeltstående årsak eller grunn til å handle, men derimot ofte bare én komponent i en kompleks sammensetning av hva som får et menneske til å handle. En siste innvending mot å benytte motivasjon som analytisk begrep er at selve motivasjonen både kan variere i styrke, og endre form, i løpet av en prosess/arbeidsoppgave (i forhold til forventet/ønskelig oppnåelse).

Fokus i oppgaven

Mine venner opplever det offentlige rommet i Mostar som å være etnisert ved hjelp av symboler og strukturer. Disse symbolene opprettholder inndelingen av Mostar inn i en

kroatisk del og en muslimsk del. Spørsmålene jeg ønsker å gi svar på i min analyse er følgende: Hvordan navigerer unge kvinner og menn i Mostar i et etnisk ladet rom? Hvilke strategier oppstår i spenningen mellom faktisk realitet og ønskelig situasjon i Mostar, og hvordan uttrykkes disse som del av en motdiskurs? Hvilke strategier benyttes for å komme utenom etnisk sementering, og hvordan er strategiene med på å skape en ”alternativ fjerde gruppe” der etnisitet blir av mindre betydning? Hvilke strukturer og faktorer i samfunnet er med på å opprettholde et segregert og nasjonalistisk todelt samfunn? Hvordan oppfatter en gruppe lokale ungdommer de internasjonale aktørene sine forsoningsstrategier som går på helbredelse og tilgivelse, og hvordan stiller de seg personlig til tanken om å ta på seg ansvar for handlinger som mennesker fra samme etniske gruppe har utført?

Jeg begynner oppgaven med den historiske konteksten i BiH, krigens gang i Mostar, og en presentasjon av de etnografiske og demografiske forholdene i Mostar i 2006. Jeg presenterer de unge mennene og kvinnene jeg ble kjent med, og jeg presenterer en hendelse som belyser sentral tematikk i oppgaven. Hendelsen fungerer også som et illustrerende eksempel på det jeg kaller et etnisk ladet samfunn. Etnisk kategorisering manifesterer seg i alle sektorer i BiH gjennom den omfattende benyttelsen av en monolittisk ide om identitet. I kapittel to vil jeg vise hvordan innbyggerne i Mostar blir definert ut ifra sin etnoreligiøse tilhørighet, og hvordan etniske kategorier er nedfelt i alle samfunnssektorene og i de offentlige organene. Det er viktig å få et innblikk i nasjonalitetsinndelingen og kategoriseringen inn i etniske grupper for å forstå hvorfor en gruppe unge ønsker å komme utenom fokuset på etnisitet, og hvorfor de istedenfor ønsker å vektlegge felles lokalitet og felles verdier. I kapittel tre diskuterer jeg ulike strategier som de unge benytter seg av for å gå utenom etnisitet, og som kommer til uttrykk som ulike motdiskurser. Strategiene blir benyttet for å skape en motvekt til et politisk og strukturelt system som ungdommene selv forkaster. For disse ungdommene blir denne motvekten sentral for å se fremover, komme vekk fra sementeringen av etnisitet, og for å unngå det de kaller å ”leve i krigstid⁴”. Det å benytte NGO-sektoren til å skape alternative diskurser til den nasjonalistiske diskursen, og til å forsøke å legge til rette for nøytrale arenaer der ungdom kan møtes, vil være fokuset i kapittel fire. Jeg vil presentere tre ulike NGOer, samt hvilke fokus og utfordringer som medlemmene selv har, og møter, innenfor den sivile sektoren. På den ene siden kan NGO-sektoren sees som

---

⁴ For en beskrivelse av det å ”leve i krigstid”, se s. 31.

en positiv kraft i samfunnet fordi ungdommene som er aktive der er positivt innstilt til å skape et nytt Mostar hvor det ikke lenger er et gjennomgående fokus på etnisitet, og de benytter heller ikke den kompetansen de får fra sektoren til å flytte til utlandet for egen vinnings skyld. På den andre siden er det mange ungdommer i Mostar, som enten har tidligere erfaring fra ulike NGOer eller som aldri har engasjert seg i sektoren, som oppfatter de ulike NGOene som ”lukkede bobler”. I dette kapittelet diskuterer jeg flere ulike erfaringer blant ungdommer i Mostar som fører til at organisasjonene blir kritisert både innefra og utenfra sektoren, og jeg knytter denne diskusjonen til betydningen av det lokale begrepet ”NGO-illusjonen”. Religiøse og nasjonalistiske symboler i Mostar benyttes til å etnifisere og rekonfigurere det offentlige rommet. Det er symbolene i dette rommet som ungdommene møter i hverdagen, og som medvirker til å opprettholde skillet mellom den vestlige og østlige siden av byen. I kapittel fem vil jeg analysere denne symbolbruken som en del av en banal nasjonalsime⁵, og som en ”flagging av nasjonalitet”. Jeg knytter analysen av symbolbruk til en case fra en lokal fotballkamp der eksplisitt etnifisering av rom gjennom symbolbruk ikke bare kommer til syne, men nærmest blir forventet. Todelingen i den politiske og administrative strukturen i Mostar, der politisk representasjon baseres på en etnisk nøkkel, er nedfelt i både Washingtonavtalen (1994) og Daytonavtalen (1995). Det lovbestemte kravet om en ideell etnisk likevekt blir manifestert ved at etnisk kategorisering fungerer som den primære faktoren for rekruttering, finansiell støtte og ansettelser. I kapittel seks knytter jeg kravet om etnisk likevekt til flere ungdommer sine forestillinger om politikken i byen, og jeg benytter skolesystemet som en case for å illustrere omfanget av den todelte segregeringen. Jeg viser også hvordan skolen bidrar til å institusjonalisere etnisk segregering og nasjonalisme ved at elever av ulik etnisitet lærer ulike ”etniske” versjoner av historien og krigen. Forsoning er fokuset til majoriteten av både internasjonale og lokale NGOer i Mostar. I kapittel syv tar jeg for meg ulike forsoningsstrategier som er basert på kristne og psykologiske ideer om helbredelse og tilgivelse. Lokale forestillinger om forsoning viser at det finnes en sterk aversjon blant de unge jeg snakket med mot ideen om å ta på seg ansvar eller kollektiv skyld på vegne av deres etniske gruppetilhørighet. En slik tilskrivning av skyld basert på etnisitet er i følge de unge selv med på å sementere etnisitet. For de unge er forsoning først mulig når nasjonalitetsbaserte politiske mål erstattes med felles politiske mål for alle innbyggerne i Mostar uavhengig av etnisitet, og når skoleelever ikke lærer ulike nasjonalistiske versjoner av historien. Et

---

⁵ Begrep som brukt av Billig (1995). Se s. 58 for en definisjon av begrepet.

samarbeid for å nå felles mål står sentralt i forestillingene om forsoning blant lokale ungdommer. For dem vil målene, og arbeidet med å nå målene, bidra til å skape en felles tilhørighetsfølelse til Mostar som by, samt minske fokuset på etnisitet. Felles mål innenfor utdanning, arbeidsmarkedet, og velferdspolitikken blir sett på som et alternativ for å minske todelingen og segregeringen i Mostar. Jeg vil knytte strategiene som de ulike (I)NGOene anvender i Mostar til en gruppe lokale ungdommers ulike forestillinger om forsoning, for å vise spenningsforholdet som oppstår når forsoningsstrategier anvendes i en ”ovenfra-og-ned”-tilnærming med lite hensyn til den lokale konteksten. Et av målene med oppgaven er å sette fokus på hva som skjer med drivkraften og engasjementet til de ungdommene som er aktive i ulike NGOer, og som har tro på Mostar og BiH sin fremtid, når de opplever at de motarbeides av de internasjonalt påtvungne strukturene, og at det er NGOer med en forsoningsstrategi som de ikke selv tror på som faktisk får pengestøtte. Mister de drivkraften og gir opp forsøkene på å skape en motvekt til de strukturene de forkaster, eller kjemper de videre for det de tror på?

Kapittel 1: Historisk kontekst, krig og menneskene som ikke vil fortsette å leve i ”krigstid”

”...[...]du bomber ikke Golden Gate-broen, du bomber ikke Eiffeltårnet, du bomber ikke frihetsstatuen, og du bomber ikke Stari Most⁶”... (Danijel, 20 år).

Kort historikk

BiH har en lang historie bak seg der de har vært under okkupasjon. Grenser, innbyggere, samt politiske og religiøse grupperinger, har stadig vært flytende og under bevegelse. Kriger, okkupasjoner, urbanisering, samt både tvangsbaserte og mer spontane forflytninger, har ført til store befolkningsbevegelser gjennom århundrene. De første tyrkiske raidene kom i 1383, og i 1463 var BiH blitt en tyrkisk provins under det Ottomanske riket. Den tyrkiske okkupasjonen som varte i drøye 500 år satte dype spor i landet, både i skikker, religion og arkitektur⁷(Malcolm, 1996). Fra 1878 og frem til slutten av 1.verdenskrig var provinsen under okkupasjon av det Østerrikske-ungarske riket. I denne perioden ble landets infrastruktur utviklet; broer, jernbane og veier ble bygget ut. Ideen om Jugoslavisme skred frem ettersom frustrasjonen over okkupasjonen økte, og i tillegg fikk en gryende nasjonalisme rot. Den ortodokse befolkningen i BiH identifiserte seg i større grad med Serbia, og den katolske befolkningen identifiserte seg med Kroatia. I tillegg startet en gruppe muslimske intellektuelle en kampanje der de krevde større makt over de islamske institusjonen i BiH, og de fungerte samtidig som kvasipolitiske representanter for et muslimsk samfunn med egne distinkte interesser (Malcolm, 1996). Etter 1.verdenskrig ble BiH inkludert i Kongedømmet av serbere, kroater og slovenere, under den serbiske kong Alexander sitt styre. Kongedømmet kapitulerte til Tyskland i 1941, og etter 2.verdenskrig fikk BiH status som republikk innenfor føderasjonen Jugoslavia, styrt av Josip Broz Tito (1892—1980). Tito styrte fra 1945—80 (til 1953 som statsminister, deretter som president) under slagordet Brorskap og Enhet (*Bratstvo i Jedinstvo*). Etter hans brudd med Stalin og det tidligere SSSR i 1948, opprettet han en

---

⁶ Stari Most er det lokale navnet på den gamle ottomanske broen i Mostar. Broen ble påbegynt i 1566 etter en beordring fra den tyrkiske sultanen Suleyman II. Den 9. november 1993 ble broen totalødelagt etter flere måneders bombardement fra de kroatiske styrkene i HVO (den kroatiske hæren, Hrvatsko Vijeće Obrane).

⁷ Det hersker ulike teorier om det som er blitt kalt for en islamifisering av BiH. For en oppsummering av ulike teorier i forhold til tvang vs. frivillig konvertering, se Malcolm (1996).

uavhengig kommunistisk republikk, Den føderale folkerepublikken Jugoslavia. I 1963 skiftet landet navn til Den sosialistiske føderale republikken Jugoslavia. Tito sin død i 1980 regnes som starten på Jugoslavia sitt fall⁸. Landet var i dyp gjeld, og kommunismens fall i Europa ga god grobunn til en gryende nasjonalisme i det tidligere Jugoslavia. Slobodan Milošević og Franjo Tudjman steg frem som forkjempere for en henholdsvis serbisk og kroatisk nasjonalistisk politikk. 15. oktober 1991 erklærte BiH seg som uavhengig fra Jugoslavia. I februar/mars 1992 ble det avholdt en folkeavstemning om selvstendighet i BiH. Majoriteten av de bosniske kroatene og bosniske muslimene stemte for selvstendighet, mens de bosniske serberne boikottet valget. I april 1992 ble Bosnia anerkjent som selvstendig stat av det daværende EF, samt USA. Samme måned brøt krigshandlinger ut i BiH mellom bosniske muslimer og kroater på den ene siden, og serbere på den andre siden (Malcolm, 1996). I 1992 nådde krigen Mostar.

Krigen kommer til Mostar

I 1992 ble byen invadert av rene serbiske styrker underlagt den Jugoslaviske hæren, Jugoslovenska Narodna Armija (JNA). De militære fra JNA samarbeidet med grupper av lokale serbere i Mostar, og resultatet ble store ødeleggelse av byen. De serbiske styrkene ble drevet ut av byen av en samlet kroatisk-bosnisk styrke⁹ i et motangrep i juni 1992 (Bose, 2002). Et år senere, på forsommeren i 1993, var krigen i gang igjen for fullt i Mostar. Denne gangen stod kampene mellom den kroatisk hæren, Hrvatsko Vijeće Obrane (HVO) og Armija BiH, den bosnisk-hercegovinske hæren som var under Sarajevoregjeringen. De bosniske kroatene fikk støtte fra Kroatia, mens de bosniske muslimene som var militært underlegne, fikk kun begrenset økonomisk støtte og mindre militære forsterkninger fra ulike muslimske land (Landinfo, 2007). I tillegg la det internasjonale samfunnet ned en våpenembargo som gjaldt hele det tidligere Jugoslavia, og dette rammet den bosniske

---

⁸ For en utfyllende historikk om de ulike faktorene som førte til Jugoslavia sitt endelige fall, se Bringa (2002): *The peaceful death of Tito and the violent destruction of Yugoslavia*.

⁹ På denne tiden var det enda ikke et operativt ABiH, men muslimske og kroatisk soldater kjempet sammen i HVO.

regjeringen alvorligst¹⁰. Grunnlaget for våpenembargoen var at det internasjonale samfunnet definerte krigen som en borgerkrig, og de mislykkes dermed i å anerkjenne Serbia og Milošević sin rolle i krigene som utspilte seg på bosnisk jord¹¹.

I Mostar resulterte kampen om territorium med at byen ble innlemmet i de separatiske planene til det kroatiske nasjonalistpartiet HDZ (Hrvatska Demokratska Zajednica) i BiH, med lederen Mate Boban¹² i spissen. Boban og HDZ ønsket å overta eksklusiv kontroll over byen, samt gjøre den til fremtidig hovedstad i en etnisk ren, kroatisk stat; Herceg-Bosna¹³. HVO fikk et kraftig overtak, og byens muslimske befolkning ble tvangsflyttet til østsiden av elven Neretva (som renner tvers gjennom byen). Frontlinjen gikk midt gjennom byen langs gaten Bulevar, og østsiden ble kraftig ødelagt av omfattende bombing fra vestsiden. Store deler av den muslimske befolkningen ble ofre for etnisk rensing, enten ved at de ble holdt fanget i konsentrasjonsleirer, ble drevet på flukt, eller ble drept. Denne strategien til de kroatiske nasjonalistene kan sees som et ledd i å ødelegge og endre de mekanismene (som for eksempel nabolag: *komšiluk*) som tillot at multikulturalismen kunne vedvare, og istedenfor erstatte dem med en virkelighet der den etniske identiteten var den eneste kilden til sikkerhet og fellesskap (Pickering, 2006). Krigføringen i Mostar endte i mars 1994 ved undertegnelsen av Washington-avtalen¹⁴. Avtalen etablerte en muslimsk-kroatisk føderasjon, og alliansen mellom HVO og Armija BiH ble opprettet igjen. Resultatene av kampene i Mostar var at de muslimske innbyggerne satt igjen med østbanken og et lite stykke av vestbanken, mens

---

¹⁰ JNA, og dermed de bosniske serberne, hadde det største våpenlageret før våpenembargoen ble nedsatt. Gjennom hele krigen fortsatte Serbia å fore de bosniske serberne med våpen fra Serbia i større eller mindre grad, til tross for Milošević sine løfter om at våpenstrømmen skulle avsluttes (Malcolm, 1996:258).

¹¹ Malcolm (1996) gir det internasjonale samfunnet deler av skylden for å ha medvirket til denne nye kampen om territorium som oppstod mellom de tidligere allierte bosniske muslimene og bosniske kroatene. Forslagene i Vance-Owen planen om å dele inn BiH i kantoner med etniske merkelapper for å sette en slutt på krigføringen (og som samtidig ga inntrykk av å ikke være de fastsatte og endelige territorielle grensene), var med på å fyre opp under kampen mellom kroatiske og bosniske styrker om de områdene i Sentral-Bosnia som hadde hatt en blandet muslimsk og kroatisk populasjon før krigen. For mer om det internasjonale samfunnets avgjørelser som hadde innvirkning på krigens gang, se Malcolm (1996: 234-271).

¹² Før krigen var Mate Boban en lokal kommunistpartileder i Grude, en by i Vest-Herzegovina. Grude som by var synonym med kroatisk paramilitære, og et organisert kriminalnettverk. Boban oppnevnte seg selv som leder for HDZ-BiH, og fikk Tudjman sin velsignelse for å tre inn i stillingen (Bose, 2002: 102-103).

¹³ Herceg-Bosna (*Hrvatska Republika Herceg-Bosna*) var en kroatisk ikke-ankjent enhet i BiH mellom 1992 og 1994. Dette var et forsøk fra kroatene på å løsrive seg fra BiH, og en del av den større planen om et Stor-Kroatia. Verken BiH eller det internasjonale samfunnet anerkjente Herceg-Bosna som egen stat. Etnisk rensing var en del av strategien i de stedene som lederne for enheten mente tilhørte Herceg-Bosna, og muslimer ble fjernet fra alle lokale maktstillinger.

¹⁴ Avtalen ble underskrevet 1.mars 1994 av Franjo Tudjman og Alija Izetbegović. Målet med avtalen om en muslimskkroatisk føderasjon var å ende krigen mellom kroater og muslimer, og dermed styrke deres militære samarbeid mot den serbiske hæren. For mer om avtalen og opprettelsen av føderasjonen, se Malcolm (1996:255-261).

kroatene satt igjen med kontrollen over hoveddelen av vestsiden. På vestsiden lå majoriteten av byens bolighus og sivile fasiliteter, og det var også der det offentlige og administrative senteret befant seg (Bose, 2002). Underskrivingen av Daytonavtalen i Ohio (USA) den 21. november 1995 regnes som slutten på krigene i BiH. Avtalen ble offisielt undertegnet i Paris den 14. desember samme år, av presidentene fra Serbia, Kroatia og BiH. Territoriet ble delt inn i Federacija Bosne i Hercegovine (heretter FBiH) som dekker 51 % av landet, og Republika Srpska (heretter RS) som dekker 49 %¹⁵. De to politiske enhetene fikk status som likeverdige entiteter, og avtalen definerer kroater, serbere og bosniaker som likestilte nasjoner (*constituant people*). Resultatet av krigføringen var at ca. 102 000 mennesker mistet livet. Over halve befolkningen i BiH, 2.5 millioner, ble fordrevet. Av disse var det 1.3 millioner som forlot landet, og 1.2 millioner ble internt fordrevne flyktninger (Pickering, 2006:35). Mostar var en av de byene der de materielle skadene var mest omfattende.

Mostar etter krigen

Mostar ligger sørvest i landet i Hercegovina-regionen. Mostar er i dag den fjerde største byen i BiH, og har noe over 100 000¹⁶ innbyggere fordelt på 6 kommuner¹⁷. Den etniske sammensetningen før krigen (tall fra 1991) var 34.65 % bosniske muslimer, 33.83 % kroater, 18.97 % serbere, 10.03 % Jugoslaver og 2.32 % andre. Samlet folketall til sammen i byen var 75 865¹⁸. Mostar befinner seg i kantonen Hercegovacko-neretvanski Kanton/Županija Hercegovacko-neretvanska, den ene av landets ti kantoner¹⁹. Byen regnes som

---

¹⁵ I tillegg eksisterer Brčko, et distrikt i det nordvestlige BiH, som en selvstyrende administrativ enhet. Enheten er formelt en del av både FBiH og RS.

¹⁶ I følge Richard Medic (personlig kommunikasjon) i OSCE BiH (The Organization for Security and Co-Operation in Bosnia-Hercegovina) er det en generell vanskelighet med å gi eksakte tall på både folketall og etnisk sammensetning etter krigen, selv i 2006. Før krigen levde det ca. 24 000 serbere i Mostar. Som følger av krigen forlot nesten alle serbere byen. Den todelte politiske og administrative inndelingen av Mostar i en kroatisk og en muslimsk del etter krigen har ført til at et svært lavt antall serbere har vendt tilbake. (Committee for the Collection of Data on Crimes Committed against Humanity and International Law, Genocide of the Serbs in Mostar).

¹⁷ Tall fra 2003, *Building Bridges in Mostar Europe Report*, Nr 150. International Crisis Group.

¹⁸ Tallene er hentet fra <http://en.wikipedia.org/wiki/Mostar>. Nedlastet 03. 04. 2006.

¹⁹ Bosnisk: *kanton/kantoni*, kroatisk: *županija/ županije*, serbisk: *кантон/ кантони*. Navnene på de ulike kantonene er like på bosnisk og serbisk (på serbisk skrives navnene med det syrelliske alfabetet), mens enkelte av navnene varierer på kroatisk; hovedsakelig i forhold til bruken av *županija* istedenfor *kanton*.

kantonens hovedsete, i tillegg til å være hovedstaden i Hercegovina. Fem av kantonene²⁰ regnes som bosniakdominerte, og tre av kantonene regnes som kroatdominerte²¹. To av kantonene har status som ”etnisk blandet”, og dette innebærer spesielle lovgivningsprosedyrer for å beskytte de konstituerte etniske gruppene. Kantonen som Mostar ligger i er den ene av de to kantonene som er ”etnisk blandet”²².

Språk

Bosnisk, serbisk og kroatisk regnes som offisielle språk i BiH. Før krigen var det ett felles språk med det offisielle navnet serbokroatisk/kroatisk-serbisk (*srpsko-hrvatsko/hrvatso-srpsko*). Som et resultat av oppløsningen av føderasjonen Jugoslavia, og som et ledd i søken etter indikatorer på uavhengige og separate nasjonale identiteter, ble språket benyttet som et politisk instrument i alle de nyopprettede republikkene (Wikipedia(a)). Kunstige skiller ble satt, og som en del av de ulike nasjonsbyggingene ble det skapt tre separate standardspråk (bosnisk, kroatisk og serbisk). De tidligere dialektiske variantene ble fra da av definert som ulikheter mellom distinkte, etnonasjonale språk. Som et ledd i nasjonsbyggingen begynte både serbiske og kroatisk filologer å lete etter alternative begreper som kunne erstatte de ordene som tidligere var delt av den kroatisk og serbiske varianten av serbokroatisk. I det ”nye” kroatisk språket ble dialekten som ble snakket i Zagreb satt som den nye standarden for alle områder der kroatisk ble snakket, inkludert i områder i BiH som tidligere hadde hatt sin egen distinkte dialekt. Det bosniske språket var en blanding av den kroatisk og serbiske varianten, og det inneholdt et eget vokabular som var spesifikk for Bosnia²³. Det bosniske språket ble også benyttet i nasjonsbyggingen, og bosniske muslimske filologer og intellektuelle reintroduserte eldre bosniske ord, ofte av tyrkisk opprinnelse, som tidligere bare var benyttet i enkelte miljøer (blant eldre muslimer eller på landsbygden) (Bringa, 1995:xvii-xviii). Den

---

²⁰ Unsko-sanski Kanton, Tuzlanski Kanton, Zeničko-Dobojski Kanton, Bosanskopodrinjski Kanton, og Kanton Sarajevo/Županija Vrhbosanska.

²¹ Županija Posavska, Županija Zapadnohercegovačka og Zapadnobosanska Županija (Kanton 10).

²² Den andre etnisk blandete kantonen er Srednjobosanski/Županija Središnja Bosna.

²³Flere av disse begrepene ble bare benyttet av den muslimske befolkningen.

serbiske varianten av serbokroatisk hadde hatt en privilegert posisjon i det offentlige, både under det Jugoslaviske kongedømmet og i den kommunistiske føderasjonen. Et felles poeng for de kroatisk og muslimske filologene og nasjonalistene var derfor å skille språkene fra den serbiske varianten, og strategiene kan slik sees som nasjonalisering av språk.

Felten, Mostar og menneskene

Jeg ankom Mostar, Bosnia og Hercegovina i juni 2006, og avsluttet mitt fem måneders lange feltarbeid i desember samme år. Jeg hadde på forhånd skaffet meg et par kontakter i to ulike NGOer²⁴, og jeg hadde en avtale med ei lokal ung kvinne ved universitetet på østsiden om at hun skulle være min språklærerinne. Jeg ble hovedsakelig kjent med unge kvinner og menn mellom 16 og 30 år som er født og oppvokst i Mostar. Majoriteten hadde blitt boende i Mostar under krigen, mens et fåtall hadde bodd utenfor BiH under deler av, eller under hele krigen. En viktig faktor som spiller inn i mine data er alderen på mine samtalepartnere og venner. De yngste av vennene mine var fra to til åtte år da krigen brøt ut, mens de litt eldre som jeg ble kjent med var fra ni til seksten år. Forskjellene i alder kom til uttrykk gjennom til hvilken grad de husker livet i Mostar før krigen. Det mine yngre venner fortalte meg om Mostar, fra før og under krigen, er i stor grad basert på det de er blitt fortalt av sine foreldre, besteforeldre, eldre søsken og andre nære familiemedlemmer. Forestillingene er i liten grad basert på egne minner. En slik kunnskapsoverføring fra foreldre til barn som man finner i Mostar vil alltid være farget av foreldrenes erfaringer og overlevelsesstrategier under krigen. Kunnskapsoverføringen kan i større eller mindre grad ha innvirkning på deres egne forhold til innbyggere av den etnisiteten som påførte deres egen familie tap og lidelse under krigen. I tillegg har versjoner av fortiden innvirkning på den enkelte ungdommens sitt syn på politisk og økonomisk maktfordeling, juridisk rettferdighet, og fremtidige muligheter i forhold til utdanning og jobb (*situacija*). Ungdommene mellom 23 og 30 år skilte seg ut ved at de hadde i større grad sine egne erfaringsbaserte og opplevde minner fra Mostar fra før krigen. Det var disse egne minnene fra årene før krigen som ble grunnlaget for flere av de jeg snakket med sine ønsker om å jobbe for å kunne leve bedre i Mostar. Basert på jobbene til foreldrene, bolig, økonomiske forhold, og deres egne narrativer, vil jeg plassere alle de jeg ble kjent med i det som kan regnes som middelklassen i Mostar. Samtlige er enten i gang med, eller skal

---

²⁴ KS, en lokal NGO, og NMB, en internasjonal NGO med egen lokalavdeling i Mostar.

begynne på, en høyere utdanning fra universitetet. Alle har gode engelskkunnskaper, og det var aldri problemer med kommunikasjonen mellom dem og meg. Jeg er oppmerksom på at de unge menneskene jeg har fokusert på ikke er et representativt utvalg av de unge i Mostar. Jeg har bevisst valgt å fokusere på de unge som forsøker å skape en alternativ motdiskurs til den rådende nasjonalistiske diskursen. Jeg har dermed ikke fokusert på de unge menneskene i byen som enten er enige i den rådende nasjonalistiske diskursen, som har en sterk etnisk tilhørighet, eller som ikke ønsker å engasjere seg i NGO-sektoren. Grunner til at de ikke ønsker å engasjere seg kan være at de ikke er del av et nettverk som trekker dem i den retningen, at de ikke har troen på at NGOer kan skape endringer, eller at det er for emosjonelt kostbart å forsøke å endre den rådende diskursen.

Jeg ble kjent med mine venner gjennom de to NGOene jeg hadde knyttet kontakter med på forhånd, gjennom min språklærerinne, og gjennom venners venner. Det var mer en tilfeldighet enn en bevisst styring fra min side at jeg fikk venner fra alle de tre nasjonalitetene i BiH; kroater, serbere og bosniske muslimer. En faktor som jeg antar har begrenset deler av min datainnsamling er at jeg ikke hadde forkunnskap i bosnisk/kroatisk/serbisk da jeg ankom felten. Jeg så både under oppholdet, og særlig i ettertid, at det hadde vært en stor fordel om jeg kunne lokalspråket. Dette er fordi folk snakker friere på sitt morsmål, og jeg ville kunne ha observert samtaler jeg ikke deltok i selv. Jeg benyttet aldri båndopptaker under samtaler og intervjuene mine, men noterte heller underveis, eller etterpå da jeg var alene. Jeg er bevisst på at jeg kan ha mistet en del informasjon ved at jeg ikke tok opp samtaler, men samtidig føler jeg at jeg fikk mer og ærligere informasjon ved at jeg kun tok notater.

Mostar som by er fremdeles sterkt preget av de fysiske ødeleggelsene fra krigen, og hull fra bomber, granater og håndvåpen er godt synlige i bylandskapet. Dette gjelder hovedsakelig østsiden av byen. Svært lite av ødeleggelsene i denne delen av byen er restaurert (foruten den ottomanske gamlebyen og gamlebroen), og mange utbombede bygninger står igjen som synlige påminnelser om krigen²⁵. På mange av bygningene som er i bruk kan man se hullene der kulene og granatene traff, og i mange bygg er bare etasjen på gateplanet, eller

---

²⁵ For å få turistene tilbake til byen etter krigen var det helt sentralt å gjenoppbygge både Stari Most (gamlebroen) og selve den omliggende Stari Grad (gamlebyen). Store summer fra utenlandske donorer (bl.a. en egen vitenskaplig gruppe nedsatt av UNESCO) ble øremerket gjenoppbyggingen av bydelen. Stari Grad og Stari Most har stått på UNESCOs liste over fredete steder siden 2005.

deler av bygget, restaurert. Det er heller ikke uvanlig å se nye, flotte bygg side om side med totalødelagte bygg. Kontrastene er store.

Nabolag i nærheten av Bulevar, Mostar 2006.

Selv om sporene fra krigen er fremtredende, er det umulig å unngå å legge merke til Mostars skjønnhet når en vandrer rundt i byen. Den turkise elven Neretva som renner gjennom byen, den vakre ottomanske gamlebyen med broen Stari Most, og de høye åsene som omringer

byen, gjør Mostar til en vakker by. Når en i tillegg blir kjent med noen av de hyggelige, åpne og sjenerøse lokale ungdommene, er det nesten lett å glemme de grusomme hendelsene som fant sted for elleve år siden. Jeg vil nå presentere fem av de ungdommene jeg ble best kjent med. De hjalp meg med å forstå dem selv, de valgene de tar, og hvordan det er for dem å være ung i Mostar i 2006.

Jeg ble kjent med Danijel den første uken i Mostar. Han er av kroatisk bakgrunn, og er i begynnelsen av 20-årene. Utseendet og personligheten hans gjør at han virker mange år eldre enn han er. Danijel kommer fra en av Mostars finere familier, og bor i et av de beste områdene i byen sammen med foreldrene sine. Danijel har en eldre søster som går på universitetet i Sarajevo. Begge foreldrene har universitetsutdannelse, og faren pendler ukentlig til en godt betalt jobb i Sarajevo. Danijel er født og oppvokst i Mostar, og han og familien var igjen i byen under hele krigen. Danijel er stolt av sin kroatisk tilhørighet, samtidig som han ser på seg selv som en inkluderende person. Han har venner fra alle de tre etniske gruppene i byen, og gjennom ulike ungdomsforum, elevunioner og NGOer jobber han aktivt for å skape et samlet Mostar der samarbeid mellom ungdommer står i fokus.

Amela var min språklærerinne gjennom hele feltarbeidet, og hun ble etter hvert også ei god venninne. Hun er av muslimsk bakgrunn, er født og oppvokst i Mostar, og hun er i begynnelsen av tjuårene. For Amela er religion noe som skal holdes privat. Det å være muslim er for henne mer det å holde på familien sine tradisjoner, enn det er om å overholde det religiøse aspektet ved islam. Amela, moren og søsteren tilbrakte ett år på den kroatisk øya Korčula under krigen, mens faren hennes kjempet som soldat i Mostar. Amela er aktiv i en lokal folkedansgruppe, og i tillegg til studiene sine har hun en deltidsjobb på universitetet der hun arbeider som tolk mellom ansatte ved universitetet og besøkende fra utlandet. Hun får gode karakterer, bruker mange timer hver dag på å studere, og hun ser på utdanningen sin som en mulighet til å sikre fremtidsutsiktene sine. Hun har mange venner som arbeider i ulike NGOer, men hun har selv ingen erfaring fra slike organisasjoner. Hun er sterkt kritisk til INGOer som benytter det hun ser på som "ovenfra-og-ned"-holdninger i forhold til de lokale.

Jeg ble kjent med Saša den første uken jeg var i Mostar, og han ble en god kamerat av meg. Han er en aktiv og involvert skikkelse i kultur og ungdomsmiljøet i Mostar. Saša er i midten av tjuårene, er av serbisk bakgrunn og han er en svært utadvendt person. Saša har mange års erfaring fra engasjement i teater og ulike ungdomsgrupper. Etter flere års erfaring som lokal koordinator, oversetter og medlem av ulike (I)NGO, har han utviklet et svært

skeptisk syn på de internasjonale aktørene sin rolle i BiH. For å skape en motvekt til det han ser på som et negativt aspekt ved sektoren forsøker han å skape arenaer der kreative og ikke-nasjonalistiske ungdom kan møtes, og han er svært engasjert i å legge til rette for at de lokale synspunktene skal prioriteres i forhold til internasjonale aktører sitt arbeid i byen. Saša sin drøm er å kunne bli i byen, få benytte jussutdannelsen sin fra universitetet, og at han kan bidra til et varig og produktivt samarbeid mellom de ulike sidene i byen.

Ei av de andre unge kvinnene jeg ble godt kjent med i Mostar er Lea. Hun har kroatiske foreldre, er i midten av tjuetårene, og hun er dypt involvert i det hun selv beskriver som å jobbe for å skape forbedringer og samarbeid mellom mennesker med makt i Mostar. Hun har jobbet fulltid i en av byens NGOer i flere år (ved siden av studier på universitetet), og har mange års erfaring fra å drive med dialog og postkonfliktarbeid. Lea er utadvendt og hun jobber hardt. Ifølge henne selv er hun drevet i sitt arbeid av en sterk tilhørighet til Mostar og et ønske om å kunne leve bedre. Lea har jobbet som oversetter for utlendinger i byen i flere år, og hun snakker svært godt engelsk. Lea sin drøm er, i likhet med Saša sin, å kunne bli boende i Mostar i fremtiden. Hun håper hun kan bidra til at situasjonen i hjembyen hennes kan endres gjennom dialogarbeid og et økt engasjement fra byens unge.

Samir er født og oppvokst i Stolac, en sterkt segregert og kroatiskdominert by i nærheten av Mostar. Han går på universitetet i Mostar, og det var slik jeg ble kjent med han. Samir er nestleder i en NGO i Stolac, og han var selv med på oppstarten av denne organisasjonen. Mye av tiden hans går med på denne NGOen, og han brenner sterkt for både organisasjonen, fokuset på å gjenoppbygge den kulturelle arven i Stolac, samt på å bedre muslimers rettigheter og levevilkår. For Samir er det utenkelig å skulle flytte fra Stolac eller å gi opp arbeidet i NGOen, selv om han blir konstant motarbeidet av kroatiske politikere og nasjonalistiske innbyggere i hjembyen. Samir er en av dem som virkelig imponerte meg med sitt ustoppelige pågangsmot og vilje til å skape sårt trengte endringer i en by der muslimer blir sett på som annenrangs.

Slåsskampen som viste det usensurerte Mostar

En hendelse jeg var vitne til i september ble en av de mest sentrale og oppsiktsvekkende i oppholdet mitt. Jeg fikk se det ”virkelige” Mostar, og hendelsen viste hvordan grupper av enkeltindivider forsøker å opprettholde de etniske skillelinjene som finnes i byen. Den kvelden i september da hendelsen inntraff var Danijel og jeg på vei hjemover etter

å ha vært på en kafé på østsiden av byen. Danijel skulle følge meg hjem, før han skulle gå videre hjem til seg selv. Da vi var rett ved leiligheten der jeg bodde hørte vi roping og bråk. Vi så fem tenåringsgutter som hoppet opp og ned på parkerte biler, slo på biltakene, og fikk bilalarmene til å gå av. Da guttene nærmet seg der vi stod, tok Danijel og jeg et par skritt inn i en liten sidegate slik at vi ikke skulle bli stående i veien for dem. Jeg reagerte på sinnet i ansiktene deres, den intense gangen, og oppspiltheten mellom guttene da de gikk forbi oss. Vi hørte mer høylydt roping, og rett etterpå så vi noe som skremte oss begge. Guttegjengingen hadde angrepet en gutt som de hadde møtt på veien, og som var alene. De slo og sparket på han, og han ble banket kraftig opp. Jeg ble både sinna og redd av det jeg så, og verken Danijel eller jeg visste hva vi skulle gjøre. Guttene som angrep skrek og brølte noe, og plutselig dro Danijel meg tilbake i sidegaten og utbrøt: ”Dette er nasjonalistisk!” Det var tydelig at Danijel var både redd og skremt, og han forklarte med skjelvende stemme at guttene skrek og ropte noe om ”denne siden og den andre siden”. Guttene fortsatte å slå løs på gutten, og verken jeg eller Danijel visste hva vi skulle gjøre. Danijel ble så oppskaket av det som skjedde at han plutselig utbrøt: ”Faen ta, nå gidder jeg ikke lenger forsøke å vise deg et fint bilde av Mostar. Dette er slik det virkelig er.” I akkurat det øyeblikket lot Danijel skjoldet sitt falle, og han avslørte hans virkelige og sanne følelser om byen han bodde i. Plutselig spilte han ikke lenger ambassadørrollen slik som han hadde gjort ovenfor meg frem til den kvelden, og han innrømte hvordan han opplevde den virkelige *situasjonen*. Danijel innrømte at han var blitt redd på grunn av det han hadde sett, og spesielt på grunn av de nasjonalistiske motivene ved slåsskampen. Han sa han ikke turte å gå hjem den kvelden i tilfelle han møtte på guttene. Danijel forklarte at ut ifra det som var blitt sagt mellom guttene så hadde han forstått at det var en gjeng muslimske gutter som slo ned en kroat fordi de ikke ønsket kroater på ”sin” side av byen. Jeg spurte Danijel om han var redd, og da svarte han at han ikke var redd, men sinna, for at slike hendelser kunne finne sted i Mostar. Etter en stund bestemte vi oss for å kikke litt rundt i området for å forsikre oss om at han som var blitt slått ned ikke lå skadet et sted. Før vi gikk ut fra sidegaten vregte Danijel t-skjorten sin på vrangen, slik at skriften som stod på den ikke var synlig. Det var navnet på den kantonen som Mostar ligger i, Herzegovina-Neretva, som var trykket på t-skjorten. Ordet for kanton på t-skjorten var skrevet på kroatisk; *zupanija*, og det skiller seg derfor fra samme ord på bosnisk; *kanton*. Hendelsen vi akkurat hadde vært vitne til fikk Danijel til å ville underkommunisere sin etniske tilhørighet, noe som var uvanlig for Danijel. Valget hans viser hvor sterkt inntrykk hendelsen hadde hatt på han. Vi gikk en runde men kunne verken se de muslimske guttene, eller han som var slått ned. Først neste morgen turte Danijel å gå hjem.

Et par dager etterpå spurte jeg Danijel om hvordan vennene hans hadde reagert da han hadde fortalt dem om hendelsen. Han svarte at de faktisk ikke brydde seg fordi det var ikke første gang dette skjedde. Det var derimot tydelig at hendelsen hadde gjort et sterkt inntrykk på Danijel, og at det som skjedde hadde skremt ham. Vennene hans hadde fortalt han om lignende historier tidligere, men det hadde vært noe helt annet for Danijel å se en slik hendelse med egne øyne. Den kvelden slåsskampen inntraff innrømte Danijel at følelsen av å være alene som kroat på ”feil side av byen” hadde fått han til å innse sin egen sårbarhet i forhold til de nasjonalistiske holdningene og de etniske spenningene som finnes i Mostar. Når episoden kom opp mellom oss ved senere anledninger underdrev Danijel derimot alltid hvor sterkt han hadde reagert, og hvor redd han hadde vært. Danijel likte å spille tøff, men det at han hadde turt å vise meg en ærlig og åpen side av seg selv den kvelden gjorde at jeg aldri fortalte noen om hvor redd han faktisk hadde vært. Jeg vil bruke hendelsen for å vise to ting. For det første viser den hvordan Danijel frem til den kvelden hadde forsøkt å gi meg et inntrykk av at situasjonen i byen er bedre enn den er. Kommentaren hans den kvelden om at dette er slik Mostar egentlig er viser hvordan han hadde forsøkt å opprettholde en positiv fasade av byen, samtidig som han hadde unngått å fortelle meg om det han så som negative faktorer ved Mostar. Denne fremstillingen brøt sammen da vi var vitner til slåsskampen. Etter den kvelden var Danijel mer ærlig ovenfor meg i forhold til å dele sine tanker med meg om hvordan Mostar er preget av segregering, etniske grupperinger og nasjonalistiske spenninger. Dette bringer meg videre til det andre aspektet jeg ønsker å belyse; den spenningen som oppstår i uoverstemmelsen mellom Danijel sitt ønske for hvordan Mostar skal være, og hvordan han opplever realiteten. For Danijel, og andre som han, fungerer slike hendelser som et bevis på at Mostar er preget av uskrevne og usynlige etniske grenser i det fysiske rommet. For dem som forsøker å navigere fritt i byen på tvers av disse etniske skillelinjene fører slike hendelser til at de forstår at en slik navigering ikke er uproblematisk. Selv om hendelsen satte en støkk i Danijel sluttet han ikke å krysse over til østsiden.

Kapittel 2: Sementering av etniske kategorier. Er det mulig å unngå å være sin etnisitet?

”Før krigen visste jeg ikke engang at det var muslim jeg var...”(Sakib, 28 år).

Som en følge av krigføringen mellom de etniske gruppene i BiH er etnisitet blitt den primære definatoren på hvem man er som individ. Begrepene ”identifisering” og ”forståelser av en selv” kan benyttes til å beskrive prosesser der individer forhandler seg frem til alternative tilhørigheter. De unge jeg møtte har tilpasset seg sosiale og kulturelle forandringer gjennom å minske vektleggingen av sin etniske identitet, og gjennom å fremheve lokalitet og felles verdier.

Nasjonalitetsinndeling og etnoreligiøs identitet

Det Ottomanske milletsystemet under tyrkerne sitt styre fremmet kollektive, kulturelle identiteter som var tuftet på medlemskap i et religiøst fellesskap. Systemet kan sees som å være en forløper til slik det er i dag der religiøs identitet blant de tre nasjonale gruppene i BiH overlapper med nasjonal eller etnisk identitet. Systemet gikk i korthet ut på at administrative tyrkerne organiserte sine undersåtter inn i ulike millet der tilhørighet var basert på religion, og ikke rundt territorium, språk eller opphav (Bringa, 1995:20). Hver millet hadde sitt religiøse overhode som skulle representere sin gruppe vis-à-vis den tyrkiske administrasjonen. Undergruppene ble etter hvert kategorisert som nasjoner, og siden tilknytningen til slike ”nasjoner” ikke gikk på territorium men på religion, førte dette til at mennesker levde spredt rundt i BiH uavhengig av religiøs tilhørighet. En slik spredning av religiøse grupperinger kom ikke med milletsystemet, men systemet bidro til at gruppene under det Ottomanske styret ble kategorisert inn i det som kan sees som forløperne til de etnoreligiøse kategoriene man finner i BiH i dag (Kvale, 2004:19). Sammenfallet mellom religion og nasjonalitet utspiller seg i praksis ved at religion er mer enn ett trossystem; det er en del av en persons kulturelle

identitet uavhengig om man er en troende²⁶. Man kan med andre ord betegne seg som muslim uten å være troende eller praktiserende muslim.

Det tidligere Jugoslavia fungerte som en multinasjonal føderasjon bestående av seks republikker. Innenfor føderasjonen fant man seks jugoslaviske nasjoner (*jugoslovenski narodi*), og disse nasjonene hadde hver sin tilhørende republikk innenfor føderasjonen der de hadde lovbestemte rettigheter til lik politisk representasjon. Det var nedfelt i grunnloven til hver av republikkene at den tilhørende nasjonen lovmessig hørte til der. Unntaket var i BiH der tre nasjoner; serbere, kroater og muslimer, var lovmessig nedfelte nasjoner til en og samme republikk (Bringa, 1993).

Kategorien muslim har ikke alltid vært offentlig godkjent som eget *narod* i det tidligere Jugoslavia²⁷. Det var først i 1971 at muslimer i det tidligere Jugoslavia fikk muligheten for første gang til å erklære seg selv som *musliman* under kategorien *narod*²⁸ (Malcolm, 1996: 198-199). I prosessen med å transformere kategorien *muslim* fra kun en ren religiøs identitet til en nasjonal etnoreligiøs identitet, var det muslimene selv som gikk inn for en politisk mobilisering med det mål å oppnå politisk aksept som et *narod*. Bevegelsen var rettet mot å oppnå rettigheter og status på lik linje med serbere og kroater i landet. Fokuset på å anerkjenne de bosniske muslimene som eget *narod* oppstod i begynnelsen av 1960-årene. Både avgjørelsen om å droppe ideen om ”integreert jugoslavisme” til fordel for å styrke republikanske identiteter, og fremstigningen av en liten elite av muslimske kommunistiske embetsmenn innenfor den bosniske partimaskinen, medvirket til prosessen der muslim ble et offisielt *narod* (Malcolm, 1996:198). Siden innføringen i 1993 har *bošnjak* (bosniak) blitt regnet som det offisielle begrepet på de bosniske muslimene. Innføringen av begrepet ble gjort hovedsakelig for å forsterke den nasjonale, istedenfor den religiøse, distinktiviteten ved slaviske folk av muslimsk bakgrunn (Bringa (1995), som brukt i Pickering, 2006:18).

---

²⁶ For sekulære jøder i blant annet USA, samt protestanter og katolikker i Irland, er den etnoreligiøse identifiseringen uavhengig av personlig religiøs tro. Dette viser at BiH ikke er eksepsjonell i forhold til en slik etnoreligiøs identifisering som jeg omtaler.

²⁷ Begrepet *narod* (people, folk) ble benyttet som kategori i folketellingene i det tidligere Jugoslavia. Begrepet ble også brukt når man refererte til ”folk” mer generelt, og i visse tilfeller som en referanse til jugoslavene som et kollektivt folk (Bringa, 1993).

²⁸ For mer om folketellingene i det tidligere Jugoslavia, samt forløpet til at *musliman* ble en egen kategori, les Bringa (1995), Karklins (1986), Malcolm (1996).

Å være eller å ikke være sin etnisitet

Etnisitet er tuftet på en overordnet ide om at for å kunne identifisere seg, eller erklære seg til en spesifikk etnisitet, må det foreligge felles forestillinger om enten implisitte eller eksplisitte kontraster mellom den identifiserte gruppen og andre grupper eller kategorier. Det må alltid foreligge en oss/dem-dikotomi for å kunne anvende konseptet etnisitet (Seymour-Smith, 1986). Et viktig trekk ved etnisitet er at en tilhørighet eller (selv)tilskrivelse kan være subjektiv, objektiv, eksplisitt, implisitt, latent og vekslende. Etnisitet er *ikke* statisk eller uforanderlig. Et menneske kan føle tilhørighet til forskjellige etniske grupper gjennom ulike deler av livet, og som menneske inngår man i en konstruksjon av definerte grenser som både binder og skiller de etniske gruppene (Seymour-Smith, 1986).

Tilhørighet til en etnisitet er basert på en delt forståelse av felles kultur, språk, historie, samt sosiale skikker og ritualer. Lojalitet til folk innenfor sin egen gruppe springer ut fra at medlemmene er knyttet sammen gjennom symboler, verdier og forpliktelser (Fenton, 2003). Dette synet som heller mot en primordialistisk måte å se etnisitet på, er tuftet på en ide om at mennesker føler en dypt forankret tilhørighet til mennesker med samme språk, og som man deler en felles fortid og fremtid med (Geertz, 1973). Et primordialt syn der etnisitet er både gitt og stabilt, tar derimot ikke tilstrekkelig hensyn til variasjonene som finnes innenfor de enkelte etniske gruppene. Som jeg vil vise i oppgaven finnes det store variasjoner blant mennesker innenfor etniske grupper både i forhold til verdier, forståelser av en selv, og måter å se verden på.

Det å se på etnisitet med et instrumentelt og konstruktivistisk utgangspunkt er nyttig i kontekster der etnisitet benyttes som en kalkulerende faktor, og der personer bevisst prøver å oppnå ulike fordeler basert på etnisk tilhørighet. Gellner (1997) er en sentral teoretiker innen denne retningen, og han hevder blant annet at bakgrunnen for å samles i etniske egenarter er å oppnå politiske eller økonomiske fordeler. Handlinger i denne sammenhengen blir derfor ofte sett som opportunistiske; de benyttes for å oppnå spesielle mål gjennom å bevisst bruke sin etniske identitet. Etnisitet, og dermed forestillinger om felles historie og kultur, kan benyttes for å gjøre krav på landområder eller for å mobilisere folk innen en nasjonalistisk kontekst. I slike sammenhenger benyttes etnisitet for å inkludere *og* ekskludere mennesker i forhold til definerte grenser. Etnisitet blir utgangspunktet for å legitimere krav om suverenitet og

rettigheter basert på nettopp en slik felles tilhørighet og kultur som er forankret i historien. Det var en slik instrumentell bruk av etnisitet som ble benyttet av nasjonalistiske ledere både før og under krigene i BiH. Etnisitet ble benyttet til å fremme krav om suverenitet og en tilhørende homogen nasjon. Slik ble grensene mellom de etniske grupperingene i BiH satt som utgangspunktet for etnisk rensing og kontroll av territorium.

Identitet og identifisering

I et essentialistisk syn på identitet der individer er født inn i en identitet som blir med dem gjennom hele livet, går man ut fra at betydningen av kulturelle kategorier er lik for hvert individ og at de kulturelle kategoriene er viktigere enn andre kategorier. En alternativ måte å se etnisitet på er gjennom en identitetsbasert teori. Akademikere innenfor denne retningen hevder at identiteter ikke avhenger av hvilken etnisitet man blir født inn i, men at de formes gjennom en sosial sammenligningsprosess. I en slik prosess blir personer som er like til en selv merket som ”inngruppe”, og personer som blir sett på som ulike en selv blir merket ”utgruppe” (Stets og Bruke, 2000:225). Hall (1996:5-6) argumenterer for at mennesker har kapasitet til å posisjonere seg selv innenfor en essensiell kategori, samtidig som en vet at den type kategori er representasjoner, altså konstruerte og foranderlige. Maček (2000) skiller mellom konseptene *identitet* og *identifikasjon*:

Identity, then, is characterised by its essential qualities. It is something perceived as given and not changeable regardless of the context and circumstances. Identification on the other hand, is characterised by the notion of possible change of that which one identifies with or is identified with (Maček 2000:21).

Identitet og identifikasjoner er vesentlige i et samfunn. Identiteter gir en følelse av trygghet og en gitt tilhørighet, mens identifikasjoner gir muligheter til å adaptere innenfor et samfunn. Det er slike adaptasjoner som gir mulighet for sosiale og kulturelle forandringer. Det er for å kunne beskrive de ulike prosessene der forandring i forhold til identitet inngår (der gruppeidentitet forandrer seg i lik linje med et samfunns symboler), som er argumentet for å skille teoretisk mellom identitet og identifisering (Maček, 2000:21). Historisk sett i BiH har den trygge og mer eller mindre gitte tilhørigheten i stor grad vært knyttet til at man er født i BiH, snakker serbokroatisk, og deler en historie som innbyggere av et land som har vært under mange hundre års okkupasjon. Religiøse skikker var i mange lokalsamfunn i BiH det eneste som skilte innbyggere fra hverandre, og dermed ble religionen som man praktiserte avgjørende for

hvilken gruppe man identifiserte seg med. Ideen om identifisering som et flytende konsept er nyttig for å forklare hvordan man kan *identifisere* seg ulikt basert på religiøse skikker, tradisjoner og sentrale ritualer uavhengig av den etniske *identiteten* man er født inn i. Det var først på slutten av 1800-tallet og begynnelsen av 1900-tallet at katolikker og ortodokse innbyggere i BiH begynte å identifisere seg med henholdsvis Kroatia og Serbia. Lokale fransiskanerprester og ortodokse prester, som var påvirket av religiøse kollegaer i henholdsvis Kroatia og Serbia, begynte å spre nasjonalistiske ideer som oppmuntret de religiøse samfunnene i BiH til å identifisere seg med kategoriene kroat og serber (Donia og Fine, 1994:65-66). I neste kapittel vil jeg benytte det analytiske skillet mellom identitet og identifisering for å vise hvordan grupper av ungdommer i Mostar benytter det flytende konseptet *identifisering* til å bevege seg vekk fra det mer fastsatte konseptet *identitet* (her: etnisk identitet).

En monolittisk måte å tenke identitet på

Før krigen i BiH var etnisitet og etnisk kategorisering av liten betydning i det daglige livet, og i mange tilfeller betydde ikke ulik etnisitet noe annet enn ulike skikker. Krigen om landområder, og fokuset på å skape etnisk rene og selvstendige nasjoner, førte til at etnisitet ikke lenger fungerte som en subjektiv, frivillig selvtilskrivelse. Den nasjonalistiske retorikken under krigen kan sees som et aggressivt forsøk på å redusere et individ sin identitet til en endimensjonell identitet -i dette tilfellet, etnisitet (Laitin, 1998). For de unge i Mostar jeg ble kjent med er det sterke motsetninger til at etnisitet i praksis brukes til å definere hvem man er som individ, i tillegg til å være avgjørende for rekruttering, maktfordeling og rettigheter²⁹. Etnisitet er ikke lenger noe man kan velge å unngå. For mine venner er hovedproblemet i byen at etnisitet og etnisk kategorisering blir sementert gjennom en slik 'monolittisk ide om identitet' der identitet er det samme som etnisk identifikasjon. Flere av mine venner jobber med å bryte vekk fra en slik monolittisk identifisering, og istedenfor forsøker de å skape muligheter til å uttrykke alternative identiteter frigjort fra etnisitet. For Kenan medvirker den monolittiske tankegangen til at han føler han blir "sett på som sin etnisitet": "Det faktum at du er født i BiH og tilhører en av landets tre etniske grupper er bare én faktor ved din identitet,

---

²⁹ Se kapittel 6 for mer om den etniske likevekten i den politiske sektoren.

og ikke hele identiteten!” En interaksjon som går utenom en monolittisk identifisering avhenger av at det (gjen)skapes felles sosiale arenaer der en fokuserer på felles identiteter (ungdommer, internt fordrevne flyktninger, innbyggere i Mostar), og ikke på konkurrerende og fiendtlige identiteter (kroter, bosniak eller serber) (Bringa, 2005:195).

Før krigen var etnisitet en måte å identifisere seg på i forhold til forskjeller i religion, skikker og tradisjoner. Under krigen ble etnisitet avgjørende for om du måtte flykte eller fikk bli i ditt eget hjem, og for mange opplevdes den etniske tilskrivningen som påtvunget og ufrivillig. I dagens Mostar innebærer utbredelsen av en monolittisk ide om identitet at individer først og fremst er sin etnisitet, før de er en ung mann eller kvinne fra Mostar med ulike personlige egenskaper og verdier.

Kapittel 3: En motvekt til den rådende diskursen; strategivalg og motdiskurser

“Jeg vet at jeg ikke kan forandre verden, men jeg håper at jeg kan skape noen små, positive forandringer i hvert fall”. (Miran, 26 år).

Den rådende nasjonalistiske diskursen som opprettholder segregeringen og den institusjonelle sementeringen av etniske kategorier, skaper reaksjoner hos flere av de lokale ungdommene. Handlingene oppstår som en bevisst motreaksjon til et politisk system de personlig forkaster, og handlingene kan slik sees som ulike forsøk på å skape alternative motdiskurser. Viktigheten for mine venner av å være med folk ”som seg selv” reflekteres i ønskene til flere av dem om å skape alternative former for identiteter (”forståelser av en selv”) der etnisitet er av liten betydning.

Lokale strategivalg og alternative følelser av tilhørighet

En diskurs kan sees som et sett av ideer, konsepter og kategorier som gir mening til sosiale og fysiske fenomener, og som blir produsert og reproduisert gjennom et identifiserbart sett av praksiser. Diskurser innebærer hindringer og forbud i det at de gjør det umulig å ta opp visse spørsmål eller kjempe for visse saker, og de innebærer ekskluderende systemer ved at det bare er visse mennesker som er autorisert til å delta i diskursene. Gjennom indre disipliner blir en diskurs opprettholdt og vedlikeholdt, og det er visse regler som er avgjørende for under hvilke forhold en diskurs kan bli utledet fra (Hajer, 1995). Diskurser kan slik sees som utøvelser av ulike praksiser ut i fra bestemte betingelser og gitte forutsetninger. Ved å følge Foucault og Latour er diskurser en del av større, selvproduserende helheter. Helhetene består av et nettverk av utsagn, hjelpemidler, praksiser og institusjoner som settes i spill slik at det gjeldende i en diskurs fremstår som gyldig. Denne gyldigheten er ikke nødvendigvis knyttet til hva som er sant eller ikke, men hva som fremstår som sant, og hva som virker overbevisende. Foucault og Latour fokuserer på de betingelsene og forholdene som skaper og muliggjør en meningsutveksling, og på de faktorene som er med på å definere et utsagns gyldighet og relevans (Schaanning, 1997:185).

I det tidligere Jugoslavia var det ulike nasjonalistiske politikere, religiøse embetsmenn, journalister og krigsherrer som definerte hva en kunne snakke om, hvordan en snakket om noe, samt avgjorde hvilke kategoriene som inngikk i diskursene under og etter krigen. Diskurser er ment å gi mening til hvorfor og hvordan ting i verden skjer, samt gi oss et verktøy (retorikk) til å snakke om hvorfor og hvordan ting skjer. Gjennom diskurser blir det altså mulig å etablere "sannheter". Diskursen(e)³⁰ i BiH innebefattet et retorisk verktøy som legitimerte ulike praksiser, og de var med på å gi mening til ulike fysiske og sosiale realiteter. De ulike praksisene i krigføringen som diskursene var med på å legitimere inkluderte nødvendigheten av å opprette etniske homogene områder, stereotypiseringen av "de andre" som fiender, samt benyttelsen av symboler for å etnifisere land. Diskursene gyldiggjorde i tillegg bruken av historiske hendelser for å gjøre krav på jord, og dermed ble linken mellom etniske grupper og jord legitimert. Slike og lignende praksiser ble legitimert for å gi mening til de voldsomme demografiske endringene som krigen førte med seg, og for å legitimere at voldelige forbrytelser mot "de andre" ble utført for å redde "oss". I diskursene som er gjeldene i dagens Mostar blir nasjonalismen, segregeringen og demoniseringen av "de andre" fremdeles gyldiggjort. De nasjonalistiske diskursene gyldiggjør den segregerte todelingen av Mostar, og nødvendigheten av å kategorisere innbyggerne inn i etniske atskilte grupper blir slik fremstilt som en gyldig sannhet som ikke kan, eller bør, unngås.

Motdiskurs

Det er med utgangspunkt i de nasjonalistiske diskursene der det er nødvendig at etniske grupper holdes separat, at flere av de jeg ble kjent med forsøker å skape en motdiskurs. De forsøker å endre forbudene for hva man kan snakke om, endre hvem som er autorisert til å utforme diskursene, samt endre hvilke praksiser som skal være med å gi mening til sosiale og fysiske realiteter. Motdiskursene som mine venner forsøker å opprette kan sees som en alternativ måte å se, snakke, og tenke om den sosiale verden på. Motdiskurs som begrep kan benyttes analytisk for å beskrive en motstand mot den rådende diskursen. Det er de ulike politikerne sine forsøk på å beholde den nasjonalistiske diskursen som hegemonisk

---

³⁰ Jeg skriver diskursene i flertall fordi det i praksis var tre gjeldene diskurser som rådet og fikk fotfeste i BiH; en for hver av de tre konstituerte nasjonalitetene (kroter, bosniaker og serbere).

som har vært med på å skape nye, hittil ukjente, praksiser som går på motstand mot, og det å utfordre, selve diskursen (Kolind, 2004:83). De nasjonalistiske diskursene i BiH tilsier at etnonasjonalistiske ulikheter er avgjørende faktorer som gjør interetnisk sameksistens umulig. Den hverdagslige motstanden har som mål å svekke viktigheten av etniske forskjeller, samt å demonstrere at etniske forskjeller ikke trenger å være et hinder for sameksistens (Kolind: 2004). En av strategiene som mine venner i Mostar benytter for å vise at de personlig forkaster den rådende diskursen er å *ikke* bruke etniske eller nasjonalistiske forklaringsmodeller og kategorier. Ved å ikke snakke *imot* retorikken, men ved å *unngå* den, fungerer slike fordømmelser blant de lokale ungdommene som motstandsstrategier mot en rådende retorikk (Kolind, 2004:81). For mine venner i Mostar er det viktig å ha en alternativ diskurs å se verden og omgivelsene gjennom, og motdiskursene oppstår i følge dem selv for å “*stay sane*”. Motdiskursene er deres forsøk på å skape rom der alternative, nøytrale grupper kan møtes, og der de kan navigere på tvers av de segregerte sosiale og symbolske rommene som finnes i Mostar.

Strategier for å skape motdiskurser

Blant de som forkaster og motsetter seg den nasjonalistiske diskursen er det enkelte hovedstrategier som går igjen, og en bevisst unngåelse av nasjonalistiske kategorier og begrep er viktig for majoriteten av de jeg snakket med. Istedenfor benytter de det de ser på som alternative, nøytrale begrep. I tillegg overkommuniserer de sin regionale tilhørighet til enten Mostar eller Hercegovina, og de legger liten eller ingen vekt på sin etniske tilhørighet. En annen strategi er å unngå mennesker som de mener har nasjonalistiske holdninger, og istedenfor velger de å være sammen med folk som er som en selv. Med hjelp av disse strategiene håper de å kunne erstatte den kreative og positive kjernen av ungdom som mange av vennene mine mener har forsvunnet som følge av krigen. De forsøker derfor å skape rom der det ikke råder en monolittisk ide om identitet, og der kreativitet og inkluderende verdier får spillerom.

Normalan

Handlingene som jeg har beskrevet ovenfor inngår i det Jansen (2002a) kaller for anti-nasjonalisme, og som kan sees som en bevisst og tydelig motstand mot en nasjonalistisk tankegang. Blant dem jeg ble kjent med er en av de vanligste strategiene for å uttrykke antinasjonalisme å bare være sammen med mennesker i sin egen inngruppe, og som dermed er ”som en selv”. ”Forståelsen av en selv” (self understanding) betegner hvem man er, ens sosiale plassering, og hvordan, gitt de to første, man er forbredt på å handle (Brubaker og Cooper, 200:17)³¹. I en analyse av motdiskurser og ”forståelser av en selv” i Mostar er *normalan*³² et sentralt begrep. De jeg snakket med som bruker *normalan* oversetter begrepet til flere ulike ord på engelsk; *sane, healthy, normal*. Begrepet er tett knyttet opp mot etnisitet, og meningen bak begrepet er alltid den samme: å ikke ha nasjonalistiske holdninger, å unngå retorikk som reproducerer segregering, og å identifisere seg med et flerkulturelt mangfold i Mostar. For flere av mine venner er det viktig å beholde en *normalan* tankegang, og i tillegg omgås med andre unge som de ser på som *normalan*. Kameraten min Saša er en av dem som forstår seg selv ut ifra det han kaller *normalan* verdier:

Jeg har ikke latt meg påvirke av tanken om at kroater, serbere og muslimer skal holdes separat her i byen. Jeg og mine venner tenker likt angående dette, og det er viktig for meg å være med likesinnede. Jeg vil være med folk som er som meg selv, og tenker sånn som meg selv.

Konseptet *normality* ble også benyttet av mennesker i Sarajevo under krigen for å beskrive det livet de ønsket seg, og personer de så på som moralsk gode. Mennesker som handlet og tenkte i likhet med normer de selv definerte som akseptable ble beskrevet som *normalan*. *Normalan* er et emisk begrep som er ladet med en slags følelse av moralitet, og som signaliserer den ideologien som personen som benytter begrepet selv har, altså en person sin ”forståelse av en selv” (Maček, 2000: 24). *Normalan* kan også beskrive en ønskelig tilstand som mennesker i BiH lengter etter i forhold til økonomi, samfunn og politiske institusjoner (Pickering, 2006:122). For mine venner som benytter begrepet er *normalan* et bilde på de verdiene som de ønsker å skape en felles identitet rundt, og som de benytter for å definere andre ut i fra. Ved at ikke-nasjonalistiske og inkluderende verdier blir vektlagt, kan *normalan*

---

³¹ Se s.33-36 om ”forståelser av en selv” sett i forhold til det å identifisere seg ut fra å være fra Mostar. For en mer detaljert analyse av ”self understandings” blant minoriteter i BiH, se Pickering (2006).

³² Begrepet er typisk for BiH, og jeg har valgt å beholde begrepet slik det brukes lokalt for å beholde mest mulig av betydningen.

sees som et forsøk på å skape en motdiskurs til den rådende diskursen. Flere av dem som ønsker å være med folk ”som en selv” velger også å engasjere seg i ulike NGOer³³. Ved å velge et engasjement innenfor en NGO møter de andre unge mennesker som har samme tankegang som dem selv, og de får i tillegg jobbe direkte med å forsøke å påvirke ulike samfunnssektorer gjennom å skape alternative motdiskurser.

”Et lukket syn” og det å leve i krigstid

Jeg fikk møte flere grupper av unge mennesker i Mostar som skiller seg ut ved å ikke tenke nasjonalistisk, og som holder sammen på grunn av felles holdninger og måter å tenke på. De er bevisste på at ikke alle tenker på samme måte som dem, og det å ha et ”lukket syn” (*a closed vision*) benyttes av flere av mine venner for å beskrive de som ikke tenker slik som de selv gjør. Det å ha et lukket syn beskrives av de unge som å være ensbetydende med å ha et nasjonalistisk syn der en tenker i etniske båser, og det er også et tegn på transsynhet. Mennesker som har en slik innsnevret måte å tenke på blir beskrevet som de som ”lever i krigstid”. Skillet mellom et ”lukket” versus et ”åpent” syn fungerer slik som et skille mellom de som har forblitt i en krigstid ved at de ikke ser fremover eller tenker på Mostar som én by, og de som forsøker å skape en positiv motvekt til følgende av krigen. Til sammenligning setter individer blant grupper av minoriteter i Bihać (BiH) et viktig skille mellom de som tok til seg nasjonalismen, og de som motsatte seg nasjonalismen (Pickering, 2006). Skillene fungerer som en måte å identifisere seg ut fra hvor en står i forhold til den nasjonalistiske diskursen, i tillegg til å bidra til en ”forståelse av en selv” som ikke baseres på etnisitet. Identiteter kan slik sees som relasjonelle; at identitet har betydning for hvem man er, innebærer også at identitet har betydning for hvem man ikke er. Identiteter er avhengige av ”den vesentlige andre” (Hall, 1996).

---

³³ Jeg vil gå nærmere inn på de ulike NGOene i Mostar, og arbeidet til mine venner innenfor disse organisasjonene, i kapittel 4.

Ona strana i ova strana (denne siden og den andre siden)

I majoriteten av artikler, bøker og reportasjer fra Mostar blir byen delt inn i enten ”øst og vest-Mostar”, eller ”den muslimske og den kroatiske siden”. Flere av mine venner har sterke motforestillinger mot slike og lignende inndelinger. De er i tillegg skeptiske til hvordan utenlandske journalister og akademikere i mange tilfeller benytter denne inndelingen på det de selv ser på som en ukritisk måte. Mange ungdommer har et sterkt ønske om at byen hverken skal oppfattes, eller fungere, som to segregerte byer. I tillegg misliker de sterkt å få spørsmål fra utlendinger om i hvilket Mostar de bor i, på hvilken side de bor, eller om de kommer fra øst eller vest-Mostar. Felles for de jeg snakket med som personlig forkaster segregeringen av Mostar, er at de unngår å benytte uttrykk som *istočni/zapadni Mostar* (øst/vest-Mostar), og *”ona strana”/”ova strana”* (denne siden/den andre siden). Så langt det lar seg gjøre benytter de seg av nøytrale navn på bydelene og områdene i byen. Jeg ble fortalt av flere unge at det bare er de som ”lever i krigstid”, eller som støtter opp om segregeringen, som benytter begrepene som deler Mostar inn i to separate deler. Min kamerat Sakib forklarte at han er bevisst på å skille seg selv og andre som tenker ”som han selv”, fra de menneskene som benytter slike inndelingsbegrep: ”Det er folk som ikke deler samme meninger som meg som kaller det for øst eller vest-Mostar, eller for ”denne” eller ”den andre siden”. Jeg har valgt å unngå disse [negative og nasjonalistiske] temaene og begrepene så godt det lar seg gjøre. Jeg forsøker å leve som en positiv person”. For min venninne Azra er bruken av nasjonalistisk retorikk med på å opprettholde segregeringen, og i likhet med Sakib er det viktig for henne å unngå å bruke begreper som henviser til at Mostar er segregert inn i to deler: ”Jeg liker ikke å bruke ”denne siden” og ”den andre siden” [når jeg snakker om ulike deler av byen], fordi det hjelper til med å opprettholde divisjonen. Jeg vil ikke at det skal være den normale situasjonen at Mostar er delt i to”. En dag Amela skulle forklare meg hvor en butikk ligger brukte hun uttrykket ”på andre siden”. Hun forklarte meg rett etterpå at hun ikke likte å kalle det for ”den andre siden”, men at hun hadde gjort det denne gangen siden jeg ikke var så godt kjent med de ulike bydelsnavnene som hun foretrakk å benytte. For mine venner er bruken av slike begrep som impliserer at Mostar består av to separate deler med på å legitimere opprettholdelsen av segregeringen. Det å dele et territorium inn i deres og våres side, samt å referere til sidene i forhold til hvem som hører til hvor, kan sees som et ”outgrouping device”. Det fysiske skillet blir et middel som benyttes til å skille inngrupper fra utgrupper (Meinhof & Galasiński, 2005:6).

Hva skal vi kalle språket?

Hva mine venner har valgt å kalle lokalspråket er et interessant utgangspunkt for å se hvordan lokale begrep og kategorier oppstår som deler av en motdiskurs. Som nevnt i kapittel to er språkene historisk sett det samme språket (serbokroatisk), men i 1995 ble de offisielt lovfestet i Daytonavtalen som likeverdige, forskjellige språk. Flere av vennene mine har valgt å benytte alternative navn på språket/ene: *mostarski jezik* ("språk fra Mostar") og *lokalni jezik* ("lokalt språk"). Det å benytte alternative begrep på språk inngår i en bevisst strategi der en motsetter seg at språk blir benyttet til å gyldiggjøre at de etniske gruppene i Mostar er separate, kulturelle grupper. Danijel motsetter seg også nasjonaliseringen av språkene i BiH, og han unngår bevisst å benytte ulike språk avhengig av hvilken side av Mostar han er på. Danijel bruker til vanlig det kroatisk ordet for kaffe (*kava*), og han er oppmerksom på at dette ordet ikke er populært å benytte når han bestiller en kaffe på østsiden³⁴. Han ønsker ikke å bli tvunget til å bruke det bosniske ordet for kaffe (*kafa*). I likhet med Danijel føler flere av mine venner at det blir forventet fra servitørene i kafeene at de som gjester skal benytte det "riktige" (her: nasjonale) ordet for kaffe avhengig av i hvilken del av Mostar de befinner seg. I stedet for å si *kafa*, bestiller derfor Danijel "en stor en med melk" eller "en liten en med sukker" når han er på kafé på østsiden. Det at han velger alternative måter å bestille kaffe på viser hvordan Danijel har forhandlet seg frem til en alternativ løsning (unngåelse), og at han benytter denne strategien for å navigere i et etnifisert landskap.

Å være fra Mostar

De ulike strategiene jeg har gjennomgått kan sees som deler av en mer overordnet strategi der vennene mine velger å definere seg selv ut fra det Brubaker og Cooper (2000) kaller "self understanding". Begrepet er ment å kunne fungere som et alternativ til "identitet", basert på at slike "forståelser av en selv" gjør det lettere å ta høyde for å forklare handlinger i et ikke-instrumentelt eller ikke-mekanisk perspektiv (Brubaker og Cooper, 2000). Flere jeg

---

³⁴ På menyer, og både blant gjester og servitører på østsiden, brukes det bosniske ordet for kaffe (*kafa*) konsekvent. På vestsiden benyttes en lignende bevisst bruk av det kroatisk ordet for kaffe (*kava*).

snakket med unngår konsekvent å benytte etniske kategorier, og istedenfor velger de å identifisere seg i forhold til den forståelsen de har av seg selv ved å være fra Mostar. Lokalitet og det å være fra Mostar og/eller fra Hercegovina er for mange unge mindre ladet enn det de beskriver som å ”være en etnisitet”. Det å uttrykke tilhørighet til et regionalt sted blir en alternativ måte å identifisere seg på for å unngå å delta i at etniske kategorier blir sementert. Det å føle tilhørighet til en spesifikk lokalitet sees tradisjonelt som lojalitet til et sted. En slik lojalitet kan uttrykkes gjennom muntlige og skriftlige historier, narrativer om opprinnelse, myter, samt religiøse og rituelle forestillinger. For flere unge i Mostar er tilhørigheten og ”forståelsen av en selv” definert gjennom de opplevelsene og erfaringene som er knyttet til Mostar som lokalitet. Tilhørigheten springer ut fra erfaringer som har vært med å forme de ulike opplevde idealene som omslutter stedet (Schama, 1995, Tilly, 1994). Ved å føle sterk tilknytning, eller en sterk følelse av å høre hjemme, så har en også en viss grad av identitet knyttet til det å være fra stedet. I litteraturen er det å ha røtter på et sted en forutsetning for å ha en individuell stedsidentitet (Lund, 2006). De unge i Mostar som velger en strategi der de identifiserer seg i forhold til å være fra Mostar, har en sterkere følelse av tilhørighet til Mostar enn de som identifiserer seg først og fremst ut ifra etniske kategorier. Denne følelsen av tilhørighet som jeg fant hos flere av mine venner har i følge dem selv hatt stor innvirkning på de valgene som de har tatt i forhold til å forsøke å skape alternative diskurser. Majoritetene av de jeg snakket med som benytter den alternative kategorien ”å være fra Mostar” er også engasjerte i ulike NGO. Blant de unge mennene og kvinnene i NGO-sektoren som velger å unngå de etniske kategoriene, fant jeg en sterkere vilje til å investere i hjembyen sin i form av både kompetanse og tid. Jeg fant også et sterkere ønske om å bli i værende i byen. For Dino, en av mennene i KS, er arbeidet i organisasjonen mye mer enn bare et arbeid: ”For meg handler det ikke bare om hva jeg jobber med, det handler om byen jeg er fra. Det blir en måte å leve på fordi jeg legger hele sjelen min i arbeidet med Mostar”. For Dino er det viktig å ha folk med ekte engasjement i NGO-sektoren. Han nevnte spesielt mennesker som ønsker å investere i byen sin, og som ønsker å bli værende fordi de føler noe positivt for byen sin. For Dino er arbeidet og byen han bor i to sider av samme sak, og gjennom arbeidet føler han at tilhørigheten blir styrket. Dino føler en så sterk tilhørighet til Mostar at han har valgt å definere seg selv som ”en ung mann fra Mostar”, og ikke som en muslim. Amela er ei av de jeg ble kjent med som velger å identifisere seg i forhold til lokalitet for å unngå de etniske kategoriene som hun mener opprettholder en monolittisk ide om identitet:

Jeg vil helst ikke kalle meg selv en spesifikk nasjonalitet. Hvis noen spør meg hva jeg er vil jeg nok svare at jeg er ei *Mostarska* (ei fra Mostar) eller *Herzegovanka* (ei fra Herzegovina). Slik jeg ser det har det [identitet] med å føle tilhørighet til et sted. Jeg ser på det som regionalitet. Min venninne fra *Bosna*, den bosniske delen av BiH, vil kalle seg selv *Bosanka* (ei fra Bosnia).

I tillegg til at Amela velger å bevege seg vekk fra det mer fastsatte konseptet om etnisk *identitet*, kan Amela sitt valg også sees som en bevisst bruk av konseptet *identifisering* slik det defineres av Maček (2000)³⁵. Mine venner som benytter alternative *identifikasjoner* (å være fra Mostar) konstruerer en alternativ måte å ”forstå seg selv” på, og som de ser på som mer nøytral enn en identitet som tar utgangspunkt i en etnisk kategori. Den nasjonalistiske diskursen i Mostar tilsier at de etniske kategoriene er avgjørende for hvem et individ skal føle tilhørighet til, og at etnisk gruppeidentitet er et fundamentalt element i et individ sin identitet. Det å identifisere seg ut fra lokalitet og moralske verdier er kun mulig dersom individene selv ikke føler seg bundet av en *identitet* basert på den etnisk gruppen de tilhører, og hvis de selv motsetter seg den rådende diskursen. Identifisering kan dermed sies å være et uttrykk for et ønske om å skape en motdiskurs. Kategorien ”å være fra Mostar” blir benyttet av flere av mine venner som en kategori som går på tvers av etnisk bakgrunn. Det å være fra Mostar fungerer som en overetnisk identitet tuftet på en regional tilhørighet til Mostar³⁶. En lignende overetnisk identifisering fantes under krigen i Sarajevo. Grupper av mennesker identifiserte seg selv, og andre som de mente var like til dem, med den kulturen i Sarajevo som de hadde felles. I tillegg lot de forskjeller i nasjonalitet og etnoreligiøs bakgrunn være av liten betydning. Fellestrekket ved denne delte kulturen beskrives som opplevelsen av, og viten om, å leve i et religiøst, etnisk og nasjonalt blandet miljø (Maček, 2000: 230). Karlaš, en journalist fra Sarajevo, ga denne delte kulturen blant en gruppe innbyggere i Sarajevo navnet ”a fourth nation”. Denne fjerde nasjonen inkluderte dem som ikke identifiserte seg med en av de tre hovednasjonalitetsgruppene, og som simpelthen opplevde og levde det ekte og multietniske livet i Bosnia (Karlaš, 1998:31, sitert i Maček, 2000). I likhet med gruppen av innbyggere i Sarajevo som gikk inn under ”den fjerde nasjonen”, fremhever flere av mine venner som kategoriserer seg utenfor de tre hovednasjonalitetsgruppene at de ikke bryr seg om nasjonaliteten til en person. Istedenfor bryr de seg om andre menneskelige kvaliteter i form av

---

³⁵ Se s. 24-25 for en beskrivelse av skillet mellom identitet og identifisering.

³⁶ Ideen om en supraetnisk identitet er hentet fra Pickering (2003). Hun beskriver at ”det å være fra Bosnia” kan fungere som en supraetnisk kategori. Denne kategorien overgår en etnisk identitet, men den beholder samtidig visse kulturelle forskjeller mellom de etniske gruppene.

verdier og moraler, og på at de har en felles kultur i det at de er fra Mostar. Felles for mange innbyggere i BiH etter krigen er viktigheten av å kunne velge en inngruppe der medlemmene deler de samme verdiene, og der det ikke råder en ide om at de som deler etnisk bakgrunn automatisk deler interesser (Pickering, 2006:81-82).

Er det lettere å ikke involvere seg?

Det er viktig å understreke at mine venner ikke på noen måte avskriver seg fra sin egen etnoreligiøse bakgrunn, og at de er stolte over den etniske bakgrunnen de har arvet av sine foreldre. De er derimot bevisste på den politiske og nasjonalistiske rollen som etniske kategorier spiller i Mostar, og de har derfor valgt å forsøke å bryte ned den etniske kategoriseringen ved å vektlegge andre deler av sin identitet som de ser som mer nøytrale. De mener i tillegg at den monolittiske ideen om identitet som setter etnisitet fremfor alt annet ved en person, motvirker en (re)etablering av de relasjonene som vil utgjøre det multireligiøse og inkluderende Mostar som de ønsker seg. Noe av det sentrale i min oppgave er å vise hvordan gruppene av unge som jeg fokuserer på kan sees som en minoritet i Mostar. De skiller seg ut fra majoriteten av byens unge ved at de er en aktiv gruppe som jobber for å endre den offisielle diskursen som tilsier at etnisk mangfold og samarbeid ikke er mulig. Det er viktig å understreke at det finnes mange ungdommer i Mostar som har en sterk tilhørighet til den etniske gruppen som de tilhører, og at det å skape en alternativ motdiskurs for å unngå det etniske fokuset ikke vil være et ønskelig alternativ for dem. For dem vil det kanskje være et mer naturlig valg å ikke engasjere seg i organisasjoner som fokuserer på alternative identifikasjoner, eller som jobber for å bryte ned todelingen. Denne bevisstheten over at de er en minoritet i måten å tenke på, har ført til at mine venner fokuserer sterkt på at flere unge må bli involvert i samfunnet hvis de skal ha muligheter til å bedre situasjonen (*situacija*) i byen. Sakib, en ung mann som er involvert i to ulike NGOer i byen, jobber aktivt med å få flere unge involvert i det sivile samfunnet. For han finnes det ingen tvil om at fremtiden til Mostar avhenger av dagens ungdom: ”For å skape forandringer må du nødt å starte med de menneskene som skal styre landet i fremtiden, og disse menneskene er dagens ungdom”. Jeg fikk ofte høre at det mangler solidaritet i byen, og at dette fører til mangelen på engasjement. Flere jeg snakket med benytter uttrykket ”Mostar står stille” for å beskrive mangelen på engasjement fra majoriteten av ungdommene i byen. I følge Adnan, en kamerat av meg som er aktiv i en av byens NGOer, finnes det mange muligheter for ungdommene i Mostar til å

involvere seg, men problemene ligger i mangelen på initiativ: ”Vi trenger flere som er aktive. Majoriteten av unge [i Mostar] bryr seg bare om å ha 1 KM³⁷ slik at de kan sitte og drikke kaffe. De vil verken jobbe, studere eller gjøre noe. De vil bare ha sin ”smooth coffee”. Med det mener jeg at de vil ha det enklest mulig”. Amra, ei av kvinnene i Kultura i Mladez, gir overstyringen fra politikerne, både under og etter krigen, skylden for fremveksten av en trend blant ungdom om å ikke involvere seg: ”Det er 10 000 studenter her i byen, men hvor er de?! De er ikke synlige i lokalsamfunnet. Over hele verden er det studenter som har startet revolusjoner og fått til de store endringene, mens her i Mostar gjør ikke studentene noen ting!”

Det å velge å ikke involvere seg kan være basert på flere grunner. For noen jeg snakket med er det å velge å ikke engasjere seg et mindre emosjonelt kostbart valg, og en form for distansering fra det som har skjedd. For mange av de unge i BiH kan det være lettere å godta situasjonen enn det kan være å forsøke å forstå hvorfor krigen skjedde. Det er lettere for dem å glemme enn det er å prøve å skape mening ut av det som har skjedd. Jones (2004) hevder at for mange barn og unge er det lettere å godta situasjonen slik den er, fremfor å reflektere over krigens hendelser. For mange barn og unge fører en slik strategi som innebærer distansering (*distancing*) til en bedre psykologisk helse. Det å distansere seg blir satt som motsetningen til å søke etter mening (*searching for meaning*), og det å forstå hva som hendte under krigen er ikke alltid positivt eller nyttig. Flere skolebarn sine forsøk på å forstå hva som har hendt har i følge Jones resultert i en forverret psykologisk tilstand. Det er viktig å skille distansering fra det kliniske begrepet for fornektelse (*denial*), der det sistnevnte innebærer en full fornektelse av hendelser som har skjedd. Distansering er derimot en unngåelse av å grave i fortiden, og en unngåelse av å søke etter forklaringer. Fokuset blir istedenfor på å være engasjert i dagliglivet (Jones, 2004:231-252). Valgene som innebærer distansering behøver ikke nødvendigvis bety at de personlig støtter opp om den rådende diskursen. Det at enkelte valgte å ikke motsette seg den nasjonalistiske diskursen etter krigens slutt, kan forklares med en ureflektert godtakelse som bidro med enkle forklaringsmodeller på forvirringen over hvorfor, og hvordan krigen kunne finne sted. Nasjonalismen ble en enkel og lett tilgjengelig forklaringsmodell i en tid der det rådet forvirring og usikkerhet (Jansen, 2006b:433-446).

---

³⁷ Myntenheten i BiH er KM - Konvertibel Mark. 1KM = ca.4 NOK.

Flere jeg snakket med mener at lite kapital og mangel på arbeidsplasser er årsaker til at få mennesker engasjerer seg i den sivile sektoren. Danijel, Saša og Azer poengterte alle at hvis en kan klare å øke levestandarden i BiH så vil folk engasjere seg mer i samfunnet sitt. Azer sammenlignet Norge med BiH for å forklare hvorfor han personlig mener at økonomien har innvirkning på graden av engasjement i NGOer:

I Norge har folk god råd, det er lav arbeidsledighet, og folk har mer energi til å engasjere seg i organisasjoner som er rettet mot å bedre samfunnet. Her [i BiH] har folk bekymringer som går på at de ikke har arbeid, at de ikke har penger, og at de ikke har ordentlige boliger. Det er klart at med slike bekymringer så er det ingen som orker å engasjere seg frivillig i ulike NGOer. For dem gjelder det å komme seg gjennom en dag av gangen... Det er et ordtak her i BiH som illustrerer godt det jeg mener: “*Bolje džaba ležati, nego džaba raditi*” (“det er bedre å sove gratis, enn å jobbe gratis”).

Sosial utvikling er nødvendig for at flere skal engasjere seg i den sivile sektoren. Landet må komme på fote igjen økonomisk før folk har krefter til å engasjere seg i den sivile sektoren. Alminnelige folk må oppleve at forsoningsprosessene forbedrer deres hverdag. Dette gjelder i forhold til å oppfylle de grunnleggende rettighetene knyttet til arbeid, helse, utdanning og mat (Sommerfeldt, 2001:57). Hvis ikke slike rettigheter dekkes og blir tatt hånd om, blir i følge Azer et engasjement i ulike NGOer uinteressant for folk flest.

At de personlig forkaster den rådende nasjonalistiske diskursen, i tillegg til at de føler en dyp tilhørighet til hjembyen sin, har ført til at en liten gruppe ungdommer i Mostar forsøker å skape en alternativ motdiskurs. Felles for de ulike strategiene er et ønske om å gå utenom etnisitet, og det å finne alternativer til en monolittisk ide om identitet. De benytter alternative kategorier og begrep for å unngå ord som de ser på som å være etnisk ladet, og de er bevisste på å være med *normalan* folk ”som en selv”. I neste kapittel vil jeg vise hvordan det å engasjere seg i ulike NGOer er en viktig strategi for å skape motdiskurser for mange av mine venner. I NGOene finner de folk som seg selv, de kan reprodusere *normalan* verdier, og de får muligheten til å skape arenaer der unge mennesker kan utvikle alternative identifikasjoner.

Kapittel 4: ”Det må da finnes en større strategi enn å putte to kroater og to muslimer sammen i et rom?” Utfordringer ved lokalt engasjement i NGO-sektoren

”Arbeidet må baseres på lokale verdier og synspunkt. Strategier skal jo legges ut ifra vår virkelighet, og ikke ut ifra internasjonale aktørers ide om vår virkelighet...” (Saša)

Siden implementeringen av Daytonavtalen har det internasjonale samfunnet arbeidet med å reformere politiske institusjoner på toppen, og å bygge opp og støtte ikkestatlige organisasjoner på bunnen. Fokuset på det sivile samfunnet i BiH har blitt identifisert som hovedstrategien innenfor arbeidet med å legge til rette for en demokratisk stat (Fagan, 2005). Den sivile sektoren kan sees som en sektor av private foreninger som skal dekke behov som springer ut fra aktivitetene og interessene blant den sivile befolkningen. Sektoren skal fungere uavhengig fra staten og fra kapitalistisk profitt, og skal i stor grad basere seg på frivillighet og donorstøtte (Young, 2000:158)³⁸. Jeg ble kjent med flere unge fra Mostar som er aktive i den lokale sivile sektoren i Mostar. Der forsøker de å fremme saker som de selv ser på som sentrale for å skape positive endringer i forhold til blant annet den rådende politiske strukturen. I sektoren finnes små lokale organisasjoner, lokalavdelinger av større internasjonale NGOer, og internasjonalt anerkjente større INGOer som jobber direkte i Mostar som institusjonaliserte organisasjoner. I de ulike NGOene finnes lokale fremtidsoptimister som prøver å endre strukturen i samfunnet og politikken, og det finnes også mer eller mindre idealistiske utlendinger som er ute etter spenning, som vil redde verden eller som bruker INGOene som et lukrativt yrke³⁹. I dette kapitlet vil jeg knytte diskusjonen om NGO-sektoren til de lokale begrepene *zatvoreni krug* (en lukket sirkel) og *NGO-illusjonen*. Jeg vil vise hvordan mange lokale oppfatter sektoren som en lukket boble som ikke fremstiller virkeligheten slik som den fremstår for dem, og jeg ønsker å vise at for dem som velger å engasjere seg i ulike NGOer finnes det både et enormt engasjement og et bredt spekter av frustrasjoner.

---

³⁸ Jeg vil ikke gå inn i debatten i avhandlingen min, men det er viktig å nevne at det finnes en pågående debatt om hva den sivile sektoren er, og hvilken rolle den har.

³⁹ Se s.83 om forsoning som ”big business”.

Lokal benyttelse av NGOer: et ønske om å skape endringer

Jeg ble kjent med unge mennesker i fem ulike NGOer i Mostar, og en i Stolac. I noen av organisasjonene fikk jeg flere bekjente som etter hvert ble gode venner av meg. Jeg tilbrakte mye tid med dem, både i og utenfor kontorene deres. KS er en NGO som ble startet opp av fire ungdommer i Mostar på deres eget initiativ. Det fokuset på dialog som denne organisasjonen har, har utspring i ulike dialogseminar som ble holdt for ungdommer fra Balkan i årene etter krigen. KS blir i dag sponset av ulike organisasjoner i Skandinavia som jobber med dialog i land som er i postkonflikt. De fire ungdommene som startet opp KS i Mostar møttes på et dialogseminar i 2002. Det var der planen om å starte en egen organisasjon i Mostar ble lagt, og KS har vært aktiv siden 2003. Da jeg var i Mostar var det fem fulltidsansatte i KS, og tre av disse hadde vært med fra starten av. Alle de ansatte er født og oppvokst i Mostar. Det er de ansatte som selv bestemmer og legger opp aktivitetsplanen i KS, og dette blir gjort for ett år om gangen. De bestemmer hva som vil være de beste og mest effektive strategiene i arbeidet deres, samt hvilke hovedmål de skal forsøke å nå i løpet av det kommende året. Kenan, en av mennene i KS, fortalte meg hvor glad han er for at organisasjonene som sponser KS lar han og de andre lokale ansatte selv legge opp aktivitetene etter hva de tror vil fungere best i Mostar. Dette er ikke normen blant INGOene i Mostar, og jeg snakket med flere unge som har erfaring fra ulike organisasjoner som ikke tar nok hensyn til de lokale sine synspunkt. Fokuset i KS er hovedsakelig på interetnisk dialog der de legger til rette for at partene i en konflikt kan møtes i nøytrale rom. I tillegg ønsker KS å spre informasjon om hvilke sivile rettigheter privatpersoner har i BiH, samt om hvilke muligheter innenfor den sivile sektoren som enkeltindivider har til å skape innflytelse i samfunnet. Fokuset har gått fra å være rettet mot ungdommer i Mostar, til å bli rettet mot større målgrupper i byen som KS mener har innflytelse og makt til å påvirke omgivelsene. I 2006 var fokuset rettet mot lærere, unge politikere og studentunioner. For de ansatte i KS er disse tre gruppene, og den makten de har, helt sentrale i arbeidet med å bygge opp lokalsamfunnet. Dino, en av de unge mennene som har vært med i KS fra starten av, forklarte meg hvordan de har endret fokuset i organisasjonen ettersom de har følt at situasjonen i Mostar har endret seg:

I starten var hovedfokuset vårt på å få til et møte mellom unge mennesker fra østsiden og fra vestsiden. I løpet av tre år er det kommet andre ting på agendaen, og fokuset går nå mer på det strukturelle planet; på organisering, politikken, og det lovmessige. Både meg selv personlig, og senteret, har gjennomgått flere faser av utvikling og

forandring, og det er hele tiden noe nytt. Det aller viktigste i en slik jobb er å ha motivasjon og entusiasme, samtidig som man endrer strategiene ettersom konteksten og behovene endrer seg.

Dialoggrupper er spesielle og unike institusjonelle rammeverk som karakteriseres ved at de har medlemmer fra begge sider av en etnisk hindring eller grense. Et sentralt mål ved slike grupper er ofte å produsere holdningsendring blant både medlemmer og mennesker som indirekte hører om dialogaktivitetene (Lønning, 1995a:80-81). Fokuset på dialog var sentralt i arbeidet til KS da jeg var i Mostar i 2006. For Kenan er mangelen på dialog, før og under krigen, grunnen til at han mener at dialog har vært det nyttigste verktøyet i forsoningsarbeidet i Mostar i årene etter krigen:

I de brennende 90-årene var det bare en monolog fra de etniske lederne, og det var de onde politikerne som styrte livene våre. Det å bruke dialog var ikke vanlig i det hele tatt under og rett etter krigen. Ved mangler på dialoger vil det være vanskelig å få innblikk i tankegangen og interessene til motparten i en konflikt. Derfor er det så viktig nå i 2006 at vanlige mennesker praktiserer dialog. Det å tilrettelegge for å både dele *og* lytte til motparten sine synspunkter, for slik å oppnå en innsikt i situasjonen slik den oppleves for "de andre", er det vesentlige i en dialogsetting.

Kenan sin drivkraft for å jobbe i KS er at han får muligheten til å kjempe for å få leve det som i hans øyne er et *normalan* liv. I hans øyne er et *normalan* liv ensbetydende med åpenhet, forståelse, respekt og tiltro til hverandre på tvers av etnisk bakgrunn. Kenan mener at det ikke finnes tvil om at dialog er avgjørende for å endre og minske den etniske sementeringen. Han har troen på at dialog vil åpne opp for at mennesker kan begynne å se konflikten fra begge sider, og at dette ville hjelpe til å skape forståelser, bygge broer og i det lange løp etablere relasjoner på tvers av etnisk bakgrunn. Kenan ga meg et eksempel som gjorde sterkt inntrykk på han, og som han ser på som avgjørende for å fortsette å arbeide i KS:

I 2000 holdt jeg mitt første dialogseminar for unge mennesker her i Mostar. Under den første dagen merket jeg hvor mye sinne og frustrasjon det var mellom bosniakene og kroatene som var med på seminaret. De hadde mange beskyldninger mot hverandre, og det var mye plassering av skyld. Dette var ungdommer som hadde levd store deler av krigen i kjellerne sine, og de hadde mange frustrasjoner. I løpet av de tre dagene som seminaret varte så jeg en gradvis forandring i måten ungdommene snakket til hverandre på. Jeg så hvordan det hjalp at de fikk snakket ut, og at de fikk høre de andre sine erfaringer fra krigen. Seminaret endte med at majoriteten av ungdommene forstod at det ikke nyttet å skylde på hverandre, at alle hadde sine historier og erfaringer, og at de var innbyggere av samme by. Det aller viktigste som skjedde var at svært mange av ungdommene fikk visket ut i hvert fall deler av fordommer de hadde hatt mot "de andre", og det var flere som ønsket å holde kontakten etter seminaret. I ukene etter seminaret møtte jeg på flere av deltakerne rundt i byen. Flere av dem fortalte meg

hvordan seminaret hadde fått dem til å krysse broen for første gang etter krigen, og hvordan noen hadde blitt invitert på kafé av noen av deltakerne fra ”den andre siden”. Det var etter slike tilbakemeldinger jeg forstod at jeg, og en liten NGO, kan skape konkrete forandringer i denne byen.

Både Kenan, Dino og Lea er bevisste på at det virkelige arbeidet først begynner etter dialogseminarene, og at det er da deltakerne møter den virkelige, segregerte verden utenfor seminarene. Dette bringer meg videre til en annen lokal NGO i Mostar. Målet for Kultura i Mladez (’Kultur og Ungdom’) er å være et slikt sted der ungdommer som ikke har et lukket syn kan møtes som ungdommer, og der de kan ha et alternativt sted som ikke er påvirket av segregeringen som finnes i Mostar.

Å kunne møtes som ungdommer, ikke som etniske ungdommer

Flere av de jeg snakket med er enige om at Mostar trenger flere steder der ungdom kan møtes. Jeg fikk høre ønsker om å skape steder der ungdom kan få lære hvordan de kan være engasjerte i sitt eget samfunn, steder der de kan få den informasjonen de trenger, sportsklubber, og rett og slett bare steder der man kan være ungdom som driver med ungdomsaktiviteter. Et av hovedproblemene for dem som jobber innenfor NGO-sektoren er som nevnt ovenfor at ”virkeligheten der ute” er segregert, og at det er få offentlige arenaer hvor ungdommene kan fortsettes å møtes som ungdommer utenfor, og i etterkant av, ulike dialogseminarer. Felles for alle jeg snakket med innenfor ulike NGOer er en enighet om at det er *normalan* ungdom som må engasjere seg for at det skal skje forandringer, og for at ungdommen kan klare å minske den innvirkningen som de mener den nasjonalistiske diskursen har. Hvis slike endringer skal skje må byens ungdom ha steder de kan møtes som ungdommer, og steder der de kan skape fellesskap basert på gjensidig avhengighet og felles mål. Resiprositet kan dermed fungere som en sentral faktor for å reprodusere interetnisk tillitt i BiH, og det å opprette og støtte opp om heterogene arbeidsplasser (og for å følge egen empiri: heterogene arenaer for ungdom) kan fungere som en fruktbar metode for å utvikle inkluderende identifikasjoner mellom minoritet og majoritet. Rammen for dette er en gjensidig resiprositet (Pickering, 2003). Store deler av den unge lokalbefolkningen jeg ble kjent med uttrykker ønsker om å skape permanente arenaer der man legger til rette for en mer generell heterogenitet, uten spesifikk vektlegging på etnisk tilhørighet i forhold til kvotering

eller etnisk likevekt. Sentrene skal fungere som arenaer der ungdom samarbeider om felles mål, og der de skaper tilhørighet og samhold basert på resiprositet og avhengighet.

Kultura i Mladez forsøker å være et senter der etnisitet ikke skal være fokuset i verken aktivitetene eller i forhold til rekruttering av medlemmer. Senteret har seks faste ansatte, og i tillegg er det flere unge som er løst tilknyttet senteret gjennom ulike engasjement eller frivillig arbeid. Stedet skal i følge de ansatte være et sted for konserter, kunst, fotografi, bandøvinger, opplæring i instrumenter og ikke minst for sosialisering. Amra, ei av de lokale jentene som driver stedet, ønsker at stedet skal fungere som et nøytralt rom der byens ungdom kan utfolde seg kreativt. Hun ønsker at forsoning ikke skal være et hovedfokus, men at det isteden skal være et biprodukt av det sosiale samværet. En av mennene, Sakib, som er involvert i senteret, ønsker at stedet skal gi ungdom spennende og nye impulser gjennom ulike arrangement. For Sakib skal senteret være et sted der kultur kan blomstre, og der fokuset blir tatt vekk fra etnisitet og nasjonalisme. Sakib og Amra lærte meg at det å drive en NGO basert på de lokale sine egne ideer og strategier, ikke er enkelt innenfor en sektor der organisasjonene er avhengige av ekstern donorstøtte.

Donoren bestemmer

For å forstå det vestlige samfunnet sin relasjon med Balkan er det nødvendig å se nærmere på de mekanismene som finnes bak ærbarheten og velviljen til å gi donorstøtte, og som best kan beskrives som en velmenende kolonisering (*benevolent colonizing*) (Ottaway & Carothers, 2000). Den koloniserende makten (det internasjonale NGO-samfunnet) er ute på en siviliserende misjon der de forsøker å implementere deres eget system i det koloniserte landet (BiH), fordi de mener dette systemet er det beste. Det ligger i selve begrepet at målet i denne type kolonisering i mange tilfeller er velintensjonert, og ideen bak er å til slutt trekke seg ut av det koloniserte landet etter at "de riktige vestlige" strukturene er på plass (Sampson, 2002). Jeg vil benytte synet på det vestlige samfunnet sin tilstedeværelse i BiH som en velmenende kolonisering for å illustrere virkningene i Mostar, og holdningene dette skaper blant de lokale ungdommene, av en "ovenfra-og-ned"-tilnærming fra donorene og de internasjonale NGOene sin side. Hva blir følgende av at de "koloniserende" donorene bestemmer og implementer de

strukturene og strategiene som fungerer i vestlige stater, uten hensyn til de lokale sine forståelser av problemene i sitt eget samfunn?

For Amra er det frustrerende å bli møtt med skepsis og lite pengestøtte i det øyeblikket Kultura i Mladez forsøker å bevege seg utenfor det hun selv kaller ”standarden for forsoningsarbeid”: ”Det er frustrerende å jobbe innen en sektor som er med på å motarbeide de som forsøker å gå nye veier”. Hennes ønske om at senteret skal fungere som et nøytralt rom der ungdom kan utfolde sin kreativitet, og at forsoning ikke skal være hovedfokuset, passer ikke inn i forsoningspolitikken som de fleste donororganisasjonene baserer prosjektstøtten sin på: ”Jeg har begynt å forstå at vi søker om støtte på ”feil” grunnlag. Vi søker etter støtte for sosialt samvær for ungdommer, og ikke etter støtte for aktiviteter med fem av de og fem av de. Vi følger ikke standarden for forsoning, og dermed får vi ikke støtte...” Det er uforståelig for flere av de jeg ble kjent med innenfor NGO-sektoren at de ikke får muligheter til å gjennomføre prosjekter som de selv mener at kan fungere i lokalsamfunnet sitt. Hinderet de møter er at donororganisasjonene som har som mål å støtte lokale NGO-tiltak bare opererer innenfor sine egne internasjonale fastsatte standarder for hvordan forsoningsarbeid skal utføres. I Mostar er dette stort sett ensbetydende med prosjekter der deltakere på seminarer blir rekruttert basert på etnisk likevekt. For de lokale som ønsker å skape arenaer der etnisitet ikke er ensbetydende med hvem man er, opplever i likhet med Amra, å bli motarbeidet av det samme internasjonale samfunnet som skal skape forsoning i BiH. At internasjonale donorer følger fastsatte standarder for forsoningsarbeid gjør dem til sentrale aktører i prosessen med å sementere etnisitet i BiH. Det eksisterer også politiske trender innenfor det internasjonale donormiljøet som er med på å bestemme hvilke type aktiviteter som det skal gis donorstøtte til, og disse trendene er under konstant endring. Prioritetene til donorene reflekterer donorene sine egne politiske interesser, og prioritetene kan endre seg så ofte som en gang i året. Trendene kan være alt fra humanitær hjelp, rekonstruksjon, foretningsutvikling, tilbakevending for minoriteter og oppbygging av det sivile samfunnet (Gagnon, 1998). Lokale NGOer som Kultura i Mladez må dermed endre sine prosjektsøknader ettersom de politiske trendene endrer seg, og de må stadig oppdatere seg på hvilke nøkkelkonsepter som benyttes innenfor ”prosjektverdenen”. Denne prosjektverdenen beskrives som en verden der abstrakt kunnskap belønnes, og der makt påløper dem som er dyktigst til å manipulere nøkkelsymboler og konsepter (Sampson, 2002). Frustrasjonen over den abstrakte kunnskapen som kreves i prosjektverdenen som de operer i er felles for alle jeg snakket med innen det lokale NGO-miljøet i Mostar. Toni, en mann i midten av trettiårene

som jeg møtte i forbindelse med et seminar på KS, har lang erfaring fra ulike INGOer som jobber i BiH. Han har vært ansatt i en stor internasjonal organisasjon som fokuserer på arbeid rettet mot barn. Organisasjonen har vært tilstedeværende i BiH i flere år, og fått jevn støtte fra ulike donororganisasjoner. For noen år siden gikk den politiske trenden i postkonfliktarbeid gradvis vekk fra arbeid rettet mot barn, og ble istedenfor rettet mot rekonstruksjonsarbeid. Toni hadde blitt bedt av sjefen for denne organisasjonen som han var ansatt i, å skrive en prosjektsøknad om å få støtte til et rekonstruksjonsprosjekt. For Toni hadde dette vært avgjørende for at han sa opp jobben sin: ”Jeg sa til sjefen min at vi fokuserer på barn, og derfor driver vi ikke med rekonstruksjon. Hvis tiden er inne for oss å dra fra landet og la andre som har ekspertise på rekonstruksjon ta over, så la oss dra..”

Et ønske om å bevare den lokale sjelen i arbeidet

Amra og Sakib, i likhet med flere andre lokale NGO-arbeidere, er bevisste på at tvang og unaturlige settinger må holdes utenfor et forsoningsarbeid. Forsoning kan ikke skapes gjennom å putte likt antall ungdommer fra ulike etnisk bakgrunn sammen. Det råder en generell bevissthet over at vennskap på tvers av etniske grupper må skapes naturlig gjennom ulike prosjekter, konkrete arbeidsoppgaver og opplevelsene av interetnisk avhengighet. Det er samholdet, avhengigheten og de felles erfaringene som er kritiske for at relasjonene kan vedvare også i etterkant av seminarene. Strategiene som Samir benytter i sin NGO fokuserer på de naturlige vennskapene som han mener blir formet gjennom dugnader og felles innsats i konkrete prosjekt:

I den leiren vi arrangerte i sommer [i Stolac] hadde vi arbeidsseminarene på selve bygningsplassene. Vi gjenoppbygget og restaurerte bygninger, og vi gjorde vedlikeholdsarbeid i byen vår. Oppgaven til ungdommene var helt konkret å jobbe sammen, og vi fokuserte ikke på at dette skulle være forsoning, eller at det skulle skape broer mellom etniske grupper. Resultatene ble at ungdommene snakket med hverandre og ble kjent med hverandre *gjennom* det arbeidet de gjorde. Slik blir det mer dybde i vennskapene, og de deler felles erfaringer. Det viktigste er at vennskapene er blitt til i en setting som eksisterer ute i den virkelige byen de lever i, og ikke inne i et kunstig, nøytralt seminarrom.

Majoriteten av de unge jeg snakket med deler Samir sitt syn, men mangel på støtte til slike prosjekter gjør det vanskelig for dem å følge sine egne visjoner i forhold til hva de tror vil fungere i Mostar.

Ikke bare de internasjonale donororganisasjonene har innvirkning på lokale NGOer som Kultura i Mladez. De lokale ved senteret mener at frivillige ungdommer fra europeiske land har hatt for stor innvirkning på Kultura i Mladez. Saša var en av grunnleggerne av Kultura i Mladez da senteret åpnet for noen år siden:

I begynnelsen var jeg 100 % hengiven til dette senteret. Vi ønsket å skape et senter for ungdom der det ikke fantes en underliggende forventning om å lage fred og forsoning. Vi tok det i små skritt, og det gikk i den retningen vi ønsket. Så kom det en gruppe franske ungdommer som ville være med å drive senteret, og vi lokale ble i mindretall. Vi som var fra Mostar hadde skole i tillegg til vårt engasjement i senteret, slik at vi kunne ikke være involvert på fulltid. Franskmennene brukte derimot hele sin tid på senteret, og etter hvert ble deres illusjoner og ideer de rådende. De så på oss som stakkarslige lokale som måtte bli reddet ut av krig og fattigdom, og de ville benytte sine strategier for å lage fred for oss. I mine øyne førte dette til at senteret fikk et usunt fokus, og til at det ble drevet på et feilaktig virkelighetsbilde. Da vi litt etter litt oppdaget at senteret hadde forandret seg, trakk mange lokale seg ut. Senterets sjel var ikke lenger basert på lokale verdier og synspunkt.

Saša er blitt mer positiv til senteret i det siste fordi de fleste av franskmennene har reist fra Mostar, og bare noen få av dem er fremdeles involvert i senteret: ”Kultura i Mladez begynner å bli et sted med entusiastiske mennesker som tenker på en *normalan* måte, og som promoterer det som jeg vil kalle en sunn ungdomskultur. Jeg er sikker på at stedet nå er på vei til å bli slik vi opprinnelige initiativtakere så det for oss.” Slik det er nå er majoriteten av de ansatte lokale, og det er også de som utvikler hoveddelen av aktivitetsprogrammet. Det er fremdeles noen franskmenn igjen ved senteret, men de lokale føler seg ikke lenger overkjørt. I løpet av de fem månedene jeg var i Mostar utviklet senteret seg i en positiv retning i forhold til antallet som brukte senteret, bredden på aktivitetsspekteret, hyppigheten av aktiviteter, utvalget i kafeen/baren, og ulike seiere de vant⁴⁰. Da senteret startet for fem år siden var de eneste lokalene de hadde et par containere (som stod tomme etter å ha blitt brukt til å frakte nødhjelp til Mostar etter krigens slutt). Materialene var begrenset og ressursene var få, men engasjementet hadde vært stort. Etter oppturer og nedturer er organisasjonen nå i ferd med å

---

⁴⁰Den siste måneden jeg var i Mostar fortalte Amra meg at den kroatisk borgermesteren i Mostar hadde innvilget en avtale med Kultura i Mladez. Senteret hadde forhandlet om avtalen i flere måneder, og avtalen gikk ut på at senteret fikk offisiell eiendomsrett over byggene som senteret benyttet seg av, og denne avtalen skulle gjelde for 50 år fremover. Amra var henrykt over avtalen, og hun forklarte at det ville bli enklere å søke om donorstøtte til å pusse opp bygningene fordi de for første gang kom til å ha papirer på at de eide bygningene. Avtalen var også en større seier for arbeiderne ved senteret fordi den viste tegn på at byens ledere er blitt mer samarbeidsvillige og positive til det arbeidet senteret driver med.

utvikle seg til et permanent kultursenter som har fått både et bredere og mer variert program, og bedre lokaler⁴¹. Selv om senteret ikke er ferdig utviklet, og heller ikke akseptert av alle innbyggerne i Mostar, er Kultura i Mladez allikevel et bilde på at det nytter for lokale ungdommer å kjempe for å få implementert sine egne visjoner for et bedre Mostar. Det å bygge videre på slike initiativ innenfor eksisterende lokale NGOer, der de lokale selv kan ta avgjørelser og legge strategier, er avgjørende for å få respons på behov som stammer fra lokalsamfunnet (Gagnon, 1998).

”NGO-illusjonen”

Så hva er det som gjør at begrep som *NGO-illusjonen* og *zatvoreni krug* (en lukket sirkel) oppstår blant de lokale? Hva er det som skaper skepsis, mangel på troverdighet og dermed mangel på engasjement i NGO-sektoren i Mostar? Det råder en ide både blant mange av de internasjonale aktørene, og flere av de lokale selv, at NGO-sektoren er en ny og tidligere ukjent sektor og organisasjonsform i BiH. Majoriteten av de lokale som baserer skepsisen sin på en slik ide tilhører de eldre generasjonene, men mange yngre baserer seg også på denne ideen for å forsvare sin mistro til sektoren. En slik forklaringsmodell benyttes også i mange tilfeller av internasjonale aktører der strategier eller prosjekter mislykkes, eller ikke gir de ønskede resultatene. Dette er derimot ikke en helt sannferdig ”unnskyldning”. Det viser seg at problemene med å bygge opp (igjen) en NGO-sektor ikke skyldes det historisk sett manglende sivile samfunnet før oppløsningen av Jugoslavia og krigen, men derimot at et tidligere vibrerende sivilt samfunn har minsket eller blitt oppløst på grunn av spesifikke historiske og politiske faktorer. Det har eksistert et sivilt samfunn i BiH helt siden ulike foreninger og kulturelle samfunn begynte å bli etablert i årene etter 1862, da den Ottomanske staten erklærte retten til autonomi og til å samles i foreninger som lovlig. Etter det østerisk-ungarske riket tok herredømme over BiH i 1878, ble utviklingen av det sivile samfunnet mer intensivt (Hadzibegovic og Kamberovic, 1997). Samfunnsgruppene og foreningene var sentrert rundt nabolag, yrker og felles interesser som eksisterte sammen med, eller som supplerte, de primære familiegruppene. I tillegg oppfylte ulike familiegrupper det vi dag

---

⁴¹ I oktober 2007 fikk jeg høre at den tyske ambassadøren i Mostar hadde gitt penger til Kultura i Mladez slik at de kunne pusse opp konsertlokalene sine. Guttene ved senteret hadde jobbet hardt i to måneder med å pusse opp, male og legge gulv, og lokalene er blitt betraktelig bedre takket være donasjonen.

kaller sivile funksjoner som bidrar til sikkerhet og velferd (Sampson, 2002). Etter 1945 ble alle foreningene som var aktive i BiH transformert til å bygge opp et samfunn basert på de ideologiske verdiene som var nedfelt i programmet til kommunistpartiet. Alle såkalte restene av de sivile kreftene ble undertrykt ved en slik kraftfull styrke at selve forståelsen av et sivilt samfunn ble totalt forandret (Hadzibegovic and Kamberovic, 1997). Ved å ta den historiske konteksten, og de totale omveltningene som det sivile samfunnet undergikk etter andre verdenskrig, er det lettere å se at problemene med det sivile samfunnet ikke nødvendigvis er dets fravær, men heller dets tidligere nedgang under økonomisk kaos og politisk undertrykkelse (Sampson, 2002). Det sivile samfunnet har aldri vært totalt fraværende i BiH. I årene før, under, og etter krigen var det en tilstedeværelse av alternative sosiale arrangementer som skulle bidra til å oppnå egne goder, og som samtidig skulle hindre andre fra å oppnå deres. Slektskap, klaner, familierelasjoner, nabolag, sosiale sirkler og uformelle linker dominerte det sivile samfunnet. Det er disse samme parallelle strukturene som i 2006 er med å hindre en full utnyttelse av offisielle formelle institusjoner, og som hindrer ulike organisasjoner fra å operere på en effektiv måte. For mange er disse strukturene det ekte sivile samfunnet og den sosiale selvorganiseringen som skal fylle behovene på grasroten i et fiendtlig politisk miljø (Sampson, 2002). Det nye med det sivile samfunnet som det internasjonale samfunnet forsøker å bygge opp i dagens BiH er altså ikke selve ideen om et sivilt samfunn som skal dekke ulike behov som ikke dekkes av staten, men derimot selve organisasjonsformen, nettverkene og behovet for ekstern donorstøtte.

Mange av de unge jeg ble kjent med er relativt ukjente med slike parallelle strukturer som nevnt ovenfor, og de er mer villige enn de eldre generasjonene til å gi NGO-sektoren en sjanse. De forsøker å benytte denne implementerte organisasjonsformen til å oppfylle egne og lokalsamfunnet sine behov, men skepsisen og misnøyen de møter er sterk. De får ofte høre at organisasjonene er lite annet enn illusjoner eller lukkede sirkler. Begrepet illusjon kan defineres som en feilaktig persepsjon av virkeligheten, skinn av virkeligheten, og som en feilaktig ide eller tro. For de som benytter illusjonsbegrepet, oppleves virkeligheten som blir fremstilt av ulike NGOer som en feilaktig persepsjon av virkeligheten, og fremstillingen fraviker fra slik de selv oppfatter det samfunnet de lever i. Resultatene som blir presentert av de ulike (I)NGOene blir oppfattet av flere lokale som illusjoner, og for disse ungdommene oppstår illusjonene i en boble som har lite til felles med virkeligheten. Illusjonen tar ikke hensyn til verken den konteksten som arbeidet til organisasjonene blir utført i, eller de lokale sine virkelighetsoppfatninger. For de lokale blir rapportene illusjoner fordi resultater måles

inne i selve NGO-settingen, og ikke ute i det virkelige segregerte samfunnet i Mostar der deltakerne møter de faktiske utfordringene, og der strategiene de har lært må benyttes hvis det skal bli varige endringer. Saša er en av dem som benytter illusjonsbegrepet når han omtaler NGO-sektoren:

NGOer er hovedsakelig bare snakk. De skaper sin egen realitet som bare er basert på snakk og rapporter. Realiteten er deres ide om hvordan virkeligheten er, men den har ingen relasjon med de virkelighetsoppfattelsene som vi lokale har. Alt NGOene gjør er å tilby en vakker illusjon. Det er en vakker, men samtidig en farlig illusjon. Det jeg mener er at de legitimerer bruken av penger og kompetanse på strategier som ikke skaper forandringer for vi som bor her. Vi unge fra Mostar trenger ikke sitte i sirkler å snakke med hverandre. Vi trenger å bruke penger på å bygge steder der ungdom kan utvikle sine evner, kreativitet og få lære om hvilken rolle de kan spille i samfunnet. Vi trenger ungdom som involverer seg i politikk og som kan skape endringer gjennom å påvirke menneskene som sitter med makten. Dette skjer ikke i seminar som skal skape fred mellom kroatisk og muslimsk ungdom. Illusjonen dekker over hva de virkelige utfordringene med postkonfliktarbeid er. Vi trenger ikke utenlandske organisasjoner som skal lage fred for oss.

Denne illusjonen som råder hos mange INGOer er i følge Saša en av hovedgrunnene til at han nå har sluttet å bruke energi på slike organisasjoner. I Saša sine øyne har NGOene en avstengt virkelighet: ”De evaluerer og dømmer prosjektene sine, og hele sitt arbeid, på selvskrevne rapporter. De lever rett og slett i en illusjon.” Saša mener i likhet med flere av mine venner at mange (I)NGOer ser de resultatene de ønsker å se, og at de ikke sjekker i dybden om de forandringene som de mener de har skapt med sitt arbeid faktisk har funnet sted, eller om det bare kan se slik ut på overflaten. Ofte er rapportene bare skrevet for å vise hva pengene er brukt på slik at de kan sikre seg mer pengestøtte. Mange rapporter ser ikke kritisk nok på om denne benyttelsen har vært til det beste for de lokale, og om det har blitt skapt varige endringer på lokalt plan. En generell kritikk av donorene, og en utbredt frustrasjon over mangelen på at donorene er transparente med de lokale, er et velkjent fenomen på hele Balkan og beskrives som ”donor bashing”(Deacon og Stubbs 1998, Papiè 2001). Azer har i likhet med Saša, lang erfaring fra arbeid i ulike (I)NGO. Han har sett med egne øyne hvordan feilaktige rapporter er utformet basert på direkte løgner, og opplevelsene fra én NGO var så ille at han sluttet å jobbe der:

Jeg var aktiv i en NGO i Mostar som fokuserte på rettighetene til de eldre. Organisasjonen fikk muligheten til å få pengestøtte til arbeid rettet mot å få ungdommer til å stemme under valget. Jeg var uenig i at vi skulle ta imot denne pengestøtten fordi det ikke gikk inn under vårt organisasjonsfokus. Lederne høyere oppe i organisasjonen kommanderte meg derimot til å dra til en valgkampanje, holde en veldig kort appell, ta bilder som bevis, og

dermed kunne de sikre seg pengestøtten for noe som vi ikke engang utførte. Jeg sluttet etter denne hendelsen for jeg kunne ikke være med på noe sånt. Rapportene er bare falske illusjoner. I disse tilfellene er de til og med rene løgner.

Et annet eksempel på en *NGO-illusjon* er måten ulike ambassader, lokale NGOer, og media benytter to kamerater i Mostar, en muslim og en kroat, som det perfekte eksempelet på hva forsoningsstrategier i byen har resultert i. Disse to guttene har vært venner i flere år, de er begge aktive i studentunionen på gymnaset, og vennskapet har, ifølge folk som kjenner dem personlig, ikke noe med forsoningsarbeid å gjøre. Likevel observerte jeg, og fikk høre om flere episoder, der de to kameratene fungerte som illustrasjonen på forsoningsarbeidets nytteverdi i BiH. For de lokale som er bevisste på måten de to kameratene blir benyttet på, er dette et av de klareste eksemplene på hvordan en *illusjon* blir fremstilt i NGO-rapporter og media.

En lukket sirkel

“Vi kaller det bare for *zatvoreni krug*. Det betyr en lukket sirkel; ingen kan komme inn i den, og ingen penger kommer ut av den”. Det var Azer, en av de unge mennene som er med i organisasjonen Fred for ungdom, som introduserte begrepet for meg. Han forklarte at meningen bak begrepet er å illustrere det lukkede aspektet ved NGO-sektoren; at det bare er de samme folkene inni sirkelen (grunnleggerne og ansatte) som får tilgang på godene som arbeidet fører med seg, og at pengene ikke kommer ut derfra, men forblir inne i sirkelen:

I mange NGOer så har man en liten fast kjerne (inner core) på tre til fem personer, og denne samme kjernen eksisterer over lang tid. I NGOene fungerer det slik at man får penger for å utføre prosjekter, og det er ledelsen som søker om denne støtten. Det ender med at det bare er akkurat disse personene i kjernen som får penger ved slutten av prosjektene. Hvis noen utenfor denne indre kjernen ønsker å utføre prosjektene så blir de hindret fordi det bare er kjernen som får lov til det. De er jo ikke interessert i å la andre gjøre prosjektene fordi de vil beholde pengene for seg selv.

Slike og lignende erfaringer fra mine venner er med å forme forestillingene om NGO-sektoren som en *zatvoreni krug*. Jeg fikk høre flere ganger fra de unge i Mostar at de oppfatter byens NGOer som lukket for andre enn de som jobber i organisasjonene, og at det bare er dem som jobber i organisasjonene som får godene av arbeidet. Andre lokale forestillinger knyttet til

bruken av *zatvoreni krug* er at de ansatte innenfor NGOene ikke når ut med organisasjonens arbeid til andre enn venner og bekjente av dem selv, og at kompetansen som finnes i NGO-miljøet forblir innenfor allerede eksisterende nettverkssirkler. Samir, som arbeider i en NGO i Stolac, er bevisst på den utfordringen det er å nå ut til mennesker også utenfor omgangskretsen til de ansatte i organisasjonen. Han forsøker å spre så mye informasjon som mulig gjennom plakater, media og gjennom prosjekter som han mener vil engasjere store deler av befolkningen (prosjekter som går på å rekonstruere bygg i Stolac, gjøre byen mer turistvennlig, og bygge opp kulturminner): ”Vi prøver å involvere og å nå ut til så mange som mulig. Det er ikke noe poeng å bare nå ut til de som er innenfor den samme *lukkede sirkelen*”.

Det verserer flere forestillinger blant de unge jeg snakket med om at det arbeidet som KS utfører bare har en begrenset, horisontal påvirkning innenfor en lukket sirkel. Flere føler at seminarene og aktivitetene som KS holder, som skal nå ut til innbyggerne i Mostar, hovedsakelig bare når ut til venner og bekjente av de som jobber i KS⁴². I mange tilfeller var svært få oppmøtte på de ulike aktivitetene til KS, men det var derimot alltid journalister der som dekket hendelsen slik at aktivitetene fikk publisitet. For de ansatte i KS er det frustrerende at det ikke kommer så mange som de ønsker, og som Kenan uttrykte det: ”Det er så mye enklere for unge å bare ta en kaffe istedenfor å komme hit. Vi må få dem til å ville ønske å komme hit og lære noe, og ikke bare sette seg ned med den daglige kaffen sin”. For de som mener at det arbeidet som NGOene utfører har liten effekt *utenfor* selve organisasjonen og dens egen aktivistkrets, bidrar organisasjonene kun til å utvide horisontale relasjoner der utgangspunktet er de som allerede arbeider innenfor NGO-sektoren. I sin kommende bok (2006) fokuserer Pickering på om NGO-sektoren er en arena som legger til rette for å utvikle tverretniske relasjoner, eller om NGOer bare utvider relasjoner horisontalt blant egne aktivister⁴³. Hennes materiale viser, i likhet med min egen empiri, at folk utenfor NGOene er generelt skeptiske til organisasjonene sitt arbeid, og at mye av arbeidet følger allerede horisontale relasjonsnettverk. Adnan, en av de unge mennene i Fred for Ungdom, mener at skepsisen som mange unge fra Mostar har til (I)NGOene stammer fra bevisstheten over de millionene av euro som er pøst inn i Mostar etter krigen, men som de selv har sett

---

⁴² Denne kritikken er først og fremst rettet mot seminarer der alle byens borgere er invitert, og ikke de konkrete prosjektene som er rettet mot lærere og politikere.

⁴³ *The Ground Floor of Post-Conflict Reconstructions: The Role of Ordinary People in the Balkans.*

svært lite til i form av synlige forandringer. Adnan har lang erfaring fra INGOer, og han har sett hvordan store summer går med til lønningene til de internasjonale forsoningseksperterne, og i mindre grad til selve prosjektene eller de lokale ansatte. Det at de endringene som ulike (I)NGOer oppnår ikke samsvarer med de økonomiske ressursene de har til rådighet, gjør at Adnan mener det er rettferdig å kalle mange INGOer for lukkede: ”Pengene og rapportene forblir innenfor den lukkede sirkelen av mennesker med makt i INGOene. Det er de organisasjonene som har lært seg å skrive gode rapporter som fremstår som legitime, som får mer pengestøtte. De faktiske resultatene er ikke så viktige”.

Ovenfra-og-ned tilnærming

Alle jeg snakket med i Mostar som er involvert i ulike NGOer ønsker å benytte en ”nedenfra-og-opp”-tilnærming i arbeidet sitt. En slik tilnærming tar utgangspunkt i grasroten, og kjennetegnes ved at en gruppe mennesker arbeider sammen for å finne en felles løsning som de selv mener vil fungere i lokalsamfunnet. Det de derimot opplever er at strategiene som benyttes i de ulike NGOene ligger nærmere det de selv kaller en ”ovenfra-og-ned”-tilnærming. En slik tilnærming karakteriseres av at en utøvende makt, enten en beslutningstaker i form av en person eller en organisasjon, tar de beslutningene som er avgjørende for utformingen av strategiene. Beslutningene blir dermed nedfelt til de lavere hierarkiske trinnene i organisasjonsstrukturene. I Mostar er det enten de større internasjonale organisasjonene, eller selve de internasjonale aktørene som kommer til byen, som tar avgjørelsene. De lokale selv, som kjenner til konteksten som strategiene skal implementeres i bedre enn noen andre, har ofte lite å si i slike avgjørelser.

No More Boundaries (heretter NMB) er en amerikansk organisasjon som kommer for å holde arbeidsseminarer i Mostar hver sommer. Stifteren av NMB er Susan, en amerikansk dame i 70-årene, som er med på de årlige turene til Mostar. Utvalgte ungdommer fra den amerikanske lokalavdelingen får være med på turen til BiH. I tillegg er Karen, en amerikansk kvinne i 30-årene med psykologisk kompetanse, med på seminarene. Organisasjonen ble stiftet i USA rett etter krigen var over i BiH, og den har nå egen lokalavdeling i Mostar (NMB Mostar). Organisasjonen fokuserer på å knytte bånd mellom ulike grupper i samfunnet, skape dialog, og bygge broer i splittede samfunn. Ideen er at organisasjonene i USA og i Mostar skal fungere individuelt, men ha et kontinuerlig samarbeid og utveksling av erfaringer. Det

blir også arrangert en utvekslingstur til USA med medlemmer fra NMB Mostar hver sommer. Hovedtanken bak utvekslingen av ungdommer fra USA og Mostar er at ungdommene skal dele sine erfaringer fra dialogarbeid, samt lære om hverandres kulturer. Saša fungerer som den lokale lederen i NMB Mostar. Han er bevisst på at han ønsker at NMB Mostar skal jobbe med å skape konkrete mål, og at det er det konkrete arbeidet som skal være fokuset. Saša mener at det er selve samarbeidet om prosjekter der man skaper fysiske og konkrete resultater i form av å bygge/rekonstruere arenaer for ungdom, eller aktiviteter der ungdom kan være kreative, som vil skape et naturlig samhold og vennskap. For han er denne strategien den eneste som kan skape relasjoner på tvers av etniske grenser som vil bli ekte og varige. Han ønsker ikke å ha et spesifikt mål om å skape forsoning eller om lage fred gjennom konseptet om brobygging. Saša hadde hørt om NMB gjennom en kamerat av han som var involvert i organisasjonen. Han fikk høre at organisasjonen trengte lokale koordinatorene, og han selv og en kamerat av han, Ivan, var blitt anbefalt: ”Jeg møtte opp på grunn av nysgjerrighet, i tillegg til at jeg ønsket å se hvordan ungdommen i dagens Mostar er. Det er ikke noe annet jeg liker bedre enn å jobbe med ungdom.” Da NMB USA kom til Mostar den sommeren jeg var i byen, la Saša frem et forslag til ledelsen som han ønsket å gjennomføre gjennom NMB Mostar og NMB USA under arbeidsseminaret den sommeren. Saša innrømte ovenfor meg at han ønsket å benytte NMB Mostar til å oppfylle en personlig drøm som han har hatt lenge, og som han mener vil være til det gode for ungdommene i byen. Drømmen hans går i hovedsak ut på å bygge en park med en konsertscene som skal være felles for alle unge i Mostar, uavhengig av etnisk tilhørighet. Ifølge Saša er denne parken et eksempel på det konkrete og fysiske som han mener er nødvendig for å begynne å skape samhold blant Mostars ungdom. En park for ungdom vil være noe varig, og den vil stå som et bilde på noe som ungdom i Mostar har oppnådd sammen. Saša fikk etter hvert gehør for ideen sin, men Susan var sparsommelig med pengestøtten og hun insisterte på at parken skulle ha enten fred eller forsoning i navnet: ”Hun vil kalle parken for en ”forsoningspark” eller noe lignende. Ingen ungdommer i Mostar vil benytte en park som heter noe med forsoning eller fred! Vi må kalle den for hva den er; en park for byens ungdom. Vi må ikke prøve å gjøre den til noe mer enn det den er”. En av dagene i seminaret fikk alle ungdommene, både fra Mostar og USA (samt meg selv) reise på en dagstur til Dubrovnik. Denne turen ble en stor utgiftspost for NMB, og hadde ingen nytte utenom at det skulle være en sosial tur til kysten. Saša var provosert over det han så på som

sløseri av penger som kunne, og burde i hans øyne, blitt benyttet til å bygge parken. Parken skulle fungere som et prosjekt i regi av NMB, men Saša endte opp med å få svært lite finansiell støtte av NMB USA, og han var skuffet over prioriteringene til Susan⁴⁴. Saša oppfordret Susan til å dra nytte av hans kunnskap som lokal, men Susan mente derimot at organisasjonen skulle benytte aktiviteter og modeller som har fungert i NMB USA. Susan vektla at NMB Mostar og NMB USA skulle samarbeide, utveksle erfaringer, og være to ledd av samme organisasjon. Basert på dette grunnlaget ønsket hun at aktivitetene og handlingsplanene skulle være mest mulig identiske. Susan ønsket derfor å gjennomføre en aktivitet i Mostar den sommeren som tidligere hadde blitt suksessfullt gjennomført i USA av NMB. Aktiviteten var en søppelpatrulje som skulle rydde søppel fra gatene, ha matchende t-skjorter og capser, og etterpå skulle de samles for å spise pizza. Hun skrøt gang på gang av hvor effektivt dette hadde vært i USA, og at alle ungdommene hadde hygget seg og fått nye venner. Saša reagerte kraftig på forslaget fra Susan, og han forsøkte å forklare henne at dette ikke er en aktivitet som passer inn i Mostar. Selv da Saša påpekte ovenfor Susan at dette var noe han som lokalleder ikke så den lokale nytteverdien av, forandret ikke det hennes ønske om å gjennomføre aktiviteten i Mostar. Danijel reagerte også kraftig på Susan sitt ønske om at medlemmene i NMB Mostar skulle plukke søppel i gatene: ”Dette viser to ting: at det er altfor mange utlendinger som jobber i de ulike (I)NGOene, og at de ikke har peiling på hva som vil fungere her i Mostar. Tenk at hun vil ha oss til å plukke søppel i gatene! Er det kanskje slik hun skal lage fred her?!”.

Jeg fikk følge seminaret i den halvannen uken som det varte, og kom etter hvert tett inn på både deltakerne fra USA og Mostar, samt de lokale lederne i NMB Mostar. Etter som dagene gikk ble folk mer og mer ærlige ovenfor meg i forhold til hva de virkelig synes om denne organisasjonen, og de aktivitetene som ble lagt opp. Det var et stort sprik mellom hvordan ungdommene oppførte seg foran lederne, og hvordan de oppførte seg når ikke lederne var til stede. Under aktivitetene spilte deltakerne interessert og oppmerksomme, men utenfor Karen og Susan sitt oppsyn var det en helt annen holding til NMB. Mange av de yngre

---

⁴⁴ Parken ble ikke gjort ferdig sommeren 2006. I følge Saša var dette på grunn av at NMB ikke ga ham nok pengestøtte til å gjøre selve parkanlegget ferdig. Saša, meg selv og en liten gruppe av vennene hans hadde noen dugnadsdager i parken i løpet av høsten, og navnet som Saša ga parken inneholdt verken fred eller forsoning. Parken ble tilslutt slik Saša hadde ønsket den, men han var svært skuffet over den manglende deltakelsen og ressursstøtten fra NMB USA. Sommeren 2007 var NMB USA tilbake i Mostar, og parken ble benyttet i ulike arbeidsseminarer som ble holdt av Susan og NMB. I rapportene og avisoppslagene den sommeren ble parken fremstilt som en ”NMB-park” som hadde blitt til gjennom det frivillige arbeidet til ungdommene i NMB.

medlemmene fra Mostar innrømte til meg at de bare var med i organisasjonen for å få en tur til USA som ble dekket av NMB Mostar⁴⁵. Mange av de litt eldre deltakerne (fra 18 år og oppover) slik som Tarik, hadde derimot opprinnelig blitt med i organisasjonen ut i fra et ønske om å gjøre et bra arbeid i Mostar. Dette hadde endret seg nå som både han og majoriteten av de andre medlemmene opplevde at organisasjonen ikke utrettet noe:

Alle NGOer har ett prosjekt de brenner for, og noen konkrete mål som de forsøker å utrette. Nå har jeg skjont at det har jo ikke NMB. NMB gjør jo ingenting. Denne parken kan kanskje bli det første konkrete prosjektet som blir utrettet. Utenom parken blir NMB bare mer og mer bortkasting av tid. NMB er blitt bullshit! Hva er egentlig NMB? De tar fem muslimer, fem kroater og fem serbere fra Mostar og putter dem sammen, og så skal de automatisk utrette noe basert på dette!! Latterlig!

Maja, ei av de unge jentene fra Mostar som er medlem i NMB Mostar, deler det synet som Tarik og de andre lokale medlemmene har: ”Ingenting av de aktivitetene vi gjør i NMB Mostar har innvirkning eller skaper noen endringer. Jeg skjønner ikke vitsen lenger”. Danijel og Saša er to av dem som er blitt mest skeptiske til det arbeidet NMB utfører. Danijel avsluttet sitt engasjement i NMB etter sommeren 2006, og planen til Saša er å avvente utviklingen innenfor organisasjonen. Han vil se om noen av de yngre medlemmene viser seg å være genuint interessert i et aktivt engasjement, og først da vil han fortsette å involvere seg med å forsøke å få utrettet noen av sine egne strategier gjennom NMB Mostar:

Jeg ønsker ikke å kaste bort tiden min på å være leder for en organisasjon som verken er produktiv eller meningsfull. Det er andre steder i denne byen som trenger min energi og kompetanse. Det dette seminaret har bidratt med er at Susan har gitt bort penger til sightseeing, og i tillegg er noen nye vennskap formet. Utenom det er ingenting konkret og fysisk oppnådd. Pengene er sløst bort på unyttige ting. Det samme kommer til å skje neste år også, akkurat som i fjor.

Erfaringene som Ivan, Danijel, Maja, og Saša har med NMB Mostar er at den situasjonen og de resultatene som rapportene fra den amerikanske ledelsen beskriver i etterkant av seminarene, og som benyttes til å legge nye handlingsplaner, er illusjoner. Rapportene stemmer verken overens med de lokale sine oppfattelser av virkeligheten, eller med de resultatene de føler blir oppnådd. Illusjonen som NMB USA opprettholder i rapportene sine fungerer som grunnlaget for å motta mer pengestøtte, og dermed som et middel for å holde organisasjonen i live.

---

⁴⁵ At noen av de yngre medlemmene i NMB bruker organisasjonen for å kunne dra til USA kan sees i lys av det Mandel beskriver som ”stepping stones”. For dem er målet kun å reise på en to ukers tur til USA.

Jeg vil argumentere for at mye av skepsisen til NGO-arbeidet, og det internasjonale samfunnet sin tilstedeværelse, er basert på lokale sine oppfatninger av at de blir overstyrt av donororganisasjonene sine retningslinjer for postkonfliktarbeid. Den lokale konteksten blir ignorert i større eller mindre grad, og strategiene blir implementert i en "ovenfra og ned"-tilnærming. For mange jeg snakket med oppleves dette som at de selv kun blir passive mottakere av hjelpen utenfra. Mine venner uttrykte gjentatte ganger at de ønsker å være aktive i denne prosessen, og at de ønsker å få spillerom til å implementere alternative strategier basert på deres egne oppfatninger av hva som vil fungere. En slik "ovenfra-og-ned"-tilnærming oppleves av mine venner som en form for kolonistyrestruktur. Den administrative styringen og ressurskontrollen blir implementert av maktpersoner utenfra, og de lokale selv får lite eller intet spillerom til å utforme egne rammeverk og aktivitetsplaner.

Kapittel 5: Symbolbruk, segregering og to byer under samme navn

"Jeg kjenner noe inni meg... sinne, når jeg ser på korset. Det var fra den åsen at kroatene skøyt fra under krigen.." (Amela).

Symboler av nasjonal, etnisk og religiøs betydning kan benyttes til å etnifisere rom, markere territorium, og til å uttrykke nasjonalisme. Slike handlinger brukes bevisst av nasjonalister i Mostar for å opprettholde de etniske skillelinjene mellom bosniske muslimer og bosniske kroater. Jeg ønsker å presentere den omfattende bruken av symboler, både symboler av sterk nasjonalistisk betydning og av mer hverdagslige (banale) symboler, som blir benyttet for å sementere en todeling av Mostar. Det er denne todelingen som mine venner møter med en gang de beveger seg utenfor det de selv kaller den "kunstige NGO-settingen". Flagging av nasjonalitet har ført til at det som tidligere var 'delte rom' (shared space), har blitt rekonfigurert til 'etniske rom'. I slike etniske rom blir etnoreligiøse symboler benyttet til å definere ulike territorium som "våres" eller "deres" (Verdery, 1999)

Etnifisering av rom, og det å "flagge" nasjonalitet

Etnifiseringen av "den andre" ble institusjonalisert gjennom opprettelsen av nasjonalstaten. I den påfølgende nasjonsbyggingen ble forestilte fellesskap formet for å opprettholde ideene om lojalitet til en nasjon. Med etableringen av nasjonalstaten ble det viktig å fastsette klare definisjoner for hvem som hører til, og hvem som ikke hører til. Den nasjonale identiteten ble definert i opposisjon til det fremmede, og etniske minoriteter ble definert ut (Ytrehus, 2001). En slik definering av "oss" og "de andre" basert på etnisk tilhørighet var sentralt i krigføringen i BiH. I følge planen til HVO skulle Mostar innlemmes i et Stor-Kroatia, og de kroatisk styrkene definerte byen som kroatisk gjennom etnisk rensing, symbolbruk og etnifisering av rommet. Kroater ble "oss", og byens muslimer ble definert ut som "de andre". Når en etnisk gruppe benytter mektige symboler (nasjonalistiske eller religiøse symboler) til å markere et område som "deres", kan rommet sies å bli etnifisert.

I Mostar benyttes symboler av nasjonalistisk og etnoreligiøs verdi til å markere at byens to nasjonalitetsgrupper tilhører hver sin separate del av byen: kroter på vestsiden og muslimer på østsiden. Både symboler der graden av nasjonalistiske konnotasjoner er sterk (flagg, gatenavn, myntenheter, språk, nasjonale emblem) og symboler som henviser til sentrale historiske hendelser, benyttes til å etnifisere de ulike rommene i Mostar.

Siden ingen reell fysisk grense kan sies å eksistere benyttes ulike etnoreligiøse symboler som påminnelser om at Mostar fungerer både strukturelt og politisk som to ulike nasjoner. Nasjonene blir flagget i hver "sin" bydel, og gjennom å benytte nasjonalistiske symboler markerer de ulike gruppene sin nasjonale enerett på ulike fysiske rom og territorium. En slik symbolsk "flagging" som inngår i de habituelle, hverdagslige livspraksisene til ordinære mennesker kan sees som banal nasjonalisme. En slik nasjonalisme innebærer all typer av de daglige offentlige presentasjonene av flagg, sanger, frimerker, pengesedler og lignende (Billig, 1995). Det er viktig å skille symbolbruken i den banale nasjonalismen som finner sted i 2006, fra den mer aggressive bruken av nasjonalistiske symboler under krigen. Symbolbruken i en banal nasjonalisme fungerer som en mer subtil, hverdagslig flagging av nasjonalistiske symboler. Symbolene blir en del av de hverdagslige omgivelsene både ved banaliteten ved selve symbolene, og ved måten blir de flagget på. Den nasjonalistiske symbolbruken under krigen var en mer aggressiv og eksplisitt benyttelse av symboler som var rettet direkte mot å definere ut "de andre". Nasjonalistiske symboler inngikk i den etniske rensingen og etnifiseringen av territorium.

Konseptet banal nasjonalisme er utviklet for å analysere selve tilstedeværelsen av en nasjon i det Billig definerer som relativt stabile nasjoner i vestlige samfunn. Likevel er ideen om banaliteten, og de meningene som blir tatt for gitt som konseptet refererer til, en passende karakteristikk for symbolbruken og tilstedeværelsen av historien i det bosniske samfunnet. Konseptet om banal nasjonalisme gir også en bakgrunn for den kulturelle produksjonen og den politiske diskursen i BiH (Torsti, 1995: 6, 8, 37, 174). Etnifiseringen av vest-Mostar som kroatisk inkluderer bruken av Herceg-bosniske flagg, det røde og hvite sjakkmønstrete kroatisk emblemet⁴⁶, salg av hovedsakelig kroatisk aviser og magasiner, salg av ølmerket

---

⁴⁶ Den kroatisk fascistiske bevegelsen som gikk under navnet Ustasja benyttet det røde og hvite sjakkmønsteret under 2.verdenskrig. Mange krigsforbrytelser mot bosniske muslimer og serbere ble begått under dette emblemet. I dag benyttes emblemet til å symbolisere kroatisk nasjonalitet, og emblemet finnes i det offisielle kroatisk, samt det Herceg-bosniske, flagget.

Karlavasko på barer og kafeer, og en bevisst bruk av ordet *kava* for kaffe. I tillegg er telefonkort fra kroatisk telefonselskap for mobiltelefoner bare mulig å få kjøpt på vestsiden, og den offisielle myntenheten i Kroatia, *kuna*, blir godtatt som betalingsmiddel på majoriteten av kafeer, barer, restauranter og kiosker i vest-Mostar⁴⁷. Symbolene fungerer som markører på at vestsiden er nasjonalt og etnisk avgrenset fra øst-Mostar. Avgrensingen kan sees som en forlengelse av de separatiske og nasjonalistiske politikerne sitt mål om å innlemme Hercegovina i et stor-Kroatia. Flagging av nasjonalitet gjennom symboler er også synlig på østsiden av Mostar. Denne siden markeres som muslimsk ved salg av hovedsakelig bosniske aviser og blader, det bosniske ølmerket *Sarajevska*, telefonkort fra bosniske telefonselskap, boder med tradisjonelt tyrkisk godteri og kaker, og en konsekvent bruk av det bosniske ordet *kafa* for kaffe. I tillegg blir gatene, lyktestolpene og moskeene pyntet med lys før og under muslimske helligdager. Fronting av en muslimsk tilhørighet er særlig synlig i gamlebyen der den ottomanske arven fra tyrkerne synliggjøres gjennom salg av tradisjonelle tyrkiske redskaper, klesdrakter, tepper, skotøy, kaffeutstyr og malerier med motiv fra Mostar under ottomantiden. I tillegg blir flagg med de muslimske fargene (grønt og hvitt) hengt opp ved moskeene, og bønneropene fra moskeene høres godt over hele bydelen.

Religiøse symboler som markører

Etnoreligiøse symboler benyttes også for å etnifisere rom i Mostar. Flagging av nasjoner gjennom religiøse symboler henger sammen med at de etnoreligiøse identitetene knytter religion og etnisitet sammen. Religiøse symboler fungerer derfor som symboler på etnisitet. Disse symbolene benyttes mer eksplisitt enn den mer hverdagslige symbolbruken i den banale nasjonalismen. På vestsiden av byen ligger fransiskanerkirken med et klokketårn på 106 meter. På en av åsene som omkranser byen står et 33 meter høyt kors. Åsen Hum som korset er reist på, ligger på vestsiden av byen, men korset kan sees fra store deler av byen. Korset er spesielt synlig fra østsiden. Korset ble reist i juni 2000 av representanter fra HDZ og HVO. I en tale under avdukingen uttalte HVO-generalen Stanko Sopta at Mostar er hovedstaden i den kroatisk nasjonen (Bose, 2002: 142).

---

⁴⁷ Prosessen med å minske bruken av kuna i BiH blir beskrevet som en langsom prosess. Prosessen ble møtt av motstand i kroatiskdominerte områder da den samlede valutaen KM (konvertibel mark) ble innført i BiH i 1998. Frem mot 2000 minsket bruken av kuna, men myntenheten er fremdeles i bruk i visse områder, inkludert i vest-Mostar (Bose, 2002).

Korset på Hum i bakgrunnen, fransiskaner klokketårnet på 106 m. til høyre, og graver etter falne i krigen på den muslimske kirkegården i forgrunnen.

Slike uttalelser, og de sterke konnotasjonene som åsen Hum har for mange av byens muslimer, har ført til voldsomme debatter blant befolkningen i Mostar. For flere av de jeg snakket med fungerer korset som en stadig påminnelse om hva åsen ble brukt til under krigen. Amela ser på seg selv som tolerant, men hun innrømmer at det hun ser på som provokasjoner fra kroaters side, vekker sterke følelser i henne: ”Korset og det enorme kirketårnet er bare rene provokasjoner, og jeg blir sinna når jeg ser på dem. Særlig korset som er reist,..det er jo reist på samme åsen som kroatene bombet fra under krigen.” For Amela er symbolene som kroater ”flagger” på vestsiden, og som er godt synlige fra østsiden av byen, en daglig påminnelse om kroaters markering av sin suverene enerett til vestsiden av byen. Flaggingen av kroatisk nasjonalitet blir en stadig påminnelse for henne om at kroatene i HVO kjempet for at Mostar skulle inngå som en del av et Stor-Kroatia, og at partikulære kroater fremdeles ønsker enerett over byen. Praksisene med å flagge banale, nasjonalistiske og etnoreligiøse symboler medvirker til å *rekonfigurere rom*. Forbindelsen mellom slektskap, nasjonalisme og

jord er sentral i praksiser der mennesker benytter symboler for å tillegge nye verdier til rom (Verdery 1999:106). De etnoreligiøse symbolene som flagges i Mostar gir ny mening og verdi til ulike rom som fungerte som nøytrale fellesrom før krigen. Rommene blir etnifisert og symbolene redefinerer betydningen av jorden. Korset på Hum kan slik sees som et sentralt ledd i kroatifiseringen av byen, og dimensjonen av korset gjør at symbolet på kroatisk territorium er synlig fra hele byen.

Etnifisering av rom er karakteristisk for byer der de demografiske omveltningene under krigen var omfattende, og der en etnisk gruppe er blitt en majoritet som følge av den etniske rensingen. Jeg vil benytte Stolac som et empirisk eksempel både fordi graden av redefinerings av rom gjennom symboler er svært høy i byen, og fordi Samir sitt engasjement med å skape en motdiskurs har utgangspunkt i denne omfattende kroatifiseringen av byen han er født i. Partikulære kroater i Stolac benytter steder av høy verdi for muslimer til å redefinere selve jorden som kroatisk. Under mitt besøk i Stolac viste Samir meg de tre Herceg-bosniske flaggene som er heist på flaggstengene på byens torg. Flaggene er det første en blir møtt av når en kommer til byen enten med bil eller buss, og torget er også midtpunktet i byen. Samir og noen av hans kamerater har ved flere anledninger tatt ned disse Herceg-Bosna flaggene som en protest mot det de ser på som flaggingen av en ikke-eksisterende republikk. For dem bærer flaggene med seg sterke minner om krigføringen i Stolac da byen skulle innlemmes i en ren kroatisk republikk, Herceg-Bosna. I 2005, på nasjonaldagen i BiH, hadde Samir og to kamerater fjernet et stort Herceg-Bosna flagg som noen kroater hadde hengt opp på ruinene av fortet som ligger på åsen ovenfor byen. Som følge av dette havnet Samir og kameratene i fengsel i et døgn. Han smålo litt da han fortalte meg om hendelsen: “Vi ble fengslet fordi vi tok ned et flagg som tilhørte en *ikke-eksisterende republikk*, på nasjonaldagen til BiH, i en *by i BiH*.” Flaggene er ikke de eneste symbolene i Stolac som provoserer Samir. Byens kroatisk borgermester har nylig bygget et nytt, storslått hus på et område som var hellig grunn for muslimene i byen før krigen. I julen 2005 ble en julekrybbe reist på et hellig område i byen som eies av det islamske samfunnet (*the Islamic Community*), og stein fra en av de ødelagte moskeene som ble bombet under krigen har blitt benyttet til å bygge flere steinkors som er reist på ulike steder i byen. For Samir er slike handlinger uforståelige og svært krenkende. Tanken på at byens representant og offisielle leder er med på å utføre slike handlinger ser Samir på som et hån mot både han og byens muslimer.

Da Samir, og andre internt fordrevne flyktningene returnerte til Stolac etter krigens slutt, oppfattet de byen som en helt ny by. Som en følge av utvisningen av den muslimske

populasjonen i Stolac plyndret den kroatisk hær alle muslimske boliger. Hæren utførte i tillegg en systematisk ødeleggelse av all synlig muslimsk arv og tilstedeværelse i byen. Dette innebærte at byens fire moskeer ble sprengt, gamle hus, markedet og kafeen i tradisjonell ottomansk stil ble brent, og private og offentlige bibliotek og antikvitetsamlinger ble ødelagt. I tillegg ble gatenavn og den fysiske formen på byen forandret. Alle muslimske kafeer og butikker ble fjernet, og alle institusjoner ble reservert og ledet av kroater (Kolind, 2004). Slik det er i Stolac i 2006 er den etniske segregering nærrest total, og i følge Samir blir muslimene diskriminert på nærrest alle nivå i samfunnet. Stolac som by har undergått en nærrest total rekonfigurering, og store deler av territoriet som før krigen var felles, er nå blitt etnifisert ved bruk av kroatisk symboler. En av Samirs hovedstrategier for å takle situasjonen i Stolac er å gjenoppbygge kulturelle og historiske viktige bygninger gjennom den organisasjonen han er nestleder i. Slik skaper Samir seg en ny alternativ følelse av å høre til i en by der enorme omveltninger har funnet sted.

”Fotball, det er så mye mer enn bare fotball”

Fotballkamper er en arena der symboler benyttes mer aktivt og mer aggressivt enn slik de flagges i den banale nasjonalismen. Nasjonale symboler benyttes til å signalisere tilhørigheten til land, etnisk kategorisering og ulike statusforhold. Under en fotballkamp er det ”lov” å flagge nasjonalistiske symboler og budskap i høyere grad enn i andre arenaer i samfunnet. I Mostar er det to fotballag. Velež F. K assosieres med muslimene i Mostar, og Zrinjski F. K regnes som det kroatisk laget i Mostar. Før krigen hadde Velež hjemmebanen sin på det som av kroatisk nasjonalister i 2006 regnes som den kroatisk siden. Laget ble fratatt banen under krigen som et ledd i HVO sin strategi om å innlemme Mostar i en kroatisk stornasjon. Fotballstadionet er nå Zrinjski sin hjemmebane, og Velež er forvist til en provisorisk bane under bygging som ligger tjue minutters kjøring fra byen. En måned ut i feltarbeidet ble jeg med Amela på en Veležkamp. Amela og jeg hadde avtalt å møte Amela sin søster og hennes mann på en kafé på østsiden før kampen. Søsteren og mannen bodde på vestsiden, og hun hadde draktskjortene til hun og mannen i en pose da vi møtte dem. De kom gående fra leiligheten sin, og det var først da vi møtte dem at de tok på seg t-skjortene. Søsteren forklarte at de ikke turte ta på seg t-skjortene før de var kommet over på østsiden

fordi det å vise støtte til Velež på vestsiden er ”å be om problemer.” Amela la til at det er snakk om å være forsiktig, og om å unngå å provosere⁴⁸. Uttrykk som at fotball er så mye mer enn fotball, og at det ikke handler om selve fotballen, viser en bevissthet blant de unge jeg møtte om at fotball blir benyttet for å uttrykke etnisk tilhørighet og nasjonalistiske holdninger. Fotballkamper fungerer som arenaer der spenninger som til vanlig holdes undertrykte, får rom til å spilles ut. Lejla, ei jente jeg møtte på et seminar i Mostar, ser på fotball som en arena der etnisitet spiller en stor rolle, og der todelingen av byen blir synliggjort gjennom nasjonalistiske symboler. Under store landskamper og fotballturneringer kommer skillet mellom muslimer og kroater tydelig frem. I slike konkurranser blir etnisitet med ett veldig merkbart, og det er ifølge Lejla lett å bli stemplet som en forræder:

Hvis man ikke heier på ”sin” side blir man kalt forræder, og hvis man støtter ”de andre” er man også forræder. I skoleturneringer blir vi forventet å heie på laget til den siden vi tilhører i forhold til etnisitet, selv om vennene våre spiller på det andre laget.

”Granica svjetova, begova i kmetova” - grensen mellom to verdener, de herskende og de tjenende

Et banner med ordene ovenfor ble holdt opp av bosniske muslimer under en fotballkamp på Velež sin stadion i Mostar i november 2006. Banneret var rettet mot de bosniske kroatene fra Široki Brijeg på bortesupportertribunen. Jeg vil benytte en gruppe muslimer fra Mostar sitt banner for å vise hvordan de signaliserte et ønske om å snu opp ned på politiske og økonomiske maktforholdene i Mostar der kroatene til vanlig har overtaket. Med eksempelet ønsker jeg å vise hvordan en gruppe muslimer benyttet symboler og gamle tyrkiske ord for å uttrykke at de som muslimer har høyere status enn kroater, og at kroater er uønsket i byen. Kampen var en hjemmekamp mellom FK Velež og Široki Brijeg, en by i vest-

---

⁴⁸ Etter en annen Veležkamp jeg var med på kom også temaet om supporterdraktene opp. Ei venninne av meg hadde en sønn på ti år. Han gikk med Velež sin t-skjorte under og etter kampen, men da han skulle over på vestsiden for å leke med en kamerat senere den ettermiddagen, sa moren hans at han måtte ta av seg drakten. En franskmann som var til stede kommenterte at gutten måtte lære å være stolt av det laget han støttet, men da reagerte venninnen min med irritasjon og forklarte at sønnen faktisk skulle over på ”den andre siden”. Franskmannen mente at det kunne vel ikke være så farlig, og venninnen min ble da enda mer irritert og sa klart ifra; ”Bare vent til Velež spiller mot laget fra vestsiden! Da skal du se hvor ille det virkelig er her i byen.”

Herzegovina der kroater er majoriteten⁴⁹. Politi og sikkerhetsbevoktingen under kampen var svært høy, og både utenfor og inne på stadion var det flere titalls fullt utrustet og bevæpnet politimenn. Gruppen av unge kvinner og menn fra Mostar som jeg dro på kampen med forklarte at dette var en høyrisikokamp fordi kampen ble sett på som en etnisk rivalisering mellom bosniske muslimer og bosniske kroater. Supporterne fra bortelaget ble eskortert inn til en adskilt del av tribunen ti minutter inn i kampen for å hindre kontakt mellom de to supportergruppene. De ble også eskortert bort fra arenaen ti minutter før kampen sluttet. Flere av vennene mine som jeg satt sammen med kommenterte at jeg måtte følge med på hvordan nesten alle tilskuerne kikket bort på bortesupporterne, og ikke på selve spillet. De bemerket at dette viste at kampen handlet om å markere etnisitet, og ikke om fotball. Skjellsord og fornærmelser ble slengt fram og tilbake mellom supporterne, og spenningen mellom de to gruppene var lett å merke. Midtveis i kampen ble banneret med påskriften "Malta na Žovnici!" Granica svjetova, begova i kmetova" (*Bygrensen på fjellet Žovnici! Grensen mellom to verdener; de herskende og de tjenende*) holdt opp av supporterklanen til Velež.

Velež FK. sin supporterklan, foto: Eivind Freng Dale

---

⁴⁹ Det at kampen var mot et lag fra Široki Brijeg var av betydning for bruken av banneret. Široki Brijeg har historisk sett vært et fattig område med stor andel av kroatisk bønder. Široki Brijeg er også der den kroatisk nasjonalistiske bevegelsen Herceg-Bosna, som ønsket en uavhengig ren kroatisk republikk, hadde sitt hovedkontor i 1991 (Malcolm, 1996:232, 241).

Ordene *beg* og *kmet* ble benyttet i banneret for å referere til henholdsvis muslimers historiske overlegenhet og høye status som landeier (*beg*), og til kroaters underlegenhet og lavstatus som bonde (*kmet*). *Beg* ble opprinnelig benyttet som referanse til den høyeste av de to nobilitetene som eide land i BiH. Majoriteten av *begene* var muslimer, og majoriteten av *kmetene* og *bøndene* som jobbet på eiendommene til en *beg* var kristne og katolske kroater. Eiendommene som en *kmet* jobbet på ble kalt en *beglik*, og relasjonen i en *beglik* mellom landeier og bonde ble ikke styrt av den tradisjonelle føydale loven. En *beg* kunne derfor inngå egne kontraktavtaler, som ikke ble lovregulert, med sine *bønder*. I praksis betydde det at *kmetene* (kroater) ofte ble utnyttet så mye som mulig (Malcolm, 1996: 93-4, 317-19). Bruken av *malta* i banneret referer til da det i Ottomansk tid fantes tollstasjoner ved inngangene til byene i BiH. Disse stasjonene fungerte også som markører for bygrensene i forbindelse med handelsrutene i regionen. Ved å benytte *malta* i banneret benytter supporterne en retorikk som tilsier at muslimer hører til i byen innenfor grensen som tollstasjonen (*malta*) markerte, og at kroater hører til utenfor byen (grensen gikk ved fjellet Žovnica som ligger rett ved Mostar). For det første kan banneret sees i lys av en by-land dikotomi som viser til eiendomsrett og tilhørighet. For det andre er begrepene *kmet* og *beg* i banneret uløselig knyttet til en historisk periode i BiH der muslimer var en herskende elite, og der de kristne var bundet til mektige muslimske jordeiere gjennom deres status som laverestående jordløse bønder. Fotballkampen ble brukt som en anledning til å provosere kroater ved å benytte nedlatende retorikk. At de to etniske gruppene ble holdt fysisk adskilt av en menneskelig mur av politimenn gjorde risikoen ved slik nasjonalistisk provosering mindre risikabel. Bruken av banneret kan sees som et mottrekk mot den politiske og nasjonale retorikken som ble benyttet av kroater i BiH mot muslimer under og etter krigen. Retorikken tilsa at kroater opprinnelig hadde enerett til BiH, og at landet derfor tilhørte Kroatia. Muslimene på tribunen hadde snudd om på rollen som tidligere underdog, og frontet nå et motkrav til kroatene på Mostar og områdene rundt. At supporterne refererte til statusforhold kan også sees som en motstand mot at kroater har det økonomiske og maktpolitiske herredømmet i dagens Mostar. Kroater i BiH har under og etter krigen hatt et nært samarbeid med Kroatia. Denne nære linken til Kroatia, som er spesielt sterk i områdene rundt Mostar, har vært med på å styrke makten til bosniske kroater blant annet gjennom økonomiske overføringer fra Kroatia.

Fotballkamper inngår i en del av det offentlige rommet som er tatt over av etnisitet. I dette rommet oppstår det fysiske grenser som blir definert ut fra tilhørighet. Nasjonalismen uttrykkes gjennom aggressiv symbolbruk, og terskelen for å uttrykke nasjonalistiske

holdninger er satt mye lavere i fotballkamper enn i andre offentlige arenaer. Fotballkamper er blitt friområder der det er ”lov” å uttrykke fiendtlighet i større grad enn i andre offentlige rom, og der fronting av nasjonalisme nærmest er forventet. Etter kampen kommenterte en av mine nære kamerater, Ivan, at denne kampen hadde vært et klassisk eksempel på hvordan fotballkamper mellom lag av ulik etnisk bakgrunn brukes bevisst til å skape ”hendelser”. Fotballkamper blir en katalysator for etniske spenninger, og hendelsene som inntreffer har ingenting med fotball å gjøre hevder Ivan: ”Slike hendelser er ikke overraskende når kroatisk og muslimske lag møtes, og det er dessverre blitt vanlig at slike ting skjer her”.

Alim, en tenåringsgutt som jeg snakket med på en internettkafé, fortalte meg om en hendelse under en fotballkamp der en far hadde overført bruken av rasistiske ord, og det å ”leve i krigstid”, til sin sønn. Alim hadde vært på en fotballkamp mellom det kroatisk laget i Mostar og et lag fra Sarajevo som regnes som muslimsk. En liten gutt på 5-6 år hadde spurt faren sin hvem laget i de røde draktene var (Sarajevolaget spilte i rødt), og faren til gutten hadde svart at de var ”*balija*⁵⁰”. Alim hadde reagert kraftig da han hørte dette, og for han var det skremmende å se at holdningene til foreldre som har beholdt krigens fiendtlige bilder av ”de andre”, blir ført videre til barna: ”Foreldre lærer barna sine fra de er små å gjøre forskjell på ulike etniske grupper, og de lærer dem å peke ut muslimer som en distinkt gruppe ved å bruke nedsettende begrep. En slik holdningsoverføring er med på å opprettholde segregeringen i byen.” Eksempelet viser hvordan barn lærer holdninger som tilsier at etniske skiller er naturlige, og at skillene må opprettholdes. Barna blir sosialisert inn i det ”å leve i krigstid”. Bruken av *balja*, og andre nedsettende og negative ord fra gammel tid, ble tatt opp igjen i omfattende bruk under krigen som merkelapper på ”de andre”(Maček, 2000:210.) Eksempelet fra fotballkampen viser hvordan bruken av *balija* har vedvart etter krigens slutt. Begrepet blir brukt av ikke-muslimer for å opprettholde et skille mellom seg selv og muslimer som gruppe. Skillet blir sementert, og overføringen av slike holdninger fra foreldre til barn opprettholder en dehumanisering av muslimer som en lavstatusgruppe.

Handlingene jeg har beskrevet i dette kapittelet som etnifiserer landskapet er del av en diskurs som har som mål å minske ulike utgruppers tilhørighet til et spesifikt sted. Skiller blir

---

⁵⁰ Fisk (1996) beskriver ”*balija*” som et gammelt tyrkisk ord som har blitt utviklet til å fungere som et sterkt negativt ladet, rasistisk og nedsettende begrep på muslimer i BiH. Han sammenligner det med betydningen og konnotasjonene av begrepet ”nigger”. Bringa (etter samtale) beskriver konnotasjonene til ordet med forræder, ikke-menneskelig og primitiv. Begrepet blir brukt av rasistiske serbere og kroater for å omtale muslimer.

satt mellom vårt og deres, og en symbolsk markering av territorium er med på å opprettholde grensene og segregeringen mellom tidligere naboer og innbyggere. Målet med en slik rekonfigurering er å hindre at utgrupper benytter ulike steder som *sine*. For å oppnå dette må mennesker med makt innenfor en inngruppe redefinere de ulike rommene som *våres*. I Mostar signaliserer symbolene at byen ikke er én, men to separate byer med hver sin etniske gruppe.

Kapittel 6: ”Våres helter er jo deres fiender”, når segregering er institusjonalisert i skolen og i den politiske strukturen

“I have a dream that one day in this country it will be more important that you are capable and educated for your job and position, than if you are Croat, Serb or Muslim” (Maja).

I mye antropologisk og sosiologisk forskning er lokal forsoning hovedfokuset, og forsoning blir forstått i forhold til prosesser som inkluderer inkludering, aksept og tilgivelse. Et viktig poeng innenfor forsoningsproblematikken er at vi må skille mellom *individuelle* prosesser, og prosesser rettet mot politikk på nasjonalt nivå. Mange INGOer ser på forsoning på lokalt nivå som ensbetydende med forsoning på nasjonalt nivå. Det råder en ide i INGO-sektoren om at hvis de ulike etniske gruppene kan forsones seg med hverandre gjennom tilgivelse, så vil forsoning på et nasjonalt og politisk nivå automatisk følge. Slike forutinntattheter er i stor grad basert på teoretiske og moralske argumenter, og mindre på empiri (Gloppen, 2005: 20-21). For mine venner i Mostar er den politiske strukturen som er nedfelt i Daytonavtalen et hinder for at akseptering og inkludering på det lokale nivået kan bidra til å skape følelser av samhold, og et forestilt fellesskap på tvers av etniske grupper, på det nasjonale nivået. Ideen om den ideelle etniske likevekten manifesterer seg i Mostar gjennom en dobbelhet av politiske og administrative stillinger, og gjennom en grupperepresentasjon basert på en etnisk nøkkel. Ved at fokuset til de ulike partiene er rettet mot ”partiets etniske gruppe”, og ikke mot innbyggerne i Mostar som en felles gruppe, er politikken med på å sementere de etniske kategoriene. Dobbelttheten i politikken, og det faktum at etnisitet kommer før kompetanse og kvalifikasjoner, er med på å minske troverdigheten som mange unge i byen har til politikken.

”Den ideelle etniske likevekten”

BiH består av to konstituerte politiske entiteter; Føderasjonen Bosnia og Hercegovina (FBiH) og Republika Srpska (RS). De etniske skillelinjene illustrerer resultatene av krigføringen, og ideen om den *ideelle etniske likevekten* står sentralt i den politiske strukturen i BiH. Det politiske systemet i landet er i kraft av sin egen struktur med på å institusjonalisere og opprettholde de etniske skillene mellom kroater, bosniaker og serbere. Likevekten som er

nedfelt i strukturen manifesterer seg gjennom en koalisjon med et tretnisk presidentskap, føderasjoner basert på etnisitet, gjensidig veto og proporsjonell representasjon.

Etterkrigstidens BiH kan slik sees som en stat som er tuftet på et konsosiert demokrati, - en styreform som ofte blir foreslått for å ta hånd om konflikter i dypt segregerte samfunn (Wikipedia(b)). Staten BiH ledes av et presidentskap på tre medlemmer, henholdsvis en serbisk, en kroatisk og en bosnisk muslimsk president. Presidentene velges direkte for fire år av gangen, og de rullerer på å sitte som president og visepresident for åtte måneder av gangen. Parlamentet i BiH består av to kamre, Overhuset (Folkets hus, med fem representanter fra hver av de tre etniske gruppene) og Underhuset (Representantenes Hus, med 42 representanter, 14 fra RS og 28 fra FBiH, som er direkte valgt av folket for fire år) (Bose, 2002:61). Begge entitetene i BiH har egen president, regjering og parlament. Parlamentet i FBiH fungerer på samme måte som på statsnivå. De ti kantonene innenfor føderasjonen har egne lover og en egen lovgivningsmyndighet, Kantonforsamlingen. Forsamlingen er folkevalgt, og antall medlemmer avhenger av kantonen sin størrelse (Landinfo). Presidentene og visepresidenten i FBiH nomineres og velges av Folkets Hus. Det nomineres to kroatisk og to bosniakiske kandidater. De to som velges kan ikke være fra samme etniske gruppe, og de skifter på å være president og visepresident for ett år av gangen i en periode på fire år. Kommunene er det laveste administrasjonsnivået. Kommunestyret er folkevalgt, og ordføreren velges direkte. De ulike nivåene har egen grunnlov, noe som medfører at det eksisterer hele fjorten ulike grunnlover og institusjoner med lovgivende makt i BiH (Edelsteen, 2005). Strukturen og den etniske nøkkelen i Daytonavtalen har medvirket til at staten i BiH er svært desentralisert. Politikerne på statsnivå har bare det reelle ansvaret over utenrikspolitikk, handel og valutapolitikk. Alle andre områder i politikken som ikke er spesifisert som å inngå i de sentrale institusjonene sin makt og ansvarsområde, tilfaller entitetene. Entitetene kontrollerer blant annet forsvar og skatter, og entitetsregjeringene har et fullt utviklet sett av ministere, noe som mangler på statsnivået. Føderasjonen har tilskrevet majoriteten av de uspesifiserte ansvarsområdene til kantonene (Bieber, 2002:118, som brukt i Edelsteen, 2005). Bystyret i Mostar består av 35 representanter som blir stemt frem i lokale valg. En etnisk likevekt er nedfelt i strukturen for å hindre at én etnisk gruppe får mer enn 50 % av setene i styret. Byen har en felles borgermester som blir valgt av de 35 folkevalgte bystyrerepresentantene. Den nåværende borgermesteren er kroatisk Ljubo Bešlić (HDZ).

Den desentraliserte staten og ideen om en etnisk likevekt medvirker til at de etniske kategoriene blir sementert, og oppbyggingen av regjeringer, kantonforsamlinger og

kommunestyre baseres på en etnisk nøkkel. Logikken bak en konsosiert styreform lik den vi finner i BiH er å sikre lik representasjon blant de ulike konstituerte etniske gruppene, og spesielt for å hindre diskriminering av minoritetsgrupper i områder der en av de etniske gruppene har majoriteten. Vetorett, storkoalisjoner og andre mekanismer for å sikre minoritetene sine rettigheter står sentralt i den konsosierte modellen (Edelsteen, 2005:28). Strukturen som ble designet i 1995 som et etnisk kompromiss som kunne stoppe krigen, blir i 2006 sett på som en komplisert og tungrodd administrativ struktur som viser seg lite egnet til å gi beslutningseffektivitet i landets overgangsfase elleve år etter krigen (UDs landsider). Selv akademikere som støtter opp om ideen om et konsosiert demokrati har vedkjent at de lovfestede maktfordelingsprinsippene i Daytonavtalen ikke skaper nok muligheter for interetnisk samarbeid, og at strukturen istedenfor legger opp til politisk konflikt langs etniske skillelinjer (Burg og Shoup, 1999:367-373).

Som vist er denne etniske likevekten langt fra uproblematisk, og problemene er størst for dem som ikke identifiserer seg med en av de tre nasjonale gruppene i landet:

It flows from this that members of any of the three distinctive ethnic groups will be protected by the carefully balanced compromise, but only on the basis of their collective (national) identity. This leaves no room for all those who either do not fit into the group of Bosniacs, Croats, or Serbs, or who would simply prefer to exercise their right not to belong to a group. When the balance tilts in the direction of collective rights, there may not be any room left to exercise freedom of choice in this regard, because "the human rights protection afforded by the present constitutional settlement does not favour the protection of individuals in their own right. In fact, the concept of individual rights, which is deeply retarded in any former socialist country, has been all but obliterated in Bosnia and Herzegovina (Pajic, 1998: 135).

I tillegg peker mange politiske observatører på at styreformen i BiH er et svært kostbart politisk byggverk. Den særegne statsstrukturen legger beslag på midler tilsvarende over 60 prosent av bruttonasjonalproduktet. En svært stor andel av dette går til lønn og pensjoner for offentlig ansatte, mens minimalt går til tjenesteytelser (Bistandsaktuelt, 04, 2004). Det å fylle kriteriene som opprettholder den ideelle etniske likevekten blir hovedfokuset, og det å jobbe for et samarbeid for å maksimere ressurser og bærekraftighet får lite fokus. Det et slikt samarbeid som mine venner mener er helt nødvendig for en fremgang i landet.

Tilstedeværelsen av høyrepresentanten (OHR) i landet medvirker også til å styrke skepsisen blant mine venner i forhold til slik politikken fungerer i praksis⁵¹. Høyrepresentanten har vetorett, og dermed overstyrende makt til å ta avgjørelser i saker der de politiske partene ikke blir enige. Mange mener at det å lene seg på den overstyrende makten til OHR har blitt en altfor lett løsning for politikerne å ty til for å unngå å diskutere seg frem til et kompromiss. I tillegg unngår partene å sitte igjen med skylden for avgjørelser som er blitt tatt. Woodward (1999b) forklarer tendensen blant de politiske partiene i BiH med å unngå å diskutere seg frem til et kompromiss med begrepet 'free riding'. "Free riding on the High Representative's authority, a politician can choose intransigence and delay when a decision would be unpopular with constituents or colleagues" (Woodward, 1999a:8–9, sitert i Hatay, 2005). Det råder en felles oppfatning blant de unge jeg møtte at politikerne utnytter den posisjonen OHR har ved å bevisst unngå å finne frem til løsninger i vanskelige eller sensitive politiske saker slik at OHR må tre inn og ta en avgjørelse.

Problemet når politikken er i alt

For majoriteten av de jeg møtte, både innenfor og utenfor NGO-sektoren, er det rådende politiske systemet i BiH bygd på et prinsipp som de personlig forkaster. Det å forsøke å endre systemet blir grunnlaget for det som driver dem i deres aktivisme, og for dem er en bedre fremtid ensbetydende med et politisk styre som jobber for alle i Mostar, uavhengig av etnisk bakgrunn. Slik det er nå jobber de enkelte partiene kun for én av landets etniske grupper, og den garanterte grupperepresentasjonen i politikken medvirker til å opprettholde konflikten, istedenfor å ta hånd om den. For Sakib ligger ikke problemene for byens unge lenger i så si at man er kroat, serber eller muslim, men i at politikken er segregert: "Det finnes ikke felles mål, det er store mangler i helsesektoren og undervisningen, og i tillegg til dette er arbeidsledigheten svært høy⁵²". Rekruttering basert på etnisk tilhørighet er også et tema som flere av de unge jeg snakket med er bekymret over. De er bevisste på at kompetanse og

---

⁵¹ OHR (Office of High Representative) er det internasjonale samfunnet sin øverste representant i BiH. Det er fremlagt beslutninger om å avvikle OHR, men til dags dato er landet fremdeles underlagt et overstyre basert på mandatet til OHR. Den slovenske diplomaten Miroslav Lajčák har vært innsatt som OHR siden 1.7.2007.

⁵² Den offisielle arbeidsledigheten i BiH settes til ca. 40 %, men store mørketall grunnet svart arbeid estimerer den reelle arbeidsledigheten til ca. 20 % (Norveska).

erfaring ikke har noe å si når de skal søke jobber fordi det er etnisitet som i praksis fungerer som den avgjørende faktoren. En rapport fra OSCE bekrefter at det finnes etnisk motivert diskriminering på arbeidsmarkedet, selv om grunnloven, arbeidsloven og flere internasjonale konvensjoner som BiH er knyttet til, beskytter arbeidstakere mot diskriminering. Rokša-Zubčević, leder for rettighetsorganisasjonen Vaša Prava, hevder at etnisitet har stor betydning i arbeidslivet, og at de fleste arbeidsgivere foretrekker å ansette søkere av sin egen etnisitet fremfor en søker av en annen etnisitet (Rapport fra Landinfo: *Bosnia og Hercegovina, Aktuelle problemstillinger knyttet til minoriteter og internt fordrevne*, 2006). Diskriminering i arbeidsmarkedet, og hvordan mine venner opplever at politikken gjennomsyrrer alle sektorer og områder i samfunnet de lever i, blir sett på som et av hovedproblemene i dagens Mostar. Jeg fikk ofte høre utsagn som: ”Jeg gir politikken skylden for hvordan det er i Mostar”, og ”Det er dobbelt opp av alt, og ingen form for samarbeid”. Denne dobbeltheten innenfor alle sektorer i Mostar, både byråkratiske, politiske og administrative, forsterket nødvendigheten av ikke bare en sammenslåing, men et *samarbeid*, ifølge flere av vennene mine⁵³. Ei av jentene i Kultura i Mladez, Amra, har sterke motsetninger til måten byen blir styrt på, og hun ser på strukturen som et hinder for fremgang: ”Dette er en delt by. Politikken er det største problemet fordi politikken er i alt. Politikerne vil ikke bli forent for da vil det ikke fortsette å være to av alt. Hvis Mostar blir forent vil halvparten av menneskene i disse stillingene miste jobbene sine”. Dobeltheten i politikken manifesterer seg også i kultursektoren i Mostar. Under feltarbeidet mitt fikk Amra muligheten til å sette opp en film (*Nafaka*) som hun mente det var viktig at byens ungdom fikk se, og til dette fikk hun benytte et kulturhus på østsiden. En uke etter Amra satte opp filmen, ble filmen satt opp på kulturhuset på vestsiden av byen av en annen NGO. For Amra var det svært frustrerende at de to organisasjonene ikke kunne samarbeide om en felles filmfremvisning, og at initiativet hennes istedenfor ble møtt med en konkurrerende oppsetning av samme film: ”Jeg blir så sinna over dette! Hvorfor er det ikke mulig å samarbeide om å vise frem en film engang? Det er samme for meg hvor den blir vist, hvis vi bare kunne ha samarbeidet om det”. For Amra står denne opplevelsen som et bevis på at de unge i byen som henne selv, som virkelig ønsker å gjøre byen bedre for ungdommen, blir kontinuerlig motarbeidet av både samfunnsstrukturen og av konkurransen mellom de ulike NGOene.

---

⁵³ Dobeltheten nedfelles uavhengig av økonomiske behov eller demografi slik at forholdet alltid er 1:1 (kroater og bosniske muslimer).

Amela er en av de få jeg ble kjent med som ikke hadde noe erfaring fra NGO-sektoren. For henne er politikken hovedårsaken til at hun ikke har troen på det arbeidet som ulike NGOer forsøker å gjøre:

Jeg er ikke involvert i NGO-sektoren. Jeg ser ikke hvordan de kan skape forandringer, eller gjøre noe som helst. Det er fordi politikken er i alt. Hvis ikke du kjenner mennesker innenfor politikken eller media, eller du ikke har finansieringen som trengs, så kan du ikke gjøre noe her. Det er problemet til NGOene; alt avhenger av den politiske styringen. Politikken er i absolutt alt.

Som jeg har vist ovenfor, og som jeg vil vise med flere eksempler i resten av kapittelet, er problemene i Mostar basert på at selve samfunnsstrukturen og den politiske representasjonen er organisert rundt fastsatte etniske kategorier. Hva blir alternativene for slike som mine venner som ønsker å stille seg utenfor disse kategoriene? Hvordan skal det oppstå tilhørighet mellom innbyggerne når ikke alle føler det finnes en kategori som passer for dem? For dem er organiseringen inn i etniske kategorier med på å vanskeliggjøre det å oppnå en felles følelse av tilhørighet til noe som går utover den etniske gruppen; enten det er til Mostar som by, til BiH som nasjon, eller til ungdommene innenfor samme generasjon som dem. Mangelen på felles, delte erfaringer som springer ut fra en felles tilhørighet hindrer opprettholdelsen av det Anderson (1983) ser som selve kjernen i ideen om nasjoner og innbilte fellesskap innenfor landegrensene.

En annen faktor som gjør mine venner skeptiske til politikken i Mostar er at betydelige deler av de regimene som regjerte under krigen fremdeles er intakte og har styresmakt i dagens politikk. Dette er mye grunnet at majoriteten av de nasjonalistiske lederne som regjerte og ledet krigen var med i de samme fredsforhandlingene som endte krigen. Slik spilte disse politikerne en aktiv rolle i utformingen av retningslinjene i policyen i etterkrigstiden. Resultatene er at policyen som råder i Mostar i dag er rettet mot etnisk separatisme og en motarbeidelse av en multietnisk regjering på det nasjonale nivået (Cox, 1998) For disse politikerne er det derfor svært viktig å ikke forandre på den dobbeltheten i den politiske strukturen som gjør at de kan bli sittende med makten. I følge Saša blir den todelte og segregerte politiske situasjonen opprettholdt ved at et flertall av dem som benyttet krigen til å oppnå maktposisjonene sine fremdeles sitter med makten i 2006:

Det er frustrerende at politikken er gjennomsyret av mennesker som har tjent på krigen, både økonomisk og i forhold til makt. Før krigen var flere av dem som nå sitter i viktige maktposisjoner ikke i nærheten av å være kvalifisert. Mange av dagens viktige politiske stillinger er besatt av folk som var sjåførere, rørleggere,

byggarbeidere, smuglere og lignende før krigen. Det er vel ikke rart at de ikke vil forandre på den politiske situasjonen slik den er nå?

Gagnon (1998) beskriver den politiske situasjonen der makten enda kan sies å ligge i hendene på de samme politiske kreftene som iverksatte krigen, som kompleks:

Since Dayton the challenge for the international community has been how to implement the agreement given the fact that those political forces responsible for the war and for the atrocities are still dominant in parts of the Serb and Croat held areas, and that the political institutions and electoral rules in Dayton tend to favor those same forces (Gagnon, 1998:draft).

Mangelen på felles mål:

Mangelen på samarbeid mellom byens partier og politikere dominerer forestillingene som mine venner har om politikken i Mostar. Partienes fokus på "sin egen etniske gruppe" og ikke på innbyggerne i Mostar, er både med på å sementere forskjeller og på å opprettholde segregeringen.

Valgplakater for HDZ og Stranka za BiH på henholdsvis "kroatisk" og "muslimsk" side av den tidligere frontlinjen som deler byen.

Kenan, en kamerat av meg i KS, er oppgitt over det han oppfatter som en reaksjonsstemming; at mange av innbyggerne i Mostar stemmer på sitt respektive nasjonalistiske parti basert på en forutinntatthet om at den andre etniske gruppen i byen stemmer på sine nasjonalistiske partier. Kenan hevder at mange også stemmer på "sitt" nasjonalistiske parti i den tro at hvis ikke de

stemmer på et parti som fokuserer på å jobbe for "deres" rettigheter, så vil ikke noen jobbe for dem i det hele tatt. I følge han går en slik reaksjonisme begge veier, og medvirker til at mange ser det som for risikabelt å stemme på de få alternative, ikke-nasjonalistiske partiene som ønsker å jobbe for rettighetene til alle byens innbyggere på tvers av etnisk tilhørighet. Adnan, også ansatt i KS, mener de nasjonalistiske partiene selv bidrar aktivt til å fremme en slik reaksjonsstemning. Kenan mener at partikulære politikere legger enten opp til, eller benytter hendelser som utspiller seg mellom muslimer og kroater, til å spre ideen om at innbyggerne må stemme på sitt nasjonalistparti fordi de "trenger" beskyttelsen.

Amela benyttet valget i oktober til å stemme på et alternativt, moderat parti, men hun følte det var nytteløst siden majoriteten i hver av de etniske gruppene i landet bruker stemmene sine til å stemme frem sine egne nasjonale representanter til det hun kaller det "politiske monsteret med tre hoder". Politikken i BiH fungerer dermed i følge henne som tre separate politiske systemer som har hver sine representanter, presidenter og regjeringer, og der målene er spesifikke for hver av de etniske gruppene. For Azer er politikken et av hovedproblemene i Mostar fordi for han er politikk ensbetydende med etnisk politikk. For Azer finnes det ikke noe som kan sies å være felles BiH-interesser innenfor politikken:

Hele vår politiske organisering er under stor påvirkning av inndelingen i tre etniske grupper. Det er en hel rekke problemer med denne type politikk som er basert på disse etniske gruppene. Politikerne har ingen felles BiH-interesser, og de har bare fokus på de enkelte etniske gruppene. Det største problemet er at det er de nasjonalistiske ledere som har makten innenfor politikken.

To skoler, to pensum, to historievinklinger; alt under ett tak:

"None of our republics would be anything if we weren't all together; but we have to create our own history - history of United Yugoslavia, also in the future" (Josip Broz Tito).

Ideen om å skape en felles historie, slik Tito introduserte, kan finnes igjen også i dagens Mostar og BiH. Den markante forskjellen er det nå skapes tre ulike historier; én historie for hver av de etniske gruppene i BiH. Sementeringen av etniske kategorier blir stadig reproduisert gjennom opprettholdelsen av en segregert administrativ og politisk sektor der mennesker som ikke ønsker en sammenslåing av byen for å kunne beholde jobbene sine har makten. Politikk har en sterk innvirkning på skolesystemet i Mostar, og dette medfører blant

annet at barn lærer fra første skoledag at elever av ulik etnisk bakgrunn ikke kan ha undervisning sammen. Skolen er en av de viktigste arenaene i barns sekundære sosialiseringprosesser. Det er i denne arenaen at barna i Mostar får overført kunnskap og verdier som er med på å forme hvordan de ser på samfunnet rundt seg, hvordan de tenker om historien som har skjedd, og hvordan de ser på menneskene rundt seg. Det er i skolen at barn lærer å være et menneske i verden, og hvor de lærer hvordan de skal relatere seg til mennesker og samfunnet rundt seg. Skolesystemet i BiH illustrerer det jeg har kalt en institusjonell sementering av etniske forskjeller, og skolestrukturen er i seg selv med på å opprettholde en fysisk og mental distanse mellom barn av ulik etnisitet. Etter krigen var skolene i landet totalt atskilt, og løsningen med to separate skoler under samme tak var ment å skulle være en midlertidig løsning. Løsningen skulle hovedsakelig gjøre returneringen for internt fordrevne flyktninger mulig ved at elever av minoritetsbakgrunn kunne få undervisning i det som var blitt områder som var dominert av en annen etnisk majoritet. Elleve år etter krigen finnes det fremdeles 54 slike skoler (spredt i tre av føderasjonens kantoner) som enda ikke er forent (George, 2007)⁵⁴. Strukturen i To skoler under Ett tak er basert på en undervisning i tre ulike pensum, i tre separate og høyst polariserte utdanningssystem. I BiH benyttes bruken av separate pensum primært til å sosialisere studenter inn i det omfattende verdenssynet til de herskende partiene (Donia, 2000:42). Fremstillingen i pensumbøkene av de ulike versjonene av krigene i BiH viser en felles logikk; studentene lærer at medlemmer av deres egen gruppe var de primære ofrene av kollektiv vold, og at de andre gruppene var overgriperne. Pensumene medvirker til å oversimplifisere krigen som en krig basert på aggresjon fra ”de andre” etniske gruppene, og bøkene vedkjenner få eller ingen lovbrudd og krigsforbrytelser som ble utført av mennesker innenfor egen etnisk gruppe (Pickering, 2006: 44). Det å sette sin egen gruppe som de uskyldige ofrene er gjennomgående blant de tre ulike pensumene i BiH (Donia, 2000:45). De uforente skolene kan, og bør derfor, bli sett på som en trussel mot den langsiktige sikkerheten i landet av to årsaker: både strukturen i det svært desentraliserte skolesystemet, samt de ulike nasjonalistiske ideologiene og verdiene som det blir undervist i, er med på å opprettholde en dehumanisering av mennesker av annen etnisitet. De tre etniske gruppene blir avgrenset. Denne typen fremmedliggjøring (*alienation*) av andre etniske grupper, samt en videreføring

---

⁵⁴ For mer om skolesituasjonen i Mostar, se Alexandra George sin rapport *Education in Bosnia and Herzegovina: A Neglected Security Issue*, fremlagt på *The Assembly's annual autumn meeting* i Portoroz, 29.09-01.10.2007.

av nasjonalistiske verdier, er en trussel for BiH som en samlet føderasjon (George (2007)). Produseringen av tre distinkte historiekulturer gjennom den segregerte skoleundervisningen fungerer som et sentralt element i å definere ”oss” og ”dem” som ulike og fiendtlige grupper i BiH. Fiendtliggjøringen, og det å definere seg selv i forhold til ”de andre”, kan sees som en mulig avgjørende faktor i å opprettholde konflikten og segregeringen. Skolesystemet og kunnskapsoverføringen, kan sees som sentrale faktorer i barn og unge i Mostar sin politiske sosialisering⁵⁵.

Gymnaset i Mostar ligger rett ved Bulevar, og bygget ble hardt skadet under krigen. Først i 2000 åpnet deler av det reparerte bygget for undervisning for elever fra vest-Mostar. I juni samme år, etter protester fra Mostars bosniske muslimer, innsatte OHR en avtale om en samlet fremtidig benyttelse av skolebygget⁵⁶. I 2006 kom skolen inn under systemet *Dvije skole pod jednim krovom* (To skoler under ett tak). I praksis betyr dette at Mostars kroatisk og muslimske elever har separat undervisning, de bruker ulike lærebøker, og har ulike lærere. De kroatisk elevene følger det oppsatte pensum fra Zagreb, Kroatia, mens de muslimske elevene følger pensum fra Sarajevo, BiH. Skolen er derimot administrativt sammenslått, og skolen har en rektor, en viserektor og ett skolestyre⁵⁷. Elever fra 1. og 2.klasse har undervisning om formiddagen (i ulike klasserom), og elevene i 3. og 4.klasse har undervisning om ettermiddagen. Inndelingen er lagt opp for å gjøre det lettere for elever av ulik etnisk bakgrunn å kunne sosialisere utenom klasses timene, både ved at de deler skolegården og ved at det legges til rette for aktiviteter som er utenom pensum.

---

⁵⁵ Begrep som brukt av Torsti (2004).

⁵⁶ *Gimnazija Mostar, Central Zone: Terms of Agreement*. Signert 28.juni 2002, OHR-kontoret, Hotel Ero, Mostar. Kilde: Bose (2002).

⁵⁷ Situasjonen ved gymnaset i Mostar er slik sett bedre enn i andre segregerte skoler (som for eksempel i Stolac, der skolen opererer med to separate rektorer og skolestyrer).

Gymnaset i Mostar (til høyre), side om side med den tidligere frontlinjen Bulevar.

Kunsten å skape en sannhet

Historiekulturer (*history cultures*) omfatter den delen av etterkrigstidens offentlige kultur der mennesker blir konfrontert med krav om fortiden i det daglige liv; som i bøker, filmer, monumenter, bygninger, bilder, fotografi og lignende. I motsetning til den mer klassiske og åpenlyse historiefornen som for eksempel finnes i museum, er historiekulturene mer banale og subtile. Der er nettopp denne hverdagslige og banale tilstedeværelsen av de ulike historiene som medvirker til at historiekulturene har en sterk innvirkning på identiteten og den historiske bevisstheten til innbyggerne i BiH. Historiekulturene omfatter en vid sosial arena der alle typer mennesker møter fortiden, og der det blir utviklet felles forståelser av fortiden (Torsti, 2004). De ulike pensumene som elevene blir undervist i har betydning for hvordan elever lærer å se på omgivelsene rundt seg, og hvordan de lærer å se på nåtiden i forhold til, og som et resultat av, fortiden. Ethohistorier og historiebøker i skolen kan sees som eksempler på en offisiell og aggressiv bruk av historie som er med på å forme de ulike historiekulturene (Torsti, 2004). De tre ulike historiekulturene som finnes i dagens BiH samsvarer med inndelingen av de tre konstituerte nasjonalitetene i landet. I strategien med å benytte etnisk tilpassede historiebøker er målet å aktivt konstruere en spesifikk historiekultur. De ulike pensumbøkene i skolene fører slik til en ulik forståelse av fortiden blant elever av

ulik etnisk bakgrunn. Forståelsen av hendelsene som ledet opp til krigen, og hvordan krigen foreløp, avhenger av den etniske bakgrunnen til eleven. Forestillinger om ulike helter, fiender, tap og seire konstrueres blant unge elever, og som jeg vil vise nedenfor kan dette gi negative utslag i forhold til å skape en sameksistens som er uavhengig av etnisk tilhørighet.

For Danijel er en slik tredelt historiekonstruksjon som eksisterer i BiH et hinder for å kunne skape en felles følelse av tilhørighet på tvers av de ulike etniske gruppene i både Mostar og i hele landet: ”Hvordan kan det bli sameksistens og fellesskap når historiene som vi lærer som elever er grunnleggende forskjellige? Skolene sosialiserer oss inn i en ”oss versus dem” måte å tenke på”. For Danijel avhenger ideen om en samlet nasjon, og en felles tilhørighetsfølelse til denne nasjonen, av at alle menneskene innenfor nasjonen deler en felles historie, felles helter og felles fiender:

Hvordan skal jeg kunne føle tilhørighet til muslimer og serbere i dette landet når de som er helter for meg og andre kroater, er terrorister og historiske krigsforbrytere for andre? Hvordan skal muslimer føle tilhørighet til meg som kroat når jeg lærer en annen versjon av historien til BiH enn den de lærer? Jeg er vokst opp med å bli undervist i et pensum som inkluderer den kroatisk historien, de kroatisk heltene og jeg lærte å snakke, skrive og lese på kroatisk.

Pensumsituasjonen i BiH inkluderer segregert undervisning, etnosentriske tolkninger, og en offergjøring av ”vår gruppe” (Torsti, 2004). Med en slik undervisningsstruktur er det lett å se hvordan sjansene for å skape og utvikle en felles tilhørighet blant de ulike etniske elevene i Mostar minsker. Gjennom ulike NGO ble jeg kjent med flere ungdommer i Mostar som gikk siste året, eller som nettopp hadde avsluttet siste året, på den videregående skolen. For dem er den segregerte situasjonen i skolene et svært aktuelt emne. For flere av elevene fungerer skolesystemet dermed som en arena der det oppstår spenninger mellom slik realiteten er for dem i skolehverdagen, og ønskene de har om hvordan realiteten skal være. Flere av dem uttrykker misnøye mot en struktur som tilsier at undervisningen for de ulike etniske gruppene skal, og må, holdes separat, og flere av dem ga uttrykk for at systemet i seg selv har negativ innvirkning på barns oppvekst. Lea, i KS, er en av dem som ikke bare uttrykker misnøye over et slikt skolesystem, men som også jobber aktivt for å endre den segregerte strukturen som hun forkaster. Gjennom å legge til rette for et økt samarbeid mellom lærere av ulik etnisk bakgrunn forsøker Lea å minske segregeringen i to skoler i Hercegovina (Stolac og Konjic). Strategiene hennes innebærer å forbrede lærerne på en mulig fremtidig sammenslåing av skolene, og å lære dem å samarbeide om mer trivielle prosjekter som et første skritt mot et samarbeid i selve undervisningen.

Samfunn der nasjonalisme og diktatur er blandet har ofte har et eget sannhetsregime som skaper og styrer de sannhetene som inngår i de ulike virkelighetsoppfatningene (Djuliman, 2001). I Mostar er de ulike pensumene med på å skape ikke bare en, men tre distinktive ”historiske sannheter”⁵⁸. ”Sannhetene” i historiekulturene gir de ulike sannhetsregimene (nasjonalistiske partier, politikere og media) kontroll over ikke bare sannheten, men også over fordommer, hat, glemsel, tilgivelse og forsoning. Ved å gi ”de andre” etniske gruppene skylden for historiske uretter unnviker man å lære de nye generasjonene om konteksten som hendelsene utspant seg i. Resultatet er tre historier, tre ”sannheter”, og tre ”uskyldige” grupper.

---

⁵⁸ Begrep som brukt av Djuliman (2001).

Kapittel 7: “Why is everybody coming here to cure us?” - ulike forståelser av forsoningsbegrepet

”Jeg er skeptis til organisasjoner og mennesker som mener de kan lage fred”! (Ivan).

En forenklet historie

Flere av de aktuelle forsoningsprosessene som det internasjonale samfunnet har valgt å benytte i BiH er utformet i forhold til hvordan konteksten rundt krigene på Balkan er fremstilt. Basert på forenklete fremstillinger av krigen har det internasjonale samfunnet utviklet forsoningsstrategier som går ut på å helbrede lokalbefolkningen sin mentalitet. Krigen og krigshandlingene i BiH er beskrevet av det internasjonale samfunnet, og de nasjonalistiske lederne i det tidligere Jugoslavia, med begrep som ”urgammelt hat”, ”balkanisme”, ”uunngåelig nasjonalistisk galskap” og ”spontan og naiv barbarisme”. Alle hovedargumentene er basert på at krigen var uunngåelig grunnet hatet og konfliktene som lå latent i innbyggerne på Balkan. De politiske lederne som støttet og iverksatte krigen benyttet en slik retorikk som ”bevis” på at de ulike etniske gruppene ikke kan leve side om side. Det vestlige samfunnet benyttet retorikken til å forsvare at en militær intervensjon ville være både feilslått og nyttesløs. Den internasjonale fraskrivelsen av ansvar ble unnskyldt ved påstanden om at krigen var en borgerkrig, og at det ikke var annen utvei for Balkans innbyggere enn å krige fra seg. Samuel Huntington og Robert Kaplan, henholdsvis professor i statsvitenskap ved Harvard og innflytelsesrik amerikansk journalist, er to av mennene som har spredd slike oppfatninger av årsakene til krigene på Balkan⁵⁹. Teoriene de benytter bygger på en stereotypisering av den Balkanske mannen som primitiv, med naturlige anlegg for impulsive og barbariske utbrudd (Bringa, 2005:61)⁶⁰. En slik stereotypisering fører til at en ikke gjenkjenner regimene og ideologiene som nasjonalistiske og fascistiske, men heller ser dem som ”balkanske” (Bringa, 2005:62). En av farene ved stereotypisering basert på genealogi er

---

⁵⁹ Huntington ga ut *Clash of Civilizations* (1992), og Kaplan bidro med boken *Balkan Ghosts* (1993).

⁶⁰ Ideen om *Balkanisme* er et begrep utviklet av Todorova (1997). I likhet med Orientalisme er Balkanisme en beskrivelse av et geografisk område som blir tillagt negative karakteristikk. Disse karakteristikkene settes i motsetning til de positive og siviliserte karakteristikkene til Europa og vesten.

når mennesker med makt benytter slike teorier der kultur er resultat av biologi, det vil si av genetisk sammensetning og arv. Dette gjelder også teorier der en behandler kulturer som en organisme ved å si at kultur X er syk, eller kultur Y er patologisk. En slik forklaringsmodell sier oss ingenting om de historiske hendelsene som har produsert eventuelle destruktive kulturelle atferder (Besteman, 2005: 90-91). Journalister, politikere, internasjonale kommentatorer, samt fredsmeklere og akademikere uten førstehåndskunnskap til BiH, benyttet de overnevnte forklaringsmodellene både under og etter krigen i Bosnia.

Når forsoning blir problematisk

Et av de viktigste aspektene å ta i betraktning når en jobber innenfor forsoning er kontekst. Problematikken jeg ønsker å belyse i denne delen av oppgaven er hvordan det foreligger et mangfold av ulike forestillinger om hva som bør inngå i en forsoningsprosess, både i forhold til den enkelte konteksten, og i forhold til selve definisjonen av begrepet. De ulike forestillingene og definisjonene som verserer er med på å vanskeliggjøre utformingen av produktive strategier⁶¹. Dwyer og Galtung setter fokus på hvordan forvirringen rundt forsoning som begrep genererer ulike spørsmål: er forsoning en nasjonal, sosial, eller en politisk prosess? Er det en individuell, psykologisk, eller kanskje til og med en ”teologisk” prosess? Er det en prosess i det hele tatt, eller beskriver forsoning en slags relasjon som finnes i enden av en prosess? (Dwyer og Galtung, som brukt i Bloomfield, 2006:4). I BiH kommer forvirringen om forsoningsbegrepet til syne ved at de ulike internasjonale aktørene, politikere, lokale NGO og enkeltstående individer har hver sin forståelse av forsoning. Forestillinger om forsoning er dermed ikke en felles, universal forståelse, og det finnes heller ikke én overordnet strategi eller modell for å oppnå forsoning. I følge Amela finnes det like mange meninger om forsoning i Mostar som det finnes mennesker, og jeg fikk flere ganger høre uttrykket ”det er like mange meninger som det er folk” (*Koliko ljudi, toliko ćudi*).

---

⁶¹ En debatt om hva som ligger i forsoningsbegrepet, og hvordan begrepet skal defineres, har pågått siden 1999 da Donna Pankhurst satte fokus på forvirringen rundt begrepet: “Reconciliation is a theme with deep psychological, sociological, theological, philosophical, and profoundly human roots – and nobody really knows how to successfully achieve it” (Galtung, 2001:4, som brukt i Bloomfield, 2006). For mer om debatten rundt begrepet, samt ulike definisjoner og måter å se forsoning på, se Bloomfield (2006).

Det paradoksale i forhold til forsoningsbegrepet er at selv om meningen av begrepet forblir relativt udefinert, så øker begrepet stadig i både bruk og viktighet. Begrepet er på alle sine lepper og på agendaene til alle grenene av det internasjonale samfunnet. Donorene støtter det. INGOene krever det. Ulike INGOer inkluderer det i portefolene deres, og nye organisasjoner blir grunnlagt og utformet spesielt for å promotere og implementere aspekter av det (Bloomfield, 2006:7, min oversettelse).

I tillegg til en forvirring og uenighet om hva som ligger i begrepet, er ideen om forsoning problematisk fordi forsoning er blitt ”big business” i de siste årene. Forsoning står sentralt i litteraturen, i konferanser, og i policy-utforming. Jobbene til de stadig flere policyskaperne fra hele den vestlige verden sikres gjennom et delvis egenskapert behov for å skape, lage og legge til rette for forsoning.

Selv om forvirringene, ubestemmelighetene, skepsisene og uenighetene som verserer rundt begrepet er mange også i Mostar, fant jeg en del fellestrekk i forståelsene av forsoning blant de ungdommene jeg møtte. Fellestrekene går på at forsoning blir sett på som at tidligere fiender bygger en felles fremtid. Forsoning blir slik forstått som en ”samfunnsprosess som bidrar til at mennesker i konfliktområder, i sitt hverdagsliv, erfarer at en felles framtid gir et bedre liv med større grad av virkeliggjøring av grunnleggende menneskelige rettigheter, enn prekonflikt og *segregering* vil gjøre” (Sommerfeldt, 2001:56, egne uthevninger). En annen forståelse av forsoning som er relevant for flere av de unge menneskene i Mostar, er at målet med forsoning må være å legge til rette for å skape nye persepsjoner på intergrupperelasjoner (Lederach, 1997). Det er med utgangspunkt i lignende definisjoner der forsoning inngår i ulike samfunnsprosesser, og som fokuserer på viktigheten av samarbeid og relasjoner på tvers av etniske grenser, at mange av de lokale ungdommene ser muligheter for et fremtidig BiH der innbyggerne jobber for å oppnå felles, interetniske mål. Mangfoldet av INGOer i Mostar tar derimot ikke alltid hensyn til de ulike lokale forståelsene av forsoning, og de benytter i mange tilfeller generelle forsoningsmodeller. I slike generelle modeller er forsoning og helbredelse knyttet tett opp mot hverandre, og helbreding blir forstått ut ifra et psykososialt perspektiv. For å oppnå helbredelse må man identifisere offer, synder må bli vedkjent, og ansvar må bli fordelt (Skaar, Gloppen og Suhrke, 2005:4). Forsoning kan altså ha tilgivelsens form, men forsoning må sees som en altomfattende prosess som bidrar til ”helbredelsen” av så vel den enkelte som av samfunnet som helhet (Djuliman, 2001: 16). Innenfor de forsoningsdiskurser der en finner ideer om å helbrede, er retorikken og metodene tuftet på den kristne tanken om å skape forsoning

gjennom tilståelse og tilgivelse. Bak en kristen tanke om tilgivelse ligger ideene om skyld og skam. En får tilgivelse gjennom å erkjenne skyld, og en begynner deretter med ”rene ark”. Gud fjerner synden ved å tilintetgjøre den, og ikke ved å skjule eller gjemme den. Flere av de internasjonale NGOene som har kommet til BiH etter krigen har utspring i en slik kristen tro, og forsoningsmodellene de benytter er basert på å gi og ta imot tilgivelse for å oppnå fred og forsoning. Blant gruppen av unge jeg møtte råder det sterk skepsis til at det skal være mulig å lage fred gjennom slike mentale helbredelsesprosesser. Skepsisen bunner i stor grad ut fra at forsoningsstrategier som er basert på helbreding går ut fra at alle vil respondere likt på de samme prosessene. Slike forsoningsmodeller som tar utgangspunkt i et essentialistisk og primordialt syn på identitet, kritiseres av de lokale ungdommene ved at de behandler alle individer innenfor en etnisk gruppe som psykologisk og erfaringsmessig homogene⁶². Det individuelle aspektet ved enkeltmennesket blir dermed av liten betydning. Det internasjonale samfunnet overkjører lokale forsøk på å oppnå forsoning i BiH ved at konsepter om konfliktløsning og emosjonell rehabilitering blir påtvunget de ulike etniske gruppene i landet uten en grundig nok vurdering av lokal kontekst og forestillinger (Popovic, 2005). For de lokale ungdommene i Mostar som har valgt å engasjere seg i lokalsamfunnet sitt, oppleves denne overkjøringen som nok et hinder som stopper forsøkene deres på å benytte strategier de selv har tro på. For Samir er det helt sentralt å fokusere på å gjøre konkrete ting:

Det er ikke noe poeng å sitte i ring, synge sammen og snakke om følelsene våre. Det er så altfor mange INGOer som bare arrangerer arbeidsseminarer, men som ikke gjør noe for å bedre lokalsamfunnet. Jeg stiller meg svært skeptisk til de INGOene som samler inn masse penger for å komme hit og helbrede oss.

I de forrige kapitlene har jeg vist hvordan den etniske segregeringen i Mostar ikke bare finnes "i folks hoder", men at segregeringen også finnes i omfattende grad i det fysiske og offentlige rommet der den opprettholdes gjennom en institusjonalisering av etniske kategorier. Forsoning kan derfor ikke bare oppnås ut fra et psykologisk utgangspunkt som er individorientert og spesifikt. For mine venner er forsoning basert på å skape samarbeid for å jobbe mot felles mål, fokusere på fremtiden, og å la lokalitet og moralske verdier, istedenfor etnisitet, være de avgjørende elementene ved en person. Praksiser basert på ideer som setter en kollektiv, etnisk gruppetilhørighet fremfor det individuelle og personspesifikke, bryter med

---

⁶² Se s. 24 for mer om et essentialistisk syn på identitet.

forsøkene til de lokale unge i Mostar på å skape en motvekt til den etnifiserte og nasjonalistiske strukturen i byen. Det er i tillegg viktig å fokusere på å skape endringer gjennom forsøk på å ta oppgjør med den nasjonalistiske diskursen og den etnisk segregeringen i bredere deler av samfunnet. Disse samfunnsarenaene inkluderer den nasjonalistiske politikken, den segregerte skolen med ulike pensum, og den desentraliserte staten som opererer med en etnisk nøkkel som sementerer etniske kategorier. Slike modeller er samfunnsorienterte og mer generelle, og går ut over det individorienterte ved at de har som mål å skape interetniske relasjoner der man samarbeider om felles mål. Når to eller flere mennesker har positive mål som avhenger av hverandre, så blir den adskillende sosiale kategoriseringen av mindre betydning. Effektivt samarbeid involverer minst to viktige forhold: delte mål og delt innsats (Brewer og Miller, 1984). Forsoning for noen av de unge i Mostar er nemlig ikke bare at andre forholder seg til dem som individer og ikke som representanter for en etnisk gruppe. Forsoning er også at byen de bor i ikke fungerer som to separate, etniske byer der den politiske strukturen og ulike symboler er med på å opprettholde segregeringen.

”Hvorfor skal jeg ta ansvar for noe jeg ikke hadde kontroll over?”

Ungdommene jeg ble kjent med er én liten del av den generasjonen som skal styre landet i fremtiden, og de kan slik sees som en marginal gruppe med idealistiske unge mennesker som har engasjert seg i sitt eget lokalsamfunn. Det spesifikke utgangspunktet som den gruppen har, både gjennom den generasjonen de tilhører og tilhørigheten til Mostar som de deler, har implikasjoner for hva de identifiserer som årsakene til krigen og forestillingene de har om forsoning. Settene med ikke-nasjonalistiske og inkluderende verdier som de deler, og som har ført dem inn i et engasjement innenfor det sivile samfunn, er med på å forme måten de ser verden på. Det er med utgangspunkt i deres syn på de ønskelige strategiene, og hva de selv legger i forsoning, at de ser med skepsis på forsoningsstrategier som tar utgangspunkt i ideen om kollektivt ansvar⁶³. For dem er ideen om å ta kollektivt ansvar *med*

---

⁶³ Ideen om kollektivt ansvar er kontroversiell, og debatten rundt ideen tar utgangspunkt i at begrepet er et gruppebasert konstrukt. Mye av kritikken mot kollektivt ansvar tar utgangspunkt i klassisk metodologisk individualisme. Denne individualismen kritiserer ideen om kollektivt ansvar basert på at vi ikke kan isolere genuine kollektive handlinger som distinkte fra identiske handlinger av mange personer, og fordi grupper, ulikt medlemmene som tilhører gruppen, ikke kan tenke som grupper eller formulere intensjoner som vanligvis er ment å være nødvendige for handlinger (Weber, 1914).

utgangspunkt i etnisk tilhørighet, med på å sementere tilskrivelsen av verdier i forhold til etnisitet. Som jeg har vist gjennom hele oppgaven er det nettopp en slik ufrivillig tilskrivelse, og plassering i etniske kategorier, som mine venner forsøker å unngå. Noe av det viktigste for dem er å ikke bli dømt eller definert ut i fra sin etniske bakgrunn, og ideen om kollektiv ansvarstilskrivelse bryter derfor med deres måte å se verden på. Jeg har valgt å fokusere på en analyse av forsoningsarbeidet som tar utgangspunkt i ideen om kollektivt ansvar for å avdekke uenigheter som eksisterer i BiH mellom internasjonale aktører og lokale aktører i NGO-sektoren. Jeg vil i tillegg vise ulike forståelser av det å ta ansvar for å vise de ulike betydningene av begrepet som finnes, og for å vise at de unge jeg kjenner ikke avskriver ideen om å ta kollektivt ansvar fullstendig. En avklaring av hva som skal legges i betydningen av å ta ansvar er avgjørende hvis en slik ansvarsstrategi skal benyttes av internasjonale aktører.

For å forstå hva som ligger i begrepet om kollektivt ansvar er det viktig å først skille begrepet fra ideen om kollektiv skyld, et begrep som også er utbredt i både BiH og andre posttraumatiske samfunn. Argumentene som benyttes innenfor teorier om kollektiv skyld, tar utgangspunkt i teoretiske perspektiver på sosiale identiteter og selvkategorisering. Teoriene forklarer hvordan gruppedlemskap er med å forme kognisjon, emosjoner og adferd blant individer (Tajfel og Turner, 1986). Emosjoner kan reflektere et individ sin link til større sosiale entiteter. Som en konsekvens kan man oppleve skyld når de moralsk overgrep som er utført av en gruppe som man tilhører blir gjort fremtredende (Durkheim, 1915). Kollektiv skyld blir dermed definert som: ”det ubehaget som oppstår og oppleves av gruppedlemmer når de godtar at deres inngruppe er ansvarlige for umoralske handlinger som skadet andre grupper” (Branscombe, Doosje og McGarty, 2002:3)⁶⁴. Flere (Čehajić og Brown, Branscombe, Doosje, Iyer) har argumentert for at ideen om en felles, kommunal følelse av skyld blant etniske inngrupper har en positiv virkning. Ideen om å ta på seg kollektiv skyld tar utgangspunkt i at medlemmer av en inngruppe bør føle kollektiv skyld for

---

⁶⁴ Kollektiv skyld blant hvite i USA i forhold til slavebindingen av svarte, og koloniseringen i afrikanske land, er et eksempel på at en kontroversiell teori om kollektiv skyld har fått grobunn. Begrepet ”hvit skyld” stammer fra forestillinger om at alle hvite bør føle skyld for hva ”deres folk” gjorde mot (i dette tilfellet) afrikanske slaver, og at de slik kan få tilgivelse fra den svarte befolkningen.

forbrytelser/overgrep som ens egen gruppe har begått i fortiden⁶⁵. Hvis innbyggerne i et samfunn føler og erkjenner kollektiv skyld, må de også strebe etter å oppnå kollektiv tilgivelse. Hensikten med å påta seg skyld, er at den andre parten lettere kan tilgi. Ved å gå ut fra en ide om kollektivism, bli målet å legge til rette for en felles, kollektiv tilgivelse.

Så hva betyr det å skulle ta et kollektivt ansvar?

Ungdommene i BiH har en unik posisjon ved at de er den første generasjonen etter krigen som ikke har begått kriminelle handlinger i navn av sin gruppe. Dette kan implisere at de har et ansvar for å hindre at krig kan skje igjen ved at forholdene som gjorde krigen mulig ikke får permanent rot i samfunnet. Et ledd i å hindre dette er å skape en motvekt til den rådende nasjonalistiske og segregerte strukturen og politikken. Den unike posisjonen kan også implisere en forventning om at de må ta på seg ansvar for det medlemmer av deres gruppe utførte under krigen, for å slik legge til rette for rettferdighet og forsoning. Et avgjørende skritt for å oppnå forsoning tar utgangspunkt i at alle må begynne i seg selv, og erkjenne at muligens alle bærer en del av ansvaret (Djuliman, 2001). I en diskusjon av det å ta på seg ansvar er det to ulike og svært forskjellige forståelser av ansvar som bør belyses. Er det ansvar i den forstanden at et individ eller en etnisk gruppe skal ta ansvar *for det som har skjedd*, eller er det snakk om å ta ansvar for at det som har skjedd *ikke skal skje igjen*? På den ene siden kan ansvar slik forstås ut fra at enkeltpersoner skal ta på seg et ansvar basert på etnisk tilskrivelse. Dette er en kontrovers ide der det ligger en forventning om at alle medlemmer som tilhører samme etniske gruppe bør, og skal, føle ansvar for enten handlinger som er utført, eller for at de lot et nasjonalistisk og voldelig regime komme til makten. Ansvaret inkluderer også dem som er skyldige i en stillestående godtakelse av det politiske og nasjonalistiske miljøet. Miocinovic (2000, som brukt i Djuliman, 2001:22) argumenterer for at serbere har både et kollektivt ansvar og bør føle kollektiv skyld, fordi det var serbere *som folk* som ga makten til de gruppene som hadde ondskap som sitt grunnlag, og som tolererte et regime som utførte så mye ondskap. Den finske diplomaten Mati Vuoti stiller seg enig i at det ikke bare er gjerningsmennene som er skyldige, men at de største ugjerningene krever

---

⁶⁵ Inngruppe og utgruppe benyttes til å definere den differensieringen som oppstår mellom oss selv og vår gruppe, og "de andre". Et individ kan definere sin tilhørighet gjennom å definere et "vi" (inngruppe), og et "de andre" (utgruppe) (Østerberg 2001:29).

millioner av gjerningsmenn (Djuliman, 2001:22). Ansvar for hva medlemmer av ens egen gruppe har utført bør være felles og kollektivt nettopp fordi ens egen sosiale identitet blir formet basert på de felles moralene og verdiene til den gruppen man som individ føler tilhørighet til. Utførelsen av kollektive kriminelle handlinger som bryter med felles verdier fører til en krenkelse av individuelle verdier (Čehajić, 2007). Ved å benytte teorier om gruppedlemskap og kollektiv skyld i forsoningsarbeidet i BiH, tar partikulære (I)NGO for gitt at folk i BiH bør føle skyld basert på hva "ens egen gruppe" gjorde under krigen. Mye av den aversjonen og skepsisen til å ta på seg et kollektivt ansvar som jeg fant blant mine venner, bunner i at de ikke aksepterer at de skal føle skyld eller ta ansvar for noe de ikke hadde kontroll over, og det er dermed utenkelig for dem at enkeltindivider skal ta på seg et ansvar på vegne av "sin gruppe". Danijel var en av de som reagerte sterkest på denne type forsoningsstrategi:

Hvorfor skal man føle kollektiv skyld over hendelser som man som person ikke hadde noe som helst kontroll over?! Hvordan kan man i det hele tatt føle skyld over noe som fant sted da man var barn og som ble påtvunget en utenfra? Selv om handlingene ble utført av mennesker med samme nasjonalitet som en selv, så skal man ikke føle skyld!

For Sakib var bitterheten over å ha mistet flere år av sitt liv på grunn av krigen ikke rettet mot hele etniske grupper, men mot de menneskene med makt som hadde styrt krigen. Han var stolt over å ikke ha blitt påvirket av nasjonalismen og hatet mot "den andre siden", og for ham var det rett og slett utenkelig å regne etniske grupper som skyldige basert på hva enkeltpersoner gjorde under krigen: "Hvorfor skal jeg støtte opp om en teori som går ut på at noen av mine venner skal be om tilgivelse av meg, eller jeg av dem? Det gir ingen mening!" Azer, som er aktiv i en NGO som hadde som mål å involvere flere ungdom i det sivile samfunn, var også klart i mot ideen om kollektiv skyld: "Hvorfor skal jeg føle skyld? Jeg sloss ikke med noen..." I likhet med Sakib er også Azer stolt over at han ikke føler hat og bitterhet mot alle kroater: "Jeg ble skadet i konflikten mellom bosniske muslimer og kroater, og hjemmet vårt ble ødelagt. Selv om de som gjorde fæle ting mot meg og min familie var kroater, så hater ikke jeg dermed alle kroater". Det å skulle ta på seg et ansvar på vegne av sin etniske gruppe inkluderer de som godtok eller støttet opp om forholdene som muliggjorde krigen. Denne forståelsen av ansvar inkluderer også alle som forholdt seg passive og ikke gjorde noen ting (Djuliman, 2001). Hva med dem som ikke var gamle nok under krigen til å verken støtte opp om, eller motsette seg, et regime? Hva blir forsoning for de gruppene som faller utenfor de som bør ta på seg et slikt ansvar?

For mine venner er det stor forskjell på å lære kommende generasjoner om fortiden som en del av å *forhindre* en ny krig, og på det å vende tilbake til krigen for å enten finne syndebukker, skape mening av hendelsene, eller for å ta på seg et ansvar for det som skjedde. Dette bringer meg over til den andre forståelsen av ansvar. Her ligger det en forventning om at de nye generasjonene har et ansvar for å hindre at krigen kan skje igjen⁶⁶. For å hindre en ny krig er det helt sentralt å fokusere på å endre det politiske miljøet, og den rådende diskursen som legitimerer denne politiske makten. En slik ide er mindre kontrovers enn det å ta ansvar for selve handlingene, og for mange av de unge i Mostar er et slikt ansvar både mer forståelig og mer rettferdig. Men hva legges det i denne type ansvar? Hva skiller denne type ansvar fra den type ansvar som jeg gjennomgikk ovenfor? Sett ut fra et samfunnsperspektiv, altså en gruppe med individer, må de ikke bare erkjenne det de vet skjedde, men de må også ta ansvar for konsekvensene av de kriminelle handlingene som de vet skjedde. Kort sagt, i denne forståelsen betyr det å ta et kollektivt ansvar det samme som å reagere på kriminelle handlinger som er begått, for slik å hindre at de kan skje igjen. Et kollektivt ansvar reflekterer de moralske obligasjonene som medlemmer av et samfunn har til å reagere (Čehajić, 2007). Innbyggerne i BiH kan slik sees som å ha et ansvar for å endre de *forutsetningene* som gjorde krigen mulig (Djuliman, 2001). For gruppen av unge i Mostar er det en felles oppfattelse av at det var det rådende politiske systemet, og de nasjonalistiske lederne, som utgjorde forutsetningene for at krigen kunne skje. En retorikk lik den som rådet under krigen, som tilsier at de etniske gruppene er fundamentalt forskjellige og at de derfor må holdes separate, finnes fremdeles elleve år etter krigen. Målet for de ungdommene jeg møtte som forsøker å hindre en ny krig er derfor å endre denne retorikken som de mener er med på å opprettholde segregeringen og den monolittiske ideen om identitet. Det er en sentral forskjell mellom de to måtene å forstå ansvar på, og denne forskjellen er avgjørende for hvorfor mange av mine venner godtar den ene, men ikke den andre. Det å skulle ta på seg et ansvar for selve hendelsene under krigen er som jeg viste basert på tilhørighet til en etnisk gruppe. Det å skulle ta ansvar for konsekvensene av disse handlingene, og for at en krig ikke kan skje igjen, er basert på det å være fra Mostar og det å tilhøre den yngre generasjonen i landet. For Lea er det

---

⁶⁶ Se s. 37-38 for en diskusjon av forskjellen mellom fornektelse av fortiden, og en distansering fra fortiden. Det å erkjenne hva som har skjedd kan sees som en form for distansering ved at man unngår å grave i fortiden, og å søke etter forklaringer. Fokuset blir isteden på å være engasjert i dagliglivet (Jones, 2004).

dermed urettferdig å skulle ta på seg ansvar for noe som hun ikke hadde innflytelse over, som ei ung jente under krigen. Det Lea derimot mener er rettferdig er å jobbe for at hendelsene i fortiden, der onde mennesker drepte flere tusenvis av uskyldige mennesker og de begikk brutale brudd på menneskerettighetene under dekke av og sloss for "hennes" og "andres" etniske grupper, ikke skal få skje igjen. Strategien som Lea, og flere av mine venner i ulike NGOer benytter, er å ta ansvar gjennom blant annet å skape en motvekt til en stilletiende akseptering av nasjonalistiske politiske ledere. Som jeg har vist gjennom hele oppgaven er det å ta på seg et slikt ansvar for at ikke krigen skal skje igjen en av hovedtankene bak de strategivalgene som mine venner tar. Det er nettopp et slikt ansvar de forsøker å ta gjennom å skape motdiskurser og ved å unngå nasjonalistisk retorikk. Inkludert i ansvaret de tar på seg er et fokus på å hindre at skolesystemet, med de tre ulike versjonene av historien, bidrar til å institusjonalisere ideen om at de nasjonalistiske partiene har legitim makt⁶⁷. Flere unge retter også fokuset på å hindre segregering i skolesystemet og andre offentlige arenaer der ungdom kan møtes, både ved å jobbe direkte med skolene, lærerne og elevene, og ved å opprette nye, alternative arenaer der etnisitet ikke er fokuset. Tanken bak denne strategien er at de unge kan lære hverandre å kjenne som individer, og ikke bare vite om hverandre som "de andre", "kroatene", eller "de som var de onde under krigen". Forsoning gjennom kontakt bygger på teorier fra sosial psykologi om at økt kontakt mellom antagostiske sosiale grupper tenderer til å minske negative stereotyper og fordommer, samt til å forbedre intergrupperelasjoner. Mangel på kontakt er trolig med på å opprettholde eller forsterke gruppegrensar, dehumanisering, negative holdninger og stereotyper. Mangel på kontakt er i tillegg med på å redusere sannsynligheten av fremtidig kontakt. Territoriell separasjon øker grenser mellom grupper, og et fravær av kontakt er med på å fryse konfliktfulle intergruppe relasjoner (Hewstone og Cairns, 2001).

Et annet viktig ledd som inngår i denne sistnevnte forståelsen av ansvar er å rette fokus på at den yngre generasjonen må benytte den makten de har til å stemme. For å begynne på den lange veien, som det er i BiH å komme vekk fra et politisk styre og system som defineres av etnonasjonalistiske partier, er det helt sentralt for de unge jeg snakket med å engasjere andre ungdommer til å stemme for de moderate alternativene som finnes. For dem er dette en helt sentral strategi for å hindre at krigen kan skje igjen, og det er en del av å ta på

---

⁶⁷ For mer om de tre ulike historiepensumene, se s. 75-79.

seg ansvar. Som jeg diskuterte i forrige kapittel er den politiske scenen i Mostar dominert av nasjonalistiske partier som bare retter fokus på medlemmer av samme etniske gruppe som partiet representerer. Resultatene av de demokratiske valgene etter krigen viser en kontinuerende valgsuksess for de etnonasjonalistiske partiene. Predominansen av en politisk partistruktur som er basert på etnisitet reflekterer den politiske preferansen for etnonasjonalistiske identifiseringer (Hatay, 2005:79)⁶⁸.

Et individuelt versus kollektivt utgangspunkt

Det er viktig for mine venner å vedkjenne det som skjedde før og under krigen for å få kunnskap om strategiene bak krigshandlingene, retorikken som ble benyttet for å skape fiender mellom tidligere naboer, og hvilke faktorer som gjorde krigen mulig. Čehajić (2007) hevder at konsekvenser av kriminelle handlinger alltid vil minne mennesker på sammenhengen mellom deres kollektive identitet og kollektive handlinger. Basert på dette hevder hun at kollektivt ansvar er en essensiell respons på en kollektiv fortid der vi finner kollektive udåder. En kritikk til dette argumentet er at ikke alle ser på handlinger som ble utført under krigen, som handlinger som er typiske for en kollektiv identitet innenfor en etnisk gruppe. Konteksten som handlingene ble utført i like viktig som konteksten i all annen forskning, og dermed helt sentral for å forstå handlingene. Flere av mine venner i Mostar velger nettopp å se handlingene i lys av den konteksten de ble utført i (nasjonalistisk retorikk, tvang, politisk overstyring, og at etniske grupper ble satt opp mot hverandre som en sentral strategi i krigføringen), fremfor å se på dem som typiske for den gruppen som de individene som utførte handlingene tilhører. For mine venner er det også viktig å ikke glemme at det fantes individer som frivillig utførte krigsforbrytelser og overgrep, som ikke nølte med å delta i krigføringen, og som mente de hadde sin fulle rett til å forsvare sin etniske gruppe gjennom å drepe og drive vekk mennesker fra andre etniske grupper. Slik kunnskap om konteksten som

---

⁶⁸ “Except for the period 2000–2002; with the exception of the Bosniak dominated part of the country, the November 2000 elections did not bring about a significant shift of public opinion away from the three main ethno-nationalist parties: the Party of Democratic Action (SDA); the Serbian Democratic Party (SDS); and the Croatian Democratic Community (HDZ). For the first time, the elections nevertheless provided an electoral result which enabled a coalition of multiethnic and moderately nationalist parties, calling itself the *Alliance for Change*, to take power in the Federation and state institutions. The 2002 elections saw the return of nationalists to power” (Hatay, 2005:79-80).

krigen utspilte seg i er viktig for mine venner hvis de skal jobbe med å hindre at krigen kan skje igjen. Disse ulike måtene å se handlingene under krigen på, bringer meg til et annet sentralt punkt i diskusjonen om et eventuelt ansvar i forsoningsstrategier; det kollektive aspektet versus det individuelle aspektet. Ved å benytte et kollektivt perspektiv i forsoningsprosesser er det lett å falle i fellen med å behandle alle innenfor en gruppe som homogene, og dermed legitimere det å benytte modeller som impliserer at alle innenfor en kultur har de samme verdiene. Selv om de ungdommene som jeg ble kjent med fullstendig avskriver seg fra ideen om å ta på seg kollektiv skyld på vegne av sin etniske gruppe, så er det viktig å ikke avskrive ideen om det kollektive fullstendig. I en analyse av skoleungdommers forhold til skyld og skam i BiH (henholdsvis i Sarajevo, Banja Luka og Lukavica), argumenterer Čehajić og Brown for at det å innrømme grusomheter som er begått av ens egen gruppe i fortiden er et avgjørende første skritt for å oppnå forsoning. I tillegg hevder hun at det ikke er nok for individer å vedkjenne seg det som har skjedd i fortiden, men de må også akseptere, og ta på seg, et ansvar for konsekvensene her og nå av det som har skjedd. Det å føle kollektivt ansvar der alle er ansvarlige bør ikke føles som en byrde eller som en straff for noe innbyggerne i BiH ikke gjorde, men som en ønskelig metode for å se tilbake og gripe fatt i fortiden på (Čehajić og Brown, 2007). For noen kan det være fruktbart å ta på seg et (visst) ansvar, og for noen kan det være naturlig å føle skyld for det som ble gjort i deres navn. For dem dette gjelder kan det hjelpe og forsøke å gjøre opp for handlingene, for å slik forsøke å gi et mer positivt bilde utad av den gruppen de tilhører. En slik prosess kan vi finne igjen i etterkrigstiden i Tyskland. For flere unge som ble født i Tyskland, selv etter 2.verdenskrig, var det viktig å være med på det som ble kalt en denazifiseringsprosess⁶⁹. For grupper av tyske ungdommer ble det et viktig ledd i denazifiseringsprosessen å dra til et av landene som hadde vært okkupert av tyskere under krigen for å jobbe med solidaritetsarbeid. For dem ble dette deres bidrag til å rette opp det synet verden hadde av dem, og ikke minst de tidligere okkupantene sine syn på tyskere. For de unge menneskene i Mostar som har sterk etnisk tilhørighet, og som ikke verken forsøker eller ønsker å gå utenom etniske kategorier, kan slike kollektive etnisitetbaserte strategier fungere som et viktig ledd i å minske dehumaniseringen av andre etniske grupper. Selv om kollektivt ansvar og/eller skyld kan være fruktbart for noen som jeg har vist ovenfor, kan det føles som en urettferdig byrde for andre. For medlemmene

---

⁶⁹ "Denazification means the process of ridding the built environment of associations with a previous unpleasant regime" (Leach, 2002).

av en etnisk gruppe som ikke personlig føler at en slik strategi er verken rettferdig eller fruktbar *for dem*, er det umulig å unnslippe andre sin tilskrivelse av skyld. For at innbyggerne i BiH i det hele tatt skal ha en reell mulighet til å kunne avgjøre om det er riktig av dem å ta på seg et ansvar, må alle først av alt bli gitt muligheten til å få vite hva som faktisk skjedde under krigen. Er den internasjonale domstolen i Haag en arena som kan benyttes til å skape én, og ikke tre, versjoner av historien?

En oppgave for rettssystemet?

Spørsmålet blir så om forsoning, og løsningen for å komme videre, kan ligge i rettssystemet? Kan det være nyttig å se på krigsforbrytelsene i mindre grad som handlinger begått av medlemmer av en etnisk gruppe, og i større grad som kriminelle handlinger? Flere av de unge i Mostar ønsker at handlingene skal sees som, og viktigst av alt, behandles som faktiske, kriminelle handlinger. Det har lenge vært et av Den internasjonale domstolen i Haag sine stadfestede mål å kjempe mot persepsjoner som medvirker til at tilskrivelse av skyld plasseres hos hele etniske grupper. For å kjempe mot slike persepsjoner forsøker domstolen å finne og straffe de faktiske individene som er ansvarlige for krigsforbrytelsene. Et annet viktig moment ved å benytte rettssystemet for å unngå at alle innenfor en etnisk gruppe skal forventes å ta på seg ansvar, er at kunnskapen om rettssakene og dommene tilflyter befolkningen. En dom i Haag er lite nyttig utover det å straffe selve individet hvis ikke befolkningen i BiH som ble rammet av forbrytelsene, eller som ser de kriminelle gå fritt i gatene, får kunnskap om de straffutmålingene som faktisk finner sted. Kun ved at slik kunnskap blir kanalisert tilbake til innbyggerne i BiH kan domstoler bidra til å formidle budskapet om at slike forbrytelser ikke blir godtatt, og at det ikke er en akseptert unnskyldning at forbrytelsen ble utført på vegne av en etnisk gruppe. For flere unge i Mostar jeg snakket med er det å stille individuelle forbrytere for retten slik at de kan bli offentlig straffet en metode som er nødvendig for at innbyggerne kan begynne å se vekk fra fortiden, og istedenfor begynne å se fremover. For Lea er det en selvfølge at det er de enkelte personene som har utført krigshandlingene og overgrepene som må dømmes i en rettssal, og at de er disse samme individene som er de eneste som bør og skal føle skyld:

Vi må straffe de som utførte krigsforbrytelsene og de som regisserte krigen, og ikke la alle innenfor en etnisk gruppe sitte igjen som ansvarlige. Ved å straffe enkeltindivider sender vi ut signaler at slike hendelser ikke kan

skje igjen, og at det ikke er mulig å komme ustraffet unna slike forbrytelser. Så lenge vi fortsetter å legge skylden på ”den andre siden” vil ikke dette landet være enkelt å leve i”.

Debatten om å benytte rettssystemet for å straffe individer som har deltatt i krigsforbrytelser går på om soldater i krig skal sees som individuelle personer som er ansvarlige for egne handlinger, eller om individer skal sees som et medlem av en nasjonal/etnisk gruppe, og at det dermed er gruppen som en kollektiv helhet som er skyldig for handlinger utført av dens individuelle medlemmer. Å dømme et helt folk for forbrytelser som ble begått av enkeltmennesker, eller grupper av mennesker som tilhører samme etniske gruppe, ble forsøkt i den internasjonale domstolen i Haag i 2006. Serbia som nasjon ble stilt for retten etter å ha blitt anklaget av BiH for å ha utført folkemord på den muslimske befolkningen i BiH. Haag-domstolen anerkjente at massakren ved Srebrenica var et folkemord, men de fant ikke tilstrekkelige bevis for at Serbias myndigheter stod bak. Rettsaken utløste en debatt som gikk ut på om en sak der innbyggerne i et helt land risikerer å bli dømt til å betale retribusjoner på vegne av sin etnisitet er med på å forsterke ideen om kollektiv skyld, eller om en slik dom vil bidra til forsoning gjennom at ofrene lettere kan tilgi ”de andre” ved at de føler de har oppnådd rettferdighet.

Konklusjoner

I denne oppgaven har jeg forsøkt å knytte måten som en gruppe ungdommer i Mostar ser verden på (spesielt i forhold til den politiske strukturen, den symbolske og fysiske segregeringen i skolene og landskapet, og gjennomsyringen i samfunnet av etniske kategorier), til det synet de har på ulike forsoningsstrategier som den internasjonale og lokale sivile sektoren opererer med. Kollektive forsoningsstrategier med utgangspunkt i etnisk tilhørighet, og en kristen tanke om helbredelse og tilgivelse, er problematiske nettopp fordi det eksisterer et stort sprik mellom flere av de lokale sine oppfatninger om forsoning (skape samarbeid for å jobbe mot felles mål, fokusere på fremtiden, se bort fra etnisitet som avgjørende element i en persons identitet), og internasjonale aktørers forståelser av forsoning (helbredelse gjennom erkjennelser om kollektivt ansvar). Dette spriket både i oppfatninger av årsakene til krigen, og hvordan en skal sikre fredelig sameksistens for fremtiden, fører til at strategiene som blir implementert av internasjonale aktører gir lite mening for de lokale ungdommene jeg ble kjent med. Strategiene skaper i tillegg få endringer i forhold til økt samhold på tvers av etniske grenser. Generasjonen som disse ungdommene tilhører, de ikke-

nasjonalistiske verdiene de deler, og tilhørigheten deres til Mostar er avgjørende faktorer i valgene deres om å forsøke å skape en motvekt til den rådende nasjonalistiske samfunnsorganiseringen gjennom ulike alternative motdiskurser. For de unge i Mostar er forsoning mellom den kroatisk styrte østsiden og den bosnisk muslimske vestsiden, mellom den bosnisk muslimske og den bosnisk kroatisk kollektive abstraksjonen, og mellom individuelle muslimer og kroater først mulig den dagen målene for byen er felles, og når politikerne jobber for alle byens innbyggere og ikke bare for den etniske gruppen de representerer.

Så er spørsmålene: er det i det hele tatt mulig å bli sett på som uavhengig av en etnisk kategori i et samfunn som BiH? Er det mulig å operere i samfunnet, og ha sosiale relasjoner i det offentlige rom, uten å bli sett i lys av sin etniske tilhørighet? Hvilke implikasjoner har det for gruppene av unge i Mostar som benytter strategier der de går utenom, og aktivt forsøker å unngå, de etniske kategoriene? I hvilken grad blir de marginalisert ved å ikke benytte etniske kategorier og "det etniske språket" som benyttes i politikken og i majoriteten av samfunnssektorene? Hvordan skal disse ungdommene komme inn på arenaer som er definert strukturelt ut fra etniske kategorier? Ved å forsøke å unngå de samme etniske kategoriene som gjennomsyrrer hele strukturen i samfunnet, det fysiske landskapet og forsoningsstrategier som benyttes i den sivile sektoren, utsetter nemlig gruppene av de alternative ungdommene seg for å bli utelukket fra viktige posisjoner og arenaer med innflytelse. Er det mulig at forsøkene ikke strekker til rett og slett fordi det er de unge som opprettholder en nasjonalistisk diskurs, og som identifiserer seg først og fremst i forhold til sin etnisitet, som får innpass i de sentrale samfunnsarenaene gjennom nettopp sin etniske tilhørighet? Spørsmålene jeg har stilt er vanskelig å svare på uten å kunne gå flere år frem i tiden, og uten mer empirisk kunnskap om forsøk på å opprette alternative motdiskurser til dominerende nasjonalistiske diskurser.

Det som er sikkert er at det finnes en gruppe ungdommer i Mostar som virkelig brenner for å skape et Mostar som ikke er todelt. De forsøker å skape endringene innenfra en sektor som er implementert av det internasjonale samfunnet, og som skal legge til rette for et demokratisk samfunn der innbyggerne selv kan ha innflytelse på samfunnet de lever i. At de motarbeides av de internasjonalt påtvungne strukturene, og at det er NGOer med en forsoningsstrategi som de ikke selv tror på som faktisk får pengestøtte, har dessverre ført til at et par ungdommer har gitt opp sitt engasjement. Det positive er at de fleste jeg møtte ikke har gitt opp, og de prøver istedenfor å fortsette å kjempe gjennom å finne alternative fremgangsmåter, eller rett og slett bare ved å stå på sitt. Disse ungdommene identifiserer seg som en alternativ "fjerde" gruppe

der fokuset ikke ligger på etnisitet. Foreløpig er det bare dem selv som benytter denne identifiseringen, men de har et håp om at verden utenfor, og innbyggerne i Mostar som ikke tenker som dem, snart skal begynne å se på dem som Danijel, Lea, Saša, Azer, og Kenan, og ikke som en kroat, en serber eller en muslim. Noe som også er sikkert er at disse ungdommene har klart å skape noen få alternative arenaer for byens ungdom som tenker slik som dem. De har klart å skape dialoger mellom lærere som tidligere nektet å snakke sammen, og de har klart å legge til rette for at ungdommer som kanskje aldri ville blitt kjent med hverandre har knyttet vennskapsbånd på tvers av etniske kategorier. Disse båndene har blitt knyttet gjennom å gjenoppbygge en ødelagt bygning, å bygge en park for alle som vil bruke den, å pusse opp et ungdomssenter, og ikke minst gjennom å kjempe sammen mot strømmen.

Litteraturliste

Anderson, Benedict. (1983): *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. New York, NY: Verso.

Besteman, Catherine. (2005): *Why America's Top Pundits Are Wrong About the World*. Co-edited with Catherine Besteman. University of California Press.

Billig, Michael. (1995): *Banal Nationalism*. London: Sage Publications.

Bloomfield, David. (2006): On Good Terms: Clarifying Reconciliation. *Berghof Report No. 14*. Berghof Research Center for Constructive Conflict Management.

Bose, Sumantra. (2000): *Bosnia after Dayton: nationalist partition and international intervention*. New York: Oxford University Press.

Branscombe, N. R., Doosje, B. J. & McGarty, C. (2002): Collective guilt: Antecedents, correlates and consequences. In D. M. Mackie & E. R. Smith (Eds.) *From prejudice to intergroup relations: Differentiated reactions to social groups* (s. 49-66). New York: Psychology Press.

Brewer, M. B., & Miller, N. (1984): Beyond the contact hypothesis: Theoretical perspectives on desegregation. I N. Miller & M. Brewer (Eds.): *Groups in contact: The psychology of desegregation*. New York: Academic Press.

Bringa, Tone. (1993): Nationality Categories, National Identification and Identity Formation in "Multinational" Bosnia, i *Anthropology of East Europe Review*, Vol. 11, Nos.1-2, autumn, 1993.

Bringa, Tone. (1995): *Being Muslim the Bosnian Way: Identity and Community in a Central Bosnian Village*. Princeton University Press. Princeton, New Jersey.

Bringa, Tone. (2005): Haunted by the Imaginations of the Past: Robert Kaplan's *Balkan Ghosts*, i *Why Americas Top Pundits are wrong: Anthropologists talk back*. Besteman, Catherine & Gusterson, Hugh. University of California Press.

Brubaker, Rogers & Cooper, Frederick (2000): Beyond Identity, i *Theory and Society* 29,1-47.

Burg, Steven L. & Paul S. Shoup. (1999): *The War in Bosnia-Herzegovina: Ethnic Conflict and International Intervention*. Armonk, NY: M.E. Sharpe.

Čehajić, Sabina (2007): Dealing With the Past: The Issue of Collective Responsibility. Essay, *Bosnia Daily* June 01, 2007.

Čehajić, Sabina & Brown, Rupert (2007): *Dealing with the Past and Facing the Future: Collective guilt and Forgiveness in Bosnia & Herzegovina*. University of Sussex, UK.

Cox, Marcus (1998): *Strategic Approaches to International Intervention in Bosnia and Herzegovina*. Sarajevo, October 1998.

Deacon, B. & Stubbs, P. (1998): International Actors and Social Policy Development in Bosnia-Herzegovina: Globalism and the New Feudalism, i *Journal of European Social Policy*, 8.2.

Djuliman, Enver. (2001): *Den vanskelige forsoningen*, i *Den Vanskelige Forsoningen*, - gjenoppbygging av tillit og forsoning etter krig og konflikt.

Donia, Robert, and Fine, John V.A. (1994): *Bosnia and Herzegovina: a Tradition Betrayed*. New York: Colombia University Press.

Donia, Robert. (2000): The Quest for Tolerance in Sarajevo's Textbooks, i *Human Rights Review*. Springer Netherlands. Volume 1, Number 2, 2000.

Durkheim, Emile. (1915): *The Elementary Forms of the Religious Life: A Study in Religious Sociology*. Oversatt av Joseph Ward Swain. New York: Macmillan.

Edelsteen, Siri. (2006): *Effekten av "electoral engineering" i Bosnia-Hercegovina - en analyse av valgene 1996-2004*. Institutt for sammenlignende politikk. Universitet i Bergen.

Fagan, Adam (2005): Civil society in Bosnia ten years after Dayton. *International Peacekeeping*. 12(3):406-419.

Fenton, Steve (2003): *Ethnicity*. Cambridge: Polity Press.

Fisk, Robert. (1996): *Devastation and despair along the Drina*, i The Independent - London; 10/11/1996.

Gagnon, Chip. (1998): INGOs in Bosnia-Herzegovina. *Carnegie Project on "Evaluating NGO Strategies for Democratization and Conflict Prevention in the Formerly Communist States"*(draft).

Geertz, Clifford (1973): Description: Toward and Interpretive Theory of Culture, *The Interpretation of Culture*, NY: Basic Books.

Gellner, Ernest (1997): *Nationalism*. London: Weidenfeld and Nicolson.

George, Alexandra (2007): *Education in Bosnia and Herzegovina: A Neglected Security Issue*. Fremlagt på The Assembly's annual autumn meeting i Portoroz, 29.09-01.10.2007.

Gloppen, Siri. (2005): *Roads to Reconciliation*. Rowman & Littlefield Pub Inc.

Hadzibegovic & Kamberovic (1997): Civil Society in Bosnia & Herzegovina: Origins and Background", I *Survey and Analysis of Bosnian Civil Society Organizations. Mapping, Characteristics and Strategies*. Copenhagen, Dialogue Development.

Hajer, M. A. (1995): *The Politics of Environmental Discourse*, Oxford, Oxford University Press.

Hall, Stuart. (1996): Introduction: Who Needs Identity?, i *Questions of Cultural Identity*, ed. Hall, Stuart & du Gay, Paul. London: Sage Publications, s. 1-17.

Hatay, Ann-Sofi Jakobsen. (2005): *Peace building and Reconciliation in Bosnia and Herzegovina, Kosovo and Macedonia 1995–2004*. Department of Peace and Conflict Research, Uppsala University.

Hewstone, Miles & Ed Cairns (2001): "Social Psychology and Intergroup Conflict", pp. 319–342 in Daniel Chirot & Martin E.P. Seligman eds. *Ethnopolitical Warfare. Causes, Consequences, and Possible Solutions*. Washington, D.C.: American Psychological Association.

Jansen, Stef (2002a): The violence of memories: local narratives of the past after ethnic cleansing in Croatia, i *Rethinking History* 6:1, 77-93.

Jansen, Stef (2006b): "The (dis)comfort of conformism: post-war nationalism and coping with powerlessness in Croatian villages. In Otto T., Thrane H. & Vandkilde H. (eds) *Warfare and society: archaeological and social anthropological perspectives*. 433-446. Aarhus: Aarhus UP.

Jones, Lynne (2005): *Then They Started Shooting: Growing Up in Wartime Bosnia*. Harvard University Press.

Kolind, Torsten. (2004): *Post-war identifications: Counterdiscursive practices in a Bosnian town*. Aarhus: Institute of Anthropology, Archaeology and Linguistics, The University of Aarhus.

Kvale (2004): *Konflikt, grenser og isolasjon. Endring av livsbetingelser blant serbere i Øst-Hercegovina, 1991-2003*. Hovedoppgave i sosialantropologi, Universitetet i Bergen.

Leach, Neil. (2002): *The Hieroglyphics of Space: reading and experiencing the modern metropolis*. London: Routledge.

Lederach, John Paul (1997): *Building Peace: Sustainable Reconciliation in Divided Societies*. United States Institute of Peace Press: Washington DC.

Lund, Tina (2006): *Konstruksjon av etnisk identitet, Strategi eller verdi?* Masteroppgave i Samfunnsgeografi. Universitet i Bergen.

Lønning, Dag Jørund. (1995a): *Bridge over troubled water: Inter-ethnic dialogue in Israel/Palestine*. Bergen: Norse Publications.

Maček, Ivana. (2000): *The War Within. Everyday Life in Sarajevo under Siege*. Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis.

Malcolm, Noel. (1996): *Bosnia, a short history*. A new updated Edition. New York University Press. Washington Square. New York.

Mandel, Ruth. (2002): Seeding Civil Society. Kapittel 14 i *Post socialism: Ideals, Ideologies and Practices in Eurasia*. Ed. C.M Hann. London. Routledge, s. 280-296.

Meinhof, Ulrike H & Dariusz Galasinski (2005): *The Language of Belonging*. Palgrave.

Ottaway & Carothers. (2000): *Funding Virtue: Civil Society Aid and Democracy Promotion*. Washington, D.C.: Carnegie Endowment for International Peace.

Pajic, Zoran. (1998): "A critical appraisal of human rights provisions of the Dayton Constitution of Bosnia and Herzegovina. *Human Rights Quarterly*, vol. 20, 1998, pp. 125 – 138.

Papiè, Žarko. (2001): *International Support to SEE Countries: Lessons (Not) Learned in Bosnia-Herzegovina*. Sarajevo: Open Society Fund Bosnia-Herzegovina.

Pickering, Paula M. (2003): Strategies Minorities use to Negotiate with the Majority in Post-War Bosnia-Herzegovina, i Dimitris Keridis, Ellen Elias-Bursac, and Nicholas Yatromanolakis, eds., *New Approaches to Balkan Studies*, volume 2 of the IFPA-Kokkalis Series on Southeast European Policy, Dulles, VA: Brassey's, 2003, s. 255-309.

Pickering, Paula M. (2006, work in progress): The Ground Floor: Grassroots Influence on Peacebuilding in the Balkans. (Forløper til kommende utgave: Peacebuilding in the Balkans: the View from the Ground Floor, Ithaca: Cornell University Press, forthcoming, fall 2007).

Popovic, Branislav (2005): The International Community in the Role of State Creator: The Experience of Bosnia and Herzegovina, i *The Whitehead Journal of Diplomacy and International Relations*.

Sampson, Steven (2002): *Weak States, Uncivil Societies and Thousands of NGOs: Western Democracy Export as Benevolent Colonialism in the Balkans*, Sanimir Recic (ed.) *Cultural Boundaries of the Balkans*. Lund: Lund University Press.

Schama, S. (1995): *Landscape and memory*, London

Schaanning, Espen (1997): *Vitenskap som viten*. Spartacus Forlag A/S. Oslo.

Scott, James C. (1990): *Domination and the arts of resistance: Hidden transcripts*. Yale University Press, New Haven.

Seymour-Smith, Charlotte (1986): *Dictionary of Anthropology*. Boston: G. K. Hall and Company.

Skaar, Elin; Gloppen, Siri; Suhrke, Astri (2005): *Roads to Reconciliation*. Rowman & Littlefield Pub Inc.

Sommerfeldt, Atle. (2001): Forsoning og sosial utvikling, i *Den vanskelige forsoningen, - gjenoppbygging av tillit og forsoning etter krig og konflikt*.

Stets, Jan E., and Peter J. Burke. (2000): Identity Theory and Social Identity Theory, i *Social Psychology Quarterly* 63, no. 3 (2000): 224-37.

Tajfel, H. and Turner, J. C. (1986): The social identity theory of inter-group behavior. I S. Worchel and L. W. Austin (eds.), *Psychology of Intergroup Relations*. Chicago: Nelson-Hall.

Tilly, C. (1994): *A phenomenology of landscape. Places, paths and monuments*. Providence/Oxford.

Torsti, Pilvi. (2004): History Culture and Banal Nationalism in post-War Bosnia. *Southeast European Politics Vol. V, No. 2-3*, December 2004 s. 142-157.

Verdery, Katherine (1999): *The Political Lives of Dead Bodies - reburial and post socialist change*. Columbia University Press. New York.

Weber, Max (1914): *Economy and Society*. Bedminster Press. New York, NY (1968).

Woodward, Susan L. (1999b): "Transitional Elections and the Dilemmas of International

Assistance to Bosnia and Herzegovina”, s. 5–9 i Steven M Riskin ed. *Three Dimensions of Peace building in Bosnia. Findings from USIP-Sponsored Research and Field Projects*. Washington, D.C.: United States Institute of Peace.

Young, Iris Marion. (2000): *Inclusion and Democracy*. Oxford: Oxford University Press.

Ytrehus, Line Alice. (2001): *Forestillinger om "den andre". Images of Otherness*. Kristiansand, 2001, Høyskoleforlaget.

Østerberg, Dag (2001): *Den sosiale realitet*. Oslo: Sosiologisk Årbok

Rapporter:

Bistandsaktuelt, 04, 2004.

Rapport: *Building Bridges in Mostar* Europe Report, Nr 150. International Crisis Group.

Rapport fra Landinfo: *Bosnia og Hercegovina, Aktuelle problemstillinger knyttet til minoriteter og internt fordrevne*, 2006.

Nettsider:

Landinfo (<http://www.landinfo.no/index.gan?id=413&subid=0>)

Norveska (<http://www.norveska.ba/norsk/bosniahercegovina/fakta/okonomi.htm>).

UDs nettsider (<http://www.landsider.no/land/bosniahercegovina/fakta/politikk/politikk.htm>)

Wikipedia(a) (<http://en.wikipedia.org/wiki/Mostar>)

Wikipedia(b) (<http://en.wikipedia.org/wiki/Consociationalism>)

Dokumentarfilm:

Bringa, Tone. (1993): We are all neighbours. ITV series “*Disappearing Worlds*”, Produsent: Debbie Christie.

